Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД СІМ’Ї

Навчальний посібник

Умань–2024

УДК 316.346.32–053.6(07)
С69

Рецензенти:

Коляда Н. М. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Албул І. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано
до друку вченою радою
факультету соціальної та психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
(протокол № 17 від 20 червня 2024 р.)

Соціальний супровід сім'ї: навчальний посібник / Уклад.: Г.В.Бондаренко. переробл. та доповн. Умань: ВІЗАВІ, 2024. 120 с.

Навчальний посібник з курсу «Соціальний супровід сім'ї» укладено відповідно до вимог кредитно-трансферної системи навчання. Він включає короткий курс лекцій. У посібнику подано завдання для індивідуально-дослідного завдання, самостійної роботи, термінологічний словник, питання для повторення курсу, список рекомендованих джерел.

УДК 316.346.32–053.6(07)

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1. Державна система опіки над дітьми сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування в Україні	6
Тема 2. Особливості функціонування сімейних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування: прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу	19
Тема 3. Нормативно-законодавче забезпечення соціального захисту вихованців прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу	27
Тема 4. Технологія створення прийомної сім'ї та дитячих будинків сімейного типу	39
Тема 5. Технології соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу	55
Тема 6. Оцінка ефективності діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу	67
Тема 7. Модель створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу	73
Тема 8. Соціально-педагогічна роботи з неблагополучними сім'ями	81
Тема 9. Особливості соціальної роботи з неблагополучними сім'ями	93
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	102
Самостійна робота	105
Рекомендована література	109
Питання для повторення курсу	111
Термінологічний словник	113

ПЕРЕДМОВА

У зв'язку із змінами, що відбуваються в політичній, соціальній та економічній сферах, виникло ряд проблемних ситуацій в суспільстві серед яких особливого значення має проблема підростаючого покоління. Водночас з вимогами підвищення якості сімейного та шкільного виховання реально знизилися їхні можливості. Характерним для сучасної сім'ї є зниження рівня життя. Батьки сьогодні зайняті, в основному добуванням засобів для існування, що часто призводить до обмеженості спілкування батьків і дітей і в подальшому негативно позначається на психологічному кліматі у сім'ї.

Сьогодні, на жаль, широкого розмаху набуває таке явище, як сирітство. Сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки, яких померли, а також дітей, котрі залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх у встановленому порядку недієздатними, такими, що пропали безвісті. Сьогодні 90% сиріт – це діти живих батьків, які відмовились виконувати свої батьківські обов'язки стосовно власних дітей або були позбавленні державою батьківських прав. За таких обставин діти стають соціальними сиротами. Феномен сирітства має правові наслідки – порушується конституційне право дітей на сімейне виховання та батьківське піклування.

Піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки є одним і зважливих завдань і обов'язків держави, зокрема органів опіки та піклування. Органи опіки та піклування, координуючи свої дії з іншими зацікавленими органами та службами (кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, службою у справах неповнолітніх, закладами освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальними установами) повинні стати на захист таких дітей. Метою встановлення опіки є виховання позбавлених батьківського піклування дітей, захист їх особистісних та майнових прав.

Основними законами, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків є Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю, Закони України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та ряд Указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту таких дітей.

Необхідним для розвитку діяльності по захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків є соціально-правова просвіта студентської молоді, яка навчається в закладах вищої освіти, зокрема

майбутніх соціальних працівників, психологів. Недооцінка важливості підготовки соціальних працівників та психологів з напрямку соціально-правового захисту дитинства може спричинити серйозні наслідки, безпосередньо пов'язані з обмеженням можливостей спеціалістів у подальшому трудовому житті.

Основні завдання курсу – надати можливість студентам отримати теоретичні знання щодо причин та наслідків поширення в Україні соціального сирітства; етапів роботи з прийомними сім'ями і дитячими будинками сімейного типу; концепції соціального супроводу таких сімей; принципів оцінювання ефективності функціонування сімейних форм влаштування дітей-сиріт; функціональних обов'язків і кваліфікаційних вимог спеціалістів, які здійснюють соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні знати: місце і роль сім'ї в соціалізації особистості; соціально-виховні функції сім'ї; типологію сімей; типові помилки сімейного виховання; види сімейних конфліктів; проблеми молодої сім'ї; методи та форми взаємодії соціального працівника та психолога з сім'єю; психолого-педагогічні служби сім'ї, їх функції.

Тема 1. Державна система опіки над дітьми сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування в Україні

1. Визначення основних понять, пов'язаних з працею соціального працівника з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування

Сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, котрі залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх у встановленому порядку недієздатними, такими, що пропали безвісті.

Як і в багатьох інших країнах, більшість дітей, які потребують влаштування, це діти, котрі залишилися без батьківської опіки з соціальних причин. Так, скажімо, в Україні з 90 тисяч дітей, які втратили батьківську опіку, тільки кожна десята – біологічна сирота, тобто дитина, яка втратила батьків внаслідок трагічних обставин (смерті, зникнення тощо). Решта 90% – діти живих батьків, котрі відмовились (або позбавлені державою батьківських прав) виконувати батьківські обов'язки стосовно власних дітей. У такій ситуації ці діти стають соціальними сиротами.

Соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини. Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна категорія дітей, котрі внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин стали сиротами при живих батьках. До них також належать і безпритульні діти, тобто діти вулиці.

За визначенням ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН) ***діти вулиці*** – це діти:

– *безпритульні діти* – діти, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї та діти, яких вигнали з дому батьки;

– *бездоглядні діти* – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

– *діти-втікачі із виховних установ* – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

– *діти-втікачі з зовні благополучних сімей* – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

– *діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці* – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайдери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом дромоманія – схильність до бродяжництва та подорожування.

Як зазначалося вище, причини і мотиви сучасного соціального сирітства різні, хоча простежуються деякі закономірності його виникнення та зростання. Найбільш поширеними причинами, що призводять до свідомого уникнення батьками виконання свого природного обов'язку стосовно власної дитини (дітей), є зловживання алкоголем та наркотиками. Внаслідок такої поведінки батьків, як правило, державні і правові органи позбавляють їх батьківських прав. Серед інших причин соціального сирітства в сучасних соціально-економічних умовах спостерігаються і такі: ув'язнення батьків, позашлюбне народження дитини, погані матеріальні та житлові умови сім'ї, морально-психологічний клімат у сім'ї тощо.

Як бачимо, усі вони мають соціальну ознаку. На жаль, феномен сирітства має правові наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування, а також одне з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Тому діяльність відповідних соціальних інститутів, у тому числі і держави, спрямована на створення таких форм виховання та утримання дитини-сироти, які б могли хоча б деякою мірою замінити сім'ю. Певною мірою тому, що всі ці форми лише пом'якшують негативний вплив на дитину, становище, у якому вона опинилася, а повністю компенсувати відсутність власної сім'ї вони не можуть.

За чинним законодавством України діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування,в своїх юридичних правах та пільгах прирівняні, тобто мають одні й ті ж самі права та пільги.

Обов'язки щодо виявлення дітей, які потребують захисту, законом покладено на служби у справах неповнолітніх та на органи опіки і піклування місцевих органів виконавчої впади. Безпосереднє виконання функцій у плані виявлення таких дітей, запровадження і оформлення над ними опіки та піклування покладається на відділи (управління) освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, на управління у справах сім'ї та молоді, служби у справах неповнолітніх. Тісно співпрацюючи, ці інституції вживають необхідних заходів щодо захисту прав та інтересів

неповнолітніх, які виховуються у сім'ях опікунів чи в інтернатних закладах (у тому числі приватних), надають допомогу органам опіки й піклування в своєчасному влаштуванні дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у позитивно вмотивоване мікросередовище.

Виявлення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, а також неповнолітніх, які перебувають в несприятливих умовах, є одним із основних завдань і обов'язків органів опіки та піклування. Наприклад, стаття 134 Кодексу про шлюб та сім'ю України покладає такий обов'язок на всіх громадян суспільства. Вона встановлює, що заклади та особи, яким стане відомо про неповнолітніх сиріт і тих, хто залишився без батьківського піклування, або про зловживання батьками батьківськими правами, зобов'язані повідомити про це органи опіки та піклування за фактичним місцезнаходженням осіб, котрі підлягають опіці та піклуванню. У свою чергу, органи опіки і піклування це завдання повинні виконувати невідкладно, координуючи свої дії з іншими зацікавленими органами та службами, тобто із кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, службою у справах неповнолітніх, закладами освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальними установами тощо.

Нині із появою кримінальної міліції у справах неповнолітніх серйозних змін зазнає і ситуація з профілактичної роботи серед неповнолітніх. На жаль, школа та органи освіти фактично відійшли від роботи з неблагополучними сім'ями по оздоровленню обстановки в них, від збору і підготовки матеріалів на відібрання дитини у батьків, які зловживають батьківськими правами, та позбавлення їх батьківських прав. Водночас послабили свої функції у цьому плані і дільничні інспектори районних відділів внутрішніх справ. Кримінальна ж міліція у справах неповнолітніх основну увагу зосереджує на роботі з дітьми і підлітками, які уже скоїли правопорушення та злочини, тобто на фактах протиправної діяльності, а повноваження щодо виявлення функціонально неспроможних сімей передано службам у справах неповнолітніх.

Окрему групу дітей-сиріт становлять *діти, від яких батьки відмовились* ще в пологових будинках, або, народивши, покинули чи «підкинули» дитину будь-кому, залишили будь-де. Здебільшого такі факти є результатом соціально-фізіологічної незрілості матері, яка народжує дитину, її легковажного ставлення до вагітності та можливих наслідків, намагання приховати від близьких факт народження дитини, а іноді й глибокого порушення стану психіки тощо. Однак найчастіше це пов'язано все-таки з асоціальною поведінкою матері. Навести всі можливі причини важко, оскільки їх є чимало. У багатьох випадках відмова від дитини у

заявах на ім’я головного лікаря пологового будинку пояснюється поганим власним матеріальним становищем та її сім’ї. Проте помітний і такий факт, що часто відмовляються від новонародженої дитини через її наявну хворобу.

Щоб допомогти таким матерям усвідомити важливість не тільки народження дитини, а й її виховання, 1994 р. до Кодексу про шлюб та сім’ю України внесено зміни, згідно з якими батькам, котрі відмовились від дитини в пологовому будинку, надається термін до двох місяців для прийняття остаточного рішення щодо долі дитини. Стаття 101 Кодексу встановлює: «Діти, від яких відмовилися батьки в пологовому будинку, можуть бути усиновлені за наявності письмової згоди батьків на усиновлення після досягнення дитиною двомісячного віку».

З одного боку, ця юридична норма захищає права та інтереси біологічних батьків, дає їм змогу зрозуміти хибність свого вчинку, з іншого – вона грубо порушує права дитини, визначені Конвенцією ООН про права дитини, а саме: тут інтереси дорослих превалюють над інтересами дитини.

Законодавець не врахував того, що для збереження таємниці усиновлення багатьма кандидатами на усиновлення проводиться імітація вагітності (іноді жінка госпіталізується до пологового будинку). Тепер же імітувати вагітність неможливо, оскільки, як зазначалося, усиновлення може проводитися лише після досягнення дитиною двомісячного віку, а на той час вона вже переводиться з пологового будинку до дитячої лікарні (через сім діб після народження). Та й листок непрацездатності усиновителю виписується лише у тому випадку, коли усиновлення проведене у тримісячний термін з дня народження дитини. Окрім того, дитину необхідно зареєструвати в органах реєстрації актів громадянського стану і перевести із пологового будинку до дитячого закладу (будинку дитини), а кандидатам на усиновлення – подати заяву і всі необхідні документи до адміністрації’. Далі питання розглядається на засіданні ради опіки, висновок якої надсилається на адресу суду. Після цього кандидати повинні подати заяву до суду, який вирішує питання усиновлення у судовому порядку, а ухвалене рішення набуває чинності по закінченні 10 днів. Все це необхідно зробити у тримісячний термін, що, звичайно, є нереальним. І головне, дитину доводиться забирати із будинку дитини у присутності родичів та знайомих.

Нарешті, визначивши судову процедуру усиновлення, законодавець не встановив, хто ж буде здійснювати контроль за умовами утримання і виховання дітей у сім’ях усиновителів. Особові справи усиновителів

зберігаються в суді за місцем ухвалення рішення, а функцію контролю покладено на органи опіки та піклування, до компетенції яких не входить прийняття рішень щодо усиновлення.

Ще є одне нерозв'язане питання: рішення ухвалюється судом за місцем знаходження дитини, тобто дитячого закладу, де виховується дитина, рідше – за місцем проживання усиновителів, особова справа усиновителя зберігається в суді, а усиновитель переїжджає з дитиною на проживання в іншу місцевість. Хто в даному випадку здійснює контроль за умовами утримання та виховання дитини у сім'ї? Судовий виконавець? Органи опіки та піклування? Якщо так, то хто саме: ті, що знаходяться за місцем прийняття рішення, чи ті, хто перебуває за місцем проживання усиновителів і усиновлюваного?

Останнім часом почастішали випадки, коли громадяни України вивозять дітей за межі держави – в країни СНД, і там встановлюється опіка або ж усиновлюється дитина. Органи опіки та піклування, звідки взято дитину і куди привезено, про це не повідомляються. Питання призначення опіки, усиновлення не узгоджуються не тільки з органами опіки та піклування за місцем проживання дитини, але й з посольством України у цих країнах, Міністерством закордонних справ. І як результат – органи опіки і піклування на місцях не знають про те, що дитина перебуває під опікою в Росії, Адигеї, Молдові тощо. За таких умов, як засвідчує практика, не вживається заходів щодо охорони майна неповнолітніх, не закріплюється житлова площа за дитиною на час перебування її під опікою, піклуванням, що, безумовно, порушує права дитини.

2. Система опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Коли дитина направляється до дитячого закладу із сім'ї, як правило, особливих ускладнень з оформленням документів немає, тому що є медична документація, дитина зареєстрована в органах реєстрації актів громадянського стану, є дані про її батьків. Ускладнення із влаштуванням дітей виникають тоді, коли дитина покинута, батьки її невідомі, або, якщо й відомі, то місце проживання їх не виявлено. Необхідно робити запити у пологові будинки, органи реєстрації актів громадянського стану, органи внутрішніх справ, адресні бюро, тобто проводити роботу по встановленню батьків дитини, реєстрації народження в органах реєстрації актів громадянського стану. Процес цей тривалий. І на період його проведення дитину потрібно влаштувати у дитячий заклад.

Зараз чи не єдиною формою тимчасового влаштування маленької дитини є направлення її до лікувального закладу.

За встановленими правилами, перебування дитини у лікувальному закладі не може тривати більше, ніж один тиждень. Однак за цей термін практично неможливо зібрати усі документи про неї та її батьків, тому дитина може перебувати там досить довго (до 3–х місяців, інколи до 1 року). А це негативно позначається на стані її здоров'я, вона наражається на ризик бути інфікованою хворими дітьми; умови утримання та раціон харчування не відповідають потребам дитини, а про виховання вже і говорити зайве.

Тому кращим варіантом влаштування (тимчасового) дитини до того, як вона буде направлена до дитячого закладу, була б, безумовно, передача її під тимчасову опіку в сім'ю, яка б прийняла її, зігріла душу, зняла нервове потрясіння, яке, безсумнівно, переживає дитина, втративши близьких людей. Така сім'я психологічно і морально підготувала б дитину до того, що їй надалі доведеться жити у дитячому закладі (дитячому будинку, школі-інтернаті). Варто при цьому розповісти їй про нього, про те, що там живуть і виховуються такі ж діти, як і вона.

Стаття 102 Кодексу про шлюб та сім'ю України щодо централізованого обліку дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, передбачає, що керівники закладів, де перебувають, утримуються або виховуються діти, зобов'язані в тижневий термін від того дня, коли їм стало відомо, що дитина залишилася без опіки (піклування) батьків, повідомити про це відділи і управління державних органів виконавчої влади, на які покладається безпосереднє ведення справ з опіки та піклування. Ці органи у місячний термін з дня надходження інформації щодо зазначених дітей та в разі неможливості їх усиновлення, передачі під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ї громадян на території даної або будь-якої іншої області України зобов'язані передати цю інформацію до Центру по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України, де здійснюється централізований облік.

При виявленні підкинутої дитини, такої, що заблукала, і отже, залишеної без батьківської опіки, кримінальна міліція спільно із службою у справах неповнолітніх зобов'язані скласти акт у трьох примірниках, зареєструвати даний випадок у спеціальному журналі про таких дітей. При цьому треба вжити усіх заходів щодо розшуку батьків дитини або її близьких родичів, а також щодо тимчасового влаштування дитини (до притулку або лікувального закладу). Водночас один примірник акта і повідомлення направляється в орган опіки та піклування для вирішення питання щодо опіки, піклування, усиновлення чи направлення до дитячого закладу на повне державне утримання.

Орган опіки та піклування після отримання акта і повідомлення повинні відразу ж приступити до влаштування дитини. При цьому перш за все дитина має бути зареєстрованою в органах реєстрації актів громадянського стану, для чого необхідно визначити вік дитини.

Вік дитини визначає лікувально-контрольна комісія лікувального закладу, куди направляється дитина, або ж судово-медична експертиза. Під час реєстрації дитини органами реєстрації актів громадянського стану їй присвоюється прізвище, ім'я, по батькові, запропоновані заявником, дані щодо її батьків записуються також у довільній формі. Вік дитини медична комісія визначає приблизно, виходячи із розумового та фізичного розвитку дитини. Згідно із законом дитина повинна бути направлена до дитячого закладу із свідоцтвом про народження. Реєстрація народження проводиться до закінчення шестимісячного терміну, встановленого законом (стаття 106 Кодексу про шлюб та сім'ю України).

Нерідко батьки розшукують дитину, і їх пошук значно ускладнюється через те, що дитина направляється до дитячого закладу під вигаданим прізвищем та з приблизно визначеним віком. У разі, якщо батьки знайшли дитину, знову ж таки необхідно провести експертизу на ототожнення дитини і звернутися до суду з приводу анулювання акта запису про народження дитини, оскільки дані про вік, що ним встановлюється, і свідчення батьків не збігаються. У таких випадках, звичайно, виникають складнощі і навіть непорозуміння.

Однією із форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є передача їх під опіку, піклування. Для розвитку та виховання дитини це одна з найбільш вдалих форм влаштування, зважаючи на те, що дитина проживає у сім'ї, ходить до звичайного дитячого дошкільного закладу, загальноосвітньої школи, знає свій родовід. Вона оточена турботою та увагою близьких людей. Практика доводить, що досить часто родичі дітей, чиї батьки померли, позбавлені батьківських прав або перебувають у місцях позбавлення волі тощо, бажають залишити дитину в сім'ї. Але не всі родичі (здебільшого це бабусі, дідусі, дядьки і тітки) можуть матеріально утримувати таку дитину. Опіка, піклування ґрунтуються на добровільних засадах, і опікунські обов'язки виконуються опікуном безкоштовно. Опікун, піклувальник можуть отримувати пенсію за втрату годувальника у розмірі 37 гривень на місяць або допомогу на дитину, яка перебуває під опікою у розмірі 20 гривень 90 копійок на місяць. Безумовно, на такі гроші утримувати дитину дуже важко. Тому багато людей відмовляються від призначення їх опікунами, піклувальниками, і дитина в цій ситуації направляється до

переповнених державних закладів (до будинку дитини, дитячого будинку, школи-інтернату) на повне державне утримання. Слід додати, що воно обходиться значно дорожче, ніж призначена допомога опікуну. Думається, що коли б ці гроші платили опікунам, набагато зменшилася б кількість дітей у дитячих державних закладах.

Варто зазначити, що не кожен може взяти дитину під свою опіку. Зокрема, *опікунами, піклувальниками не можуть бути:*

– особи, яким не виповнилося 18 років;

– особи, позбавлені батьківських прав;

– такі, що визнані судом недієздатними чи обмежено дієздатними.

Встановлення опіки, якщо є необхідність і правові підстави для цього, не потребує згоди рідних батьків дитини (із наведених груп), їх ставлення до кандидата в опікуни не має значення, тому що основою для опіки, як правило, є втрата права батьків на опіку. Але знати думку рідних батьків, якщо такі є, їх ставлення до опікунів потрібно перш за все для того, щоб створити безконфліктні умови для виховання дитини. На встановлення опіки не потрібно згоди самого неповнолітнього, що, можливо, свідчить про порушення прав дитини. Щодо визначення опікуна мала б застосовуватись та ж сама юридична норма, що і при усиновленні, – після виповнення дитині десяти років необхідно мати на це її згоду.

Звичайно, підлітки часто неправильно розуміють свою незалежність, прагнучи її, вони не усвідомлюють, що їхнє життя без законного представника практично неможливе у правовому полі України. Але згода неповнолітнього на встановлення опіки над ним бажана.

Опікун чи піклувальник повинен бути призначеним в місячний термін з моменту, коли органам опіки та піклування стало відомо про необхідність встановлення опіки чи піклування.

Метою встановлення опіки є виховання позбавлених батьківського піклування дітей, захист їх особистих та майнових прав.

На сьогодні *опікуни* – це здебільшого малозабезпечені люди, що живуть тільки на пенсію, невелику заробітну плату, але вони близькі дитині особи, які не захотіли від неї відмовитися і взяли на себе всі турботи як стосовно її виховання, так і утримання. Вони часто утримують дитину навіть тоді, коли за законом (після досягнення повноліття) вже не зобов’язані цього робити. Здебільшого основним аргументом щодо встановлення опіки чи піклування над дітьми у таких родичів є їх небажання віддавати дитину до інтернатного закладу.

Важливою формою утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є *сімейне виховання*. За останнє

десятиріччя, у середньому, кожний рік береться під опіку 12000 дітей, усиновлюється – більше 5000. Тобто процеси усиновлення, опіки та піклування досить активно впроваджуються в практику сімейного влаштування дітей, незважаючи на економічні проблеми більшості сімей в Україні.

Усиновлення (удочеріння) за визначенням Кодексу про шлюб та сім'ю є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки.

Усиновителем може бути кожен повнолітній дієздатний громадянин. Між усиновителем і усиновленою дитиною різниця у віці має становити не менше 15 років. За наявності поважних причин цю різницю може бути скорочено під час розгляду заяви про усиновлення. Якщо дітей усиновлюють родичі, то різниця у віці між усиновителями та усиновленими до уваги не береться.

Велика кількість усиновлень в Україні, на думку юристів та суддів, обумовлена тим, що більшість з них це усиновлення дітей дружини (чоловіка) у наступному шлюбі.

Не можуть бути усиновителями дієздатні особи, які:

– позбавлені батьківських прав;

– подали заздалегідь неправдиві документи щодо усиновлення;

– прагнуть оформити усиновлення з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди;

– вже були усиновителями і з їх вини усиновлення було скасовано або визнано недійсним ;

– перебувають на обліку у психоневрологічних та наркологічних диспансерах або лікуються в зазначених лікувальних закладах;

– на час усиновлення не мають постійного заробітку або інших встановлених законом видів доходу.

За спостереженнями, «чужими людьми» усиновляються в основному діти віком до трьох років. Після трьох-п'ятирічного віку усиновляється вже менша кількість дітей.

Усиновлення є найкращою формою вирішення долі дитини-сироти, і поки що єдиною, оскільки вона вибуває з системи державної опіки та піклування і позбувається статусу дитини-сироти чи такої, що залишилася без батьківського піклування.

Згідно із статтею 52 Конституції України: «Діти рівні у своїх, правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним... *Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу».*

Діюча сьогодні в Україні система державної опіки над дітьми-сиротами і дітьми, які залишились без батьківського піклування, функціонує понад 80 років. Створювалась вона за радянських часів і, звичайно, була зорієнтована на колективні форми виховання дітей. Головний принцип такої виховної концепції передбачав наявність розгалуженої мережі інтернатних закладів, що фінансувалися державою. Кількість дітей в одному такому інтернаті становила від 100 до 400 осіб, і дитячі колективи у таких закладах формувалися за віковим принципом.

Поряд із загальноосвітньою програмою навчання вихованцям шкіл-інтернатів допомагали оволодівати професійними навичками, що дозволяло їм у майбутньому, після завершення навчання у професійно-технічному училищі, отримати професію і влаштуватися на роботу. Діти з цих закладів, які вступали до вузів, могли бути зарахованими поза конкурсом. Після отримання вищої освіти мали гарантоване робоче місце, заробітну плату, і за подвійно пільговою чергою (як молодий спеціаліст і дитина-сирота) одержували державне житло.

З трансформацією політичної, соціальної та економічної систем українського суспільства становище дітей в інтернатних закладах принципово змінилося. Перш за все значно погіршилися матеріальні умови утримання дітей. Держава через великий дефіцит бюджету не виділяє достатньо коштів на необхідні потреби дітей, які утримуються та виховуються в інтернатних закладах.

Інтернатні заклади функціонують відповідно до Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, затвердженого наказом міністра освіти України від 13 травня 1993 р.

Кодекс про шлюб та сім'ю України в статтях 128, 129 чітко визначає мету та завдання органів опіки та піклування щодо таких дітей.

Зокрема, стаття 128 передбачає завдання опіки і піклування. Опіка і піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин лишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей.

Опіка і піклування встановлюються також для захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно реалізувати свої права і виконувати свої обов'язки.

Згідно із статтею 129 Кодексу опіка і піклування встановлюються державною адміністрацією областей, районів міст Києва і Севастополя,

виконавчими комітетами міських чи районних у містах, сільських, селищних рад народних депутатів.

Крім того, за статтею 139 Кодексу про шлюб та сім'ю України, якщо над дітьми, які перебувають у дитячих державних закладах, не встановлено опікунство чи піклування, то функції опікуна, піклувальника виконує дитячий заклад.

Опікун може бути призначений і після направлення дитини до дитячого закладу. Якщо така дитина має офіційно призначеного опікуна, то вона перебуває під подвійною опікою. З одного боку, це адміністрація дитячого закладу, де виховується дитина. Вона щоденно здійснює опікунські обов'язки стосовно дитини: надає медичну і матеріальну допомогу, забезпечує навчання і проведення вільного часу тощо. З іншого боку – бабуся, дідусь, які фактично не виконують обов'язків опікуна, не несуть будь-яких матеріальних зобов'язань стосовно дитини (тобто проживають окремо від неї, може, навіть в іншій місцевості, і провідують дитину у кращому випадку раз на місяць, але юридично опікуном вважаються саме вони), при вирішенні долі дитини (передачі на усиновлення) мають останнє слово.

Така подвійна опіка має і зворотний бік. На сьогодні досить рідкими є випадки, коли інтернатний заклад порушує справу про позбавлення батьківських прав громадян, які фактично не піклуються про власних дітей. Це призводить до того, що випускники інтернатів часто зостаються «на вулиці», не маючи навіть статусу дітей-сиріт. Доводиться з прикрістю констатувати, що за роки реформування суспільства практично не переглядалися питання реорганізації системи опіки над дітьми інтернатного утримання. Досі залишається невизначеним підпорядкування на державному рівні системи опіки, що гальмує процес законодавчого оформлення нових, більш прогресивних форм утримання та виховання дітей-сиріт.

Сьогодні багатьох осіб, причетних до долі дітей-сиріт, надзвичайно непокоїть ситуація із скороченням посад інспекторів з охорони дитинства. Надто застарілою є нормативна база, що регулює їх діяльність (Положення про інспектора з охорони дитинства, 1989 р.). Оскільки компетенція цієї посади врегульована лише на рівні Міністерства освіти України, зазначеним працівникам не вистачає повноважень для позитивного вирішення долі дитини. На нашу думку, слід поновити і забезпечити дотримання нормативів під час введення або поновлення посади інспектора з охорони прав дитини – один інспектор на 5 тисяч населення віком до 18 років.

У селищах і селах справами опіки і піклування безпосередньо відають виконавчі комітети селищних і сільських рад народних депутатів. Органи опіки і піклування здійснюють свою діяльність відповідно до Кодексу про шлюб та сім'ю і правил, що затверджуються у порядку, встановлюваному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 139 Кодексу про шлюб та сім'ю України, у свою чергу, визначає: «Якщо над дітьми, які виховуються в державних дитячих закладах, і тими особами, що потребують опіки або піклування і влаштовані у відповідні лікувальні заклади або заклади органів соціального забезпечення, опікуни і піклувальники не призначені, виконання обов'язків опікунів і піклувальників покладається на ці заклади».

До основних типів закладів, де на державному утриманні перебувають діти-сироти, а також діти, позбавлені батьківського піклування, відносять:

– будинок дитини (для дітей від народження до трьох років);

– інтернатний заклад для дітей дошкільного віку;

– інтернатний заклад для дітей шкільного віку;

– інтернатний заклад змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку;

– загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (ця школа може бути з дошкільним відділенням).

Дошкільні відділення (групи) створюються для дітей дошкільного віку, які перебувають у родинних взаєминах з вихованцями закладу (їх старшими братами і сестрами), а також для інших дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Для дітей з фізичними або розумовими вадами створюються заклади компенсуючого типу: дитячі будинки (групи) для дітей з вадами слуху, мови, відхиленнями інтелекту, затримкою психічного розвитку; для дітей, котрі часто хворіють на простудні захворювання (санаторні); загальноосвітні школи-інтернати для розумововідсталих дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, та інші.

При закладах загального типу для дітей дошкільного віку можуть створюватися групи компенсуючого типу.

За рішенням державної виконавчої влади може бути створений навчально-виховний заклад для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, де виховуватимуться діти від народження до повноліття.

За наявності відповідних умов за рішенням місцевої державної виконавчої влади можуть створюватися дитячі будинки сімейного типу (вони працюють за окремим положенням).

До вищезазначених закладів приймаються:

– діти-сироти;

– діти, відібрані у батьків за рішенням суду;

– діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, засуджені або перебувають під арештом на період слідства, визнані недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні, а також тих батьків, чиє місце перебування невідоме.

За рішенням місцевої державної виконавчої влади до закладу для дітей дошкільного віку тимчасово можуть прийматися діти одиноких матерів (батьків), із багатодітних і малозабезпечених сімей, а також діти, які перебувають під опікою.

Діти, члени однієї сім'ї (брати і сестри) направляються до одного закладу, за винятком, коли за медичними показниками або з інших причин їх виховання має здійснюватися окремо.

Розлучати дітей з однієї сім'ї шляхом передачі одного з них на усиновлення (удочеріння) не дозволяється (за винятком, коли цього потребують медичні показники).

До компетенції директора інтернатного закладу входить:

– відповідальність у встановленому порядку за виконання вимог охорони дитинства і праці, за створення необхідних умов для збереження життя і здоров'я вихованців;

– захист особистих та майнових прав та інтересів вихованців тощо.

Отже, на основі державних документів директор інтернатного закладу є основним опікуном дітей, які виховуються у вверену йому закладі, а відтак він представляє інтереси дітей на всіх можливих рівнях, у всіх ситуаціях і за будь-яких обставин.

Кількість дітей, які перебувають в дитячих будинках системи Міністерства освіти України і навчаються в школах та школах-інтернатах всіх типів, за останні п'ять років збільшилась відповідно на 41 і 65%. Як вже зазначалося, пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є влаштування їх в сім'ю, але значна кількість таких дітей виховується в інтернатних закладах різного типу. Мережа інтернатних закладів поки що залишається незмінною. Так, в Україні практично всі інтернатні заклади перевантажені, оскільки за останні роки кількість соціальних сиріт зростає, а нових закладів подібного типу введено лише 4 одиниці.

На сьогодні функціонує близько 830 шкіл-інтернатів, де виховуються понад 160 тис. дітей, у тому числі понад 52 тис. – діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків. У системі Міністерства освіти України діють 40 дитячих будинків і 683 школи-інтернати. Серед шкіл-інтернатів – 38 загальноосвітніх для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (9,7 тис. осіб), та 14 спеціальних – для розумововідсталих дітей-сиріт (2,2 тис. осіб).

У разі неможливості влаштувати дитину в сім'ю опікунів хоча б під тимчасову опіку, її потрібно направити до дитячого притулку. Функціонування таких притулків є необхідним, і це доведено практикою. Дитина може бути направлена в цей заклад органами опіки, піклування, органами внутрішніх справ і просто доставлена громадянами, якщо вона перебувала на вулиці чи будь-де без піклування батьків. У цілому, бажано, щоб кожна дитина знала – за будь-яких обставин, у будь-який час вона може прийти до притулку, де її нагодують, нададуть необхідну медичну і психологічну допомогу, потурбуються про неї, де вона відчує добро та увагу. Тому притулки як тимчасовий захисток, безперечно, необхідні.

Дитина може перебувати у притулку до трьох місяців, тобто увесь «перехідний період», необхідний для оформлення направлення її до дитячого закладу. У притулку обов'язково є відповідні фахівці: лікар, медична сестра, психолог, соціальний педагог.

Тема 2. Особливості функціонування сімейних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування: прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу

1. Загальна характеристика форм опіки та піклування над дітьми

Усиновлення (удочеріння) є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки (ст. 207 Сімейного Кодексу України).

Опіка і піклування встановлюється для виховання неповнолітніх дітей, які лишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей (ст. 243 Сімейного Кодексу України). Опіка встановлюється над неповнолітніми до 14 років. Піклування встановлюється над неповнолітніми віком 14-18 р. Опіка і піклування встановлюються за місцем проживання дитини або її опікуна (піклувальника). Опіка і піклування встановлюються державною

адміністрацією, виконавчими комітетами, радами народних депутатів. Безпосереднє ведення справ стосовно опіки і піклування покладається на відповідні відділи і управління місцевої державної адміністрації, виконавчих комітетів, рад народних депутатів щодо осіб, які не досягай 18 років (ст. 243 Сімейного Кодексу України).

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та спільне проживання (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства», п. 2. Положення про прийомну сім'ю).

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває в шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менше як 5 дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства», п. 2 Положення про дитячі будинки сімейного типу).

Навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, створюються навчально-виховні заклади (далі – заклади), в яких вони утримуються на повному державному забезпеченні у віці від 3–х років до повноліття. Для задоволення потреб суспільства, соціальної реабілітації дітей, корекційно-відновлювальної роботи можуть створюватися різні типи закладів (п. 1 Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків).

Основними типами закладів є:

– дитячий будинок для дітей дошкільного віку;

– дитячий будинок для дітей шкільного віку;

– дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку;

– загальноосвітня школа–інтернат для дітей–сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (може бути з дошкільним відділенням).

Дошкільні відділення (групи) створюються для дітей дошкільного віку, які перебувають в родинних взаєминах з вихованцями закладу (їх молодшими братами і сестрами), а також для інших дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Для дітей, які мають фізичні або розумові вади, створюються заклади компенсуючого типу: дитячі будинки (групи) для дітей з вадами слуху, мови, дефектами інтелекту, затримкою психічного розвитку; для дітей, які часто хворіють простудними захворюваннями (санаторні) та інші;

загальноосвітні школи-інтернати для розумово відсталих дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, та інші (п.п. 13,14 Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків).

Будинок дитини є комунальним закладом охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Основними типами будинків дитини є:

– будинок дитини загального типу – для медико-соціального захисту здорових дітей-сиріт (I – II груп здоров'я), дітей, які залишилися без піклування батьків, віком від народження до трьох років. Крім дітей цієї категорії, тут можуть знаходитись діти, які мають сім'ю, проте утримання та виховання їх у сім'ї з поважних причин (хвороба годувальника, тривале відрядження, навчання тощо) неможливе, а також діти із затримкою розумового та фізичного розвитку внаслідок несприятливих умов виховання;

– спеціалізований будинок дитини – для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, з вадами фізичного та розумового розвитку (III – V груп здоров'я) віком від народження до чотирьох років, а також:

- з органічним ураженням нервової системи та порушенням психіки;
- з органічним ураженням центральної нервової системи, в тому числі з дитячим церебральним паралічем без порушення психіки;
- з порушенням функції опорно–рухового апарату та іншими вадами фізичного розвитку без порушення психіки;
- з порушенням слуху та мови;
- з порушенням мови;
- з порушенням зору (сліпі, слабозорі);
- тубінфікованих, хворих з малими та згасаючими формами туберкульозу;
- ВІЛ–інфікованих.

2. Дитячий будинок сімейного типу – одна з форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Однією з форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка набула розвитку в останнє десятиріччя, є дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ).

У світі подібні форми виховання почали запроваджуватися після Другої світової війни. У 1946 році в швейцарському місті Троген збудували опікунське дитяче селище імені Песталоцці, яке складалося з 18–20 сімей. Кожне подружжя жило в окремому будинку зі своїми дітьми та дітьми, взятими на виховання. За своєю внутрішньою структурою такий будинок був першим прототипом дитячого будинку сімейного типу. У 1949 році в Імсті (Австрія) лікар Г.Хмайнер організував «дитяче селище». У кожному «сімейному будинку» жили по 9-10 дітей різного віку та статі. Про них піклувалася вихователька, часто – мати-одиначка, самотня жінка, вдова, бездітна сім'я або сім'я, що мала дорослих самостійних дітей. У Бельгії та Люксембурзі були створені дитячі будинки сімейного типу також. Кожна сім'я жила в окремому будинку. Вихователі – подружня пара – виховували 8–10 дітей. У Данії в дитячих будинках виховувалося також по 8-10 дітей. Будинком керувала завжди жінка, якій допомагала кухарка, а іноді ще одна вихователька.

Практика організації будинків сімейного типу є також у Канаді. Там в будинках виховується 4-8 дітей під наглядом вихователів-опікунів. Слід зазначити, що в Канаді будинки розраховані на тимчасове перебування дітей, для яких важко підібрати прийомну сім'ю. Розміщення дітей у таких будинках – це проміжний етап влаштування дітей до біологічної чи прийомної сім'ї.

У країнах «соціалістичного табору» процес запровадження сімейних форм виховання розпочався на початку 70–х років. Особливо активно він проходив у Чехословаччині. У 1973 році там почало діяти перше спеціально збудоване дитяче містечко у Тренчині–Златовіцах. У житлових будинках розміщувалися по 8-10 дітей разом з постійними вихователями. Крім цього на території містечка був свій дитячий садок і школа. Вихователі – подружня пара, яка повинна була мати педагогічну освіту. Необхідною умовою виховання в такому будинку було самообслуговування вихованців: самостійне приготування їжі, прибирання, дрібне прання, дрібні ремонтні роботи, сільськогосподарські роботи в саду тощо.

Запровадження такої форми виховання як дитячий будинок сімейного типу в колишньому Радянському Союзі розпочалося наприкінці 80–х років з ініціативи відомого письменника та вченого А.Ліханова – керівника Дитячого фонду СРСР.

В Україні перший дитячий будинок сімейного типу створено у 1988 році. Найбільш активно цей процес відбувався у 1989 році як результат реалізації постанови Ради Міністрів УРСР «Про створення в республіці

дитячих будинків сімейного типу» від 5 жовтня 1988 року №318. У 1991–1993 роках створення будинків сімейного типу майже припинилося. Розвиток цієї форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, отримав новий імпульс у 1996 році у зв'язку із створенням Міністерства у справах сім'ї та молоді України. Так, на кінець 1999 року в Україні діяв 91 дитячий будинок сімейного типу, де виховувалося 762 прийомних дітей.

Виховання в ДБСТ дитини, яка позбавлена можливості перебувати у біологічній родині, спрямоване на надання їй можливості в сімейному оточенні засвоїти соціальні правила і норми життя. По суті дитячий будинок сімейного типу – це багатодітна сім'я, в якій поряд із рідними виховуються прийомні діти. Однак, для дитини, яка була позбавлена батьківського піклування і направлена на виховання у ДБСТ, він виконує функції соціального і соціалізуючого інституту. ДБСТ виконує соціальні функції, притаманні кожній сім'ї, в той же час його соціальна сутність набуває специфічного забарвлення стосовно впливу на дітей, які певний час зазнавали сімейної деривації.

Відпрацювання обґрунтованої технології соціальної підтримки ДБСТ потребує, перш за все, вивчення особливостей виникнення та функціонування ДБСТ. Необхідним є визначення тих показників, які дозволяють відстежувати ситуацію всередині ДБСТ. Важливими для розуміння ситуації та подальшої роботи в ДБСТ можуть бути знання причин сирітства взятих на виховання дітей, особливостей їхніх стосунків із рідними батьками (якщо вони є), мотиви батьків-вихователів щодо створення ДБСТ. Крім цього, необхідно знати відносини між батьками і дітьми в ДБСТ та іншими членами сім'ї. Оцінка повинна мати динамічний характер й давати уявлення про зміни ситуації в будинку сімейного типу, вказувати на напрямки втручання, якщо воно необхідне.

Згідно з Положенням про дитячий будинок сімейного типу, в ДБСТ має виховуватися не більше 10-ти дітей включно з біологічними. Проте реальна ситуація у багатьох ДБСТ інша. Як правило, кількість неповнолітніх дітей перевищує 10. У деяких ДБСТ, крім взятих на виховання дітей, є ще й усиновлені діти. Більше половини дітей, що виховуються в ДБСТ, були вихованцями інтернатних закладів, переважно – соціальними сиротами. Більше половини з них мають живих біологічних батьків. Причинами появи таких дітей є: ухилення батьків від виховання (залишили дітей в пологовому будинку, відмовилися, мотивуючи це скрутним економічним становищем), позбавлення батьківських прав через

зловживання алкоголем, аморальний спосіб життя, наркоманію, психічне захворювання, ув'язнення.

Потреба зміни існуючої системи опіки та піклування над дітьми в Україні є визнаною широким колом фахівців та державою. Свідченням цьому є створення та розвиток прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, подальше вдосконалення діяльності мережі центрів соціальних служб для молоді.

Практика діяльності ДБСТ в Україні та за кордоном свідчить, що така форма сімейного виховання є прийнятною для повноцінного розвитку дітей-сиріт. Батьки-вихователі роблять усе можливе для відтворення сімейного середовища для дітей, які в силу різних причин були позбавлені можливості зростати у власній родині. Дослідження підтверджують переваги такої форми виховання у порівнянні з утриманням дітей у великих інтернатних закладах. Однак, на сьогодні існує проблема відсутності належного соціального супроводу, що є конче важливим для нормального виконання ДБСТ своїх функцій. Так, часто сім'ї стикаються з проблемами, які виходять за межі їх компетенції і з якими батьки-вихователі не можуть справитися самотужки. Особливо гостро стоїть питання відбору і навчання батьків, відбору, підготовки і переведення дітей з інтернатних закладів у ДБСТ. Важливою проблемою є перенаселення ДБСТ, що призводить до негативних явищ, перевантаження батьків обов'язками, зменшення їх виховного потенціалу та можливостей дітей до повноцінного і здорового розвитку.

Соціальним працівникам важливо знати, що самооцінка усиновлених дітей та вихованців ДБСТ, є, як правило, завищеною і відрізняється від самооцінки рідних дітей. Отже, завищена самооцінка є своєрідною «нормою» для дітей-вихованців та усиновлених дітей, що слід розцінювати як безперечну перевагу виховання у ДБСТ.

Актуальною є організація системної підтримки ДБСТ. Загалом, модель соціальної служби підтримки сімей, в цілому, відповідає потребам ДБСТ і може успішно застосовуватись для соціального супроводу. Слід лише зазначити, що зміст роботи соціальних працівників матиме певну специфіку, відповідно до особливостей функціонування ДБСТ та залежатиме від результатів їх обстеження.

Всебічна підтримка передбачає: ведення справи, координацію функціонування кожного ДБСТ, розв'язання проблем та задоволення потреб, що виникають, а також створення мережі допомоги, в якій соціальний працівник повинен бути посередником між ДБСТ та представниками дотичних установ.

Завданнями соціального працівника при організації ДБСТ є:

– відбір, підготовка та переведення дітей до ДБСТ;

– оцінка потенційних батьків-вихователів;

– підготовка та навчання батьків-вихователів;

При здійсненні соціальної підтримки ДБСТ завданнями соціального працівника мають бути:

– методична допомога у вихованні дітей;

– психологічна підтримка батьків-вихователів та дітей;

– організація навчання батьків-вихователів;

– створення груп взаємопідтримки батьків-вихователів.

Крім цього, робота соціального працівника має включати посередництво у вирішення таких питань:

– залучення коштів та отримання натуральної допомоги від органів місцевої влади, українських та міжнародних НДО;

– організація задоволення побутових потреб;

– оздоровлення й лікування дітей;

– організація відпочинку батьків-вихователів;

– забезпечення юридичного консультування.

Додатковим завданням соціальних працівників є поширення інформації про ДБСТ як форму піклування за дітьми-сиротами та заохочення потенційних батьків до їх створення.

З огляду на те, що переважна більшість дітей-вихованців ДБСТ – це соціальні сироти, актуальним залишається поширення моделі соціальної підтримки кризових сімей як засобу профілактики соціального сирітства

3. Особливості функціонування прийомної сім'ї

Інститут прийомної сім'ї принципово відрізняється від усиновлення та дитячих будинків сімейного типу не лише організаційною формою взаємодії дитини і сім'ї, але й роллю соціального працівника у ньому.

Оскільки прийомна сім'я є формою державної опіки над дітьми-сиротами, то частину функцій держава залишає за собою: матеріальне забезпечення утримання дітей і оплата праці вихователям, методичну підготовку прийомних батьків та допомогу їм у вихованні сироти, а також контроль за утриманням і вихованням дитини.

Єднальною ланкою між державою і прийомною сім'єю є соціальний працівник. Основні функції соціального працівника має знати не лише він сам, а й батьки, у сім'ю яких приймається дитина:

– рекрутування потенційних прийомних батьків;

– вивчення відповідності об'єктивних і суб'єктивних характеристик потенційної сім'ї нормативним вимогам;

– підготовка потенційних прийомних батьків;

– підбір та підготовка дітей для конкретної прийомної сім'ї;

– соціальний супровід функціонування прийомної сім'ї;

– робота з кровною сім'єю з метою її реабілітації.

У різних країнах функції соціальних працівників розподіляються між різними фахівцями. Так, наприклад, у Великобританії один соціальний працівник рекрутує й готує прийомні сім'ї; інший – добирає і супроводжує дитину, забезпечуючи збереження її прав; третій соціальний працівник працює з кровною сім'єю, а четвертий – здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї.

В умовах України, де інфраструктура соціальних служб поки що розвинута недостатньо, всі функції щодо прийомної сім'ї покладаються на одного соціального працівника, як правило, працюючого в центрі соціальних служб для молоді.

Звичайно, досить складно відокремити пріоритетні напрями діяльності соціального працівника по створенню та соціальному супроводу прийомної сім'ї. Кожний етап розвитку прийомної сім'ї має свої труднощі й проблеми. Однак найбільшу проблему на сьогодні становить налагодження взаємодії фахівців різних галузей: педагогів, медиків, працівників соціальної сфери.

Проблема полягає у тому, що дитина, яка прийшла у прийомну сім'ю (у таких дітей, як правило, є затримка у розвитку, «букет» різноманітних захворювань, низька успішність), потребує допомоги фахівців. Аналіз діяльності дитячих будинків родинного типу показує, що вирішення усіх цих проблем батьками супроводжується бюрократичними перепонами і вимагає значних часових та фізичних витрат.

Прийомні батьки здебільшого зайняті на основній роботі. Концептуальна позиція авторів фостерінгу в Україні полягає у тому, що для прийомних сімей повинні бути створені максимальні умови нормального утримання й розвитку дітей (як прийомних, так і рідних). Тому саме на це спрямована робота соціальних працівників по розробці плану соціального супроводу прийомної сім'ї.

Тема 3. Нормативно-законодавче забезпечення соціального захисту вихованців прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

1. Юридичне визначення соціальних категорій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Діти, які влаштовуються на виховання до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, не втрачають статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Юридичне визначення соціальних категорій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, наведено у статті 1 Закону України «Про охорону дитинства»:

– ***дитина-сирота*** – дитина, у якої померли або загинули батьки;

– ***діти, позбавлені батьківського піклування***, — це:

- діти, відібрані без позбавлення батьків батьківських прав;
- діти, батьки яких визнані безвісно відсутніми;
- діти, батьки яких визнані недієздатними;
- діти, батьки яких оголошені померлими;
- діти, батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі;
- діти, батьки яких перебувають під вартою на час слідства;
- діти, батьки яких розшукуються органами внутрішніх справ у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів і відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження;
- діти, батьки яких через тривалу хворобу не мають змоги виконувати батьківські обов'язки;
- підкинуті діти;
- діти, батьки яких невідомі;
- безпритульні діти.

Законодавчо також визначено категорію молоді, яка отримує державну підтримку після досягнення повноліття: *особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,* — особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

До переліку документів, які засвідчують статус дитини, належать документи, що підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей: копія свідоцтва про смерть, вирок або рішення суду, довідка про хворобу, розшук батьків тощо. Передбачається наявність

опису належного дитині майна, у тому числі житла, та відомості про осіб, які відповідають за його збереження.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантуються, забезпечуються й охороняються державою, передбачено державне утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними й грошовими ресурсами дитини для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності.

Гарантії особливого захисту і повного державного забезпечення законодавчо декларовані дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, молоді із числа дітей-сиріт. Державна підтримка передбачена вихованцям інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітям, які виховуються у сім'ях громадян України: опікунські сім'ї, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу; молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і стосується таких питань:

– матеріальна підтримка;

– оздоровлення;

– пільги при вступі до професійно-технічних й вищих навчальних закладів та під час навчання;

– працевлаштування;

– забезпечення житлом після закінчення навчання або досягнення повноліття;

– попередження жорсткого поводження.

Державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг для дітей та молоді із числа дітей-сиріт здійснюється на підставі відповідних документів, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилася без батьківського піклування, – соціальний статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.

2. Матеріальна підтримка

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, незалежно від форми влаштування мають право на користування *єдиним квитком,* який дає право на безкоштовний проїзд у громадському міському (приміському) транспорті, безоплатне відвідання кінотеатрів, виставок, музеїв, спортивних споруд. Зразок і правила оформлення єдиного квитка визначені інструкцією про виготовлення й правила користування єдиним

квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, затвердженою наказом Міністерства освіти України у 1996 р. Оформлення та контроль за використанням єдиного квитка здійснюється відділами освіти.

Діти-сироти мають право на отримання *пенсії в разі втрати годувальника,* при цьому пенсія призначається незалежно від того, чи були діти на утриманні годувальника. Правила виплат поширюються на сім'ї годувальників, яких засвідчено у встановленому порядку безвісти відсутніми (Закон України «Про пенсійне забезпечення», стаття 37).

На дітей, які втратили обох батьків, а також дітей померлої одинокої матері, пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії. Сім'ям, до складу яких входять діти, котрі втратили обох батьків, пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків (Закон України «Про пенсійне забезпечення», стаття 44). Соціальна пенсія призначається дітям у разі втрати годувальника в розмірі 100 % мінімального розміру пенсії за віком.

Дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 % призначеної пенсії. У повному розмірі пенсія по втраті годувальника виплачується дітям, які перебувають на повному державному утриманні (Закон України «Про пенсійне забезпечення», стаття 39).

Проте при призначенні пенсій по втраті годувальника виникає проблема, пов'язана з тим, що з 01.01.2005 р. органи Пенсійного фонду України призначають пенсії по втраті годувальника лише тим дітям, батьки яких мали необхідний трудовий стаж, і не проводять розрахунки на тих дітей, померлі батьки яких не мали трудового стажу для призначення пенсії, або відсутні відомості про їхню трудову діяльність.

Щодо дітей, батьки яких позбавлені батьківських прав, то Сімейним кодексом України визначено обов'язок таких батьків утримувати дітей. Батьки, позбавлені батьківських прав, втрачають усі права, що ґрунтуються на факті спорідненості з дитиною, відносно якої вони позбавлені прав, але в той же час вони не звільняються від обов'язку щодо утримання дітей (стаття 166).

Аліменти на утримання дітей призначаються судом у ході розгляду справи про позбавлення батьківських прав. Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини. Відповідно, у тих випадках, коли стягнення аліментів у частковому відношенні до заробітку (доходу) неможливе або утруднене, аліменти можуть бути визначені у твердій грошовій сумі, що

має сплачуватися щомісяця. Батьки, які сплачують аліменти на неповнолітніх дітей, можуть бути притягнуті до участі в додаткових витратах, викликаних винятковими обставинами (тяжка хвороба, каліцтво дитини та ін.).

У випадку, якщо розмір аліментів, визначений судом, є меншим за мінімальний розмір аліментів на одну дитину, то відповідно до закону дитині призначається *державна допомога* в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і 30 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Поряд із тим стягнення аліментів з батьків, позбавлених батьківських прав, є проблемним питанням. Враховуючи, що громадяни, позбавлені батьківських прав, здебільшого не мають постійного місця роботи, ніде не працюють, ведуть аморальний спосіб життя, призначення судом аліментів на утримання дітей є безрезультатним. Немає дієвого механізму притягнення батьків, позбавлених батьківських прав, щодо матеріального забезпечення й утримання дитини, що унеможливлює дотримання вимог чинного законодавства.

Пенсія по втраті годувальника, аліменти на утримання дитини, державна допомога призначається дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, незалежно від форми влаштування дитини. У випадку перебування дитини в інтернатних закладах кошти перераховуються на особистий рахунок дитини. Соціальні виплати на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, витрачаються на забезпечення потреб дитини дорослими, які є законними представниками її інтересів. Контроль за використанням соціальних виплат, призначених на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на органи опіки та піклування.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків» дітям- иротам і дітям, які залишились без піклування батьків, після досягнення ними 18–річного віку виплачується одноразова грошова допомога незалежно від форм їх влаштування. Порядок надання одноразової допомоги дітям–сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2005 р. Списки та повідомлення щодо отримання одноразової грошової допомоги складають

служби у справах неповнолітніх, а виплата допомоги здійснюється відділами (управліннями) освіти.

Оздоровлення

Відповідно до статті 26 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» державні органи виконавчої влади забезпечують щорічне безоплатне оздоровлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у віці до 18 років. Кошти на оздоровлення дітей виділяються з державного, місцевих бюджетів, коштів підприємств, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та інших джерел, не заборонених законодавством.

Діяльність центральних і місцевих органів влади всіх рівнів щодо забезпечення якісного дитячого оздоровлення регламентовано постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.1997 р. № 323 «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні».

Окрім державного забезпечення, фінанси на оздоровлення пільгових категорій дітей і молоді виділяються галузевими структурами й місцевими органами виконавчої влади.

Навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах

Діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до досягнення ними 23-річного віку на період навчання зараховуються на повне державне забезпечення. Це передбачає забезпечення безплатним харчуванням, одягом, взуттям і м’яким інвентарем за нормами, встановленими для вихованців шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей різного віку та осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до досягнення ними віку двадцяти трьох років визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та Закону України «Про Державний бюджет України».

Умови матеріального забезпечення учнів державних професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, регулюються Законом України «Про освіту». Молодь цієї категорії перебуває на повному утриманні держави, забезпечується безкоштовним харчуванням і стипендією. Професійно-технічні навчальні заклади в межах коштів, передбачених для виплати стипендії, вирішують питання про першочергове призначення академічної стипендії учням із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування. Порядок повного державного утримання та забезпечення учнів державних професійно-технічних навчальних закладів безкоштовним харчуванням і стипендією визначається Кабінетом Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 р. № 882 затверджено Порядок призначення і виплати стипендій. Соціальні стипендії призначаються студентам і курсантам, які потребують соціального захисту та яким за підсумками навчання не призначена академічна стипендія. Підставою для призначення соціальної стипендії є наявність в особи права на отримання державних пільг і гарантій, установлених законами для таких категорій громадян: студенти і курсанти із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків» дітям-сиротам і дітям, які залишились без піклування батьків (у тому числі випускникам професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів I і II рівнів акредитації), при вступі до професійних навчально-виховних закладів, вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації видається комплект нового одягу і взуття на суму не менш як 12 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також грошова допомога в розмірі не менш як 2,5 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків» для учнів професійних навчально-виховних закладів, студентів вищих навчальних закладів із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачено отримання ряду соціальних пільг:

– виплачується стипендія не нижче 80 % мінімальної гарантованої стипендії, встановленої для студентів та учнів вищих, середніх спеціальних і всіх типів професійних навчальних закладів;

– надається житло (гуртожиток чи кімната);

–у період канікул виплачуються добові (за нормами службових відряджень) за час перебування у дорозі (туди і назад) та вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом до закладів чи сімей, де вони виховувалися, за рахунок асигнувань на утримання навчальних закладів

– колишні вихованці дитячих будинків і шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під час своїх канікул

можуть перебувати у зазначених закладах з безплатним проживанням і харчуванням;

– учням і студентам, що не виїжджають до місць організованого відпочинку в дні канікул, а також під час їх хвороби видається готівка в межах установленої грошової норми на харчування з урахуванням торговельної націнки;

– щорічно надається матеріальна допомога за рахунок стипендіального фонду, а також коштів, передбачених на утримання зазначених закладів, у розмірі не менш як 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– у період проходження виробничої практики і виробничого навчання повністю виплачується заробіток.

Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, крім повного державного забезпечення, виплачується стипендія в розмірі, який на 50 відсотків перевищує розмір стипендії у відповідному навчальному закладі, а також виплачується 100 відсотків заробітної плати, нарахованої за період виробничого навчання та виробничої практики. Особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох місячних стипендій. При наданні особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування.

Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі двох прожиткових мінімумів. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Працевлаштування

Відповідно до статті 43 Закону України «Про професійно-технічну освіту» держава гарантує випускникам професійно-технічних навчальних закладів – дітям-сиротам та дітям, які залишились без піклування батьків, працевлаштування за набутою професією. Сприяти професійній підготовці

та працевлаштуванню молоді покликані державні служби зайнятості, молодіжні центри праці, а також молодіжні громадські організації (агентства, біржі, бюро та інші).

Випускники освітніх закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при працевлаштуванні за рахунок підприємств, установ і організацій мають забезпечуватися одягом, взуттям, м'яким інвентарем і знаряддям, а також отримати грошову допомогу в сумі двох мінімальних розмірів заробітної плати.

Поряд з тим нормативно визначені положення щодо забезпечення працевлаштування молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у реальному житті не реалізуються, що пояснюється відсутністю зацікавленості роботодавців у прийнятті на роботу молодих спеціалістів, що мають недостатній рівень кваліфікації, а також потребують додаткових матеріальних витрат на забезпечення. За даними Міністерства освіти і науки України, майже 20 відсотків випускників із числа дітей-сиріт не можуть влаштуватися на роботу або продовжити навчання, здобути певну професію. Особливо скрутно випускникам із сільської місцевості.

Здебільшого трудова кар'єра колишніх вихованців інтернатів починається з низькооплачуваних, непрестижних посад. Значна частина проходить через втрату першого робочого місця й тривалий період безробіття. Негативний вплив на трудове становлення колишніх випускників інтернатів має той факт, що багато з них змушені отримати спеціальність, за якою не хочуть працювати, бо вона їм не подобається. Як наслідок – частина молоді не задоволена нею та планує змінювати і професію, і місце роботи. Сприяти забезпеченню молоді першим робочим місцем має впровадження положень закону України від 04.11.2004 р. № 2150–ГУ «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотацій роботодавцю». Механізм зацікавленості у прийомі на роботу молодих спеціалістів базується на виплаті роботодавцю дотацій з державного бюджету за умови забезпечення молоді першим робочим місцем терміном на два роки. Впровадження механізму дотаційних виплат у випадку забезпечення молоді першим робочим місцем є першою спробою зацікавлення роботодавців у прийомі на роботу випускників навчальних закладів. Проте дію закону тимчасово зупинено.

Забезпечення житлом

Стаття 25 Закону України «Про охорону дитинства» визначає, що в разі передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

під опіку чи піклування, влаштування в будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї жиле приміщення, в якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу їхньої відсутності із зазначеної причини незалежно від того, чи проживають у жилому приміщенні, з якого вибули діти, інші члени сім'ї. Орган опіки і піклування за місцем проживання підопічної особи приймає розпорядження (рішення) про закріплення житла та призначення відповідального за його збереження. Обмін, приватизація житла проводиться тільки зі згоди опікунської ради за місцем проживання підопічного та виключно в його інтересах. У той же час не вирішене питання і не розроблені механізми здійснення нагляду за житлом неповнолітніх у випадку, коли опікуна над житлом не призначено.

Якщо в будинку, з якого вибула дитина, не залишилися проживати інші члени сім'ї, то це житло може бути надано іншому громадянину за договором оренди. Однак законодавчо не передбачено умов збереження житлової площі за неповнолітніми, коли в приміщенні, у якому вони проживали, не залишилися проживати інші члени сім'ї або житло не передано в оренду. У цьому випадку суттєвою проблемою залишається відсутність пільг за сплату комунальних послуг, погашення боргів за квартирну плату, проведення аварійних ремонтних робіт.

Якщо в жилому приміщенні, з якого вибули діти, не залишилися проживати члени їхньої сім'ї і приміщення надано іншим громадянам або вселення в нього є неможливим з інших причин, то після закінчення строку перебування дітей у державному дитячому закладі, у родичів, опікунів (піклувальників) їм позачергово має надаватися жиле приміщення місцевим органом виконавчої влади за останнім постійним місцем проживання. Громадяни, які мають право на позачергове одержання жилих приміщень, включаються до окремого списку осіб, що перебувають на квартирній черзі. Проте ця стаття закону не виконується. У сучасних умовах, коли державне житло не будується, фактично діти житлом не забезпечуються.

У той же час чинним законодавством не визначено порядок постановки на квартирний облік дітей, які не мали житла до влаштування на виховання в заклад чи в сім'ю. Ускладнює становище і той факт, що згідно зі статтею 32 Житлового кодексу громадяни самостійно здійснюють право на одержання жилого приміщення в будинках державного і громадського житлового фонду з настанням повноліття, тобто після досягнення вісімнадцятирічного віку. Не маючи родичів, власного житла, роботи, діти залишаються бездоглядними і соціально незахищеними.

Чинним законодавством передбачена можливість виселення з жилого приміщення батьків, якщо вони проживають спільно з дітьми, відносно яких позбавлені батьківських прав, або існує зобов'язання судом провести обмін займаного приміщення па інше (Сімейний кодекс України, стаття 167). На практиці це положення не застосовується: діти залишаються проживати разом з батьками, які пиячать, вживають наркотики, ведуть аморальний спосіб життя. На таких дітей не поширюються пільги щодо отримання позачергового житла, хоча фактично житлом вони не забезпечені.

Нормативно визначені гарантії забезпечення житловою площею дітей та молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не виконуються державними органами вже протягом багатьох років. Так, за попередніми статистичними даними, наданими Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту при обґрунтуванні Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на початок 2005 р. потребувало житла більше 44 тис. молодих людей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 35 років.

Допомогу в тимчасовому забезпеченні житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й молоді із числа таких дітей покликані надавати соціальні гуртожитки, діяльність яких регулюється Типовим положенням про соціальний гуртожиток, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2005 р. № 878. Створення таких закладів передбачає тимчасове влаштування молоді із числа дітей-сиріт і лише розпочато в країні. *Захист від жорстокого поводження*

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» особи, які замінюють батьків, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону. Норми законодавства, що передбачають дії, спрямовані на захист дітей від жорстокості та насильства з боку батьків, поширюються на осіб, які їх

замінюють усиновителів, опікунів (піклувальників), прийомних батьків, батьків-вихователів.

У разі якщо особи, які замінюють дитині батьків, зловживають або ухиляються від здійснення своїх обов'язків, жорстоко поводяться з дітьми, шкідливо впливають на дітей своєю аморальною поведінкою, то рішенням органу опіки та піклування або суду вони мають бути відсторонені від виконання обов'язків щодо виховання дитини. У разі, якщо дії опікунів (піклувальників), прийомних батьків, батьків-вихователів носять ознаки злочину, вони мають бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Контроль за умовами влаштування і утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на служби у справах неповнолітніх. Дитина в разі неналежного виконання особами, які замінюють батьків, своїх обов'язків має право особисто звернутись за захистом своїх прав та законних інтересів до органу опіки і піклування або до служби у справах неповнолітніх.

Одним із інструментів захисту прав дитини, позбавленої батьківського піклування, яка виховується у сім'ї, має стати здійснення соціального супроводу сімей опікунів (піклувальників), прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей усиновителів (за їхньою згодою) як форма соціального контролю за належним виконанням усиновителями, опікунами, прийомними батьками, батьками-вихователями обов'язків стосовно вихованців.

3. Законодавчо-нормативна база соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.

Основними законами, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків є: Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю, Закони України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Останніми роками прийнято низку Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а саме:

– Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (№226 від 5 квітня 1994 р.) ;

– Про затвердження Порядку передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами проживання у сім'ях усиновителів (№775 від 20 липня 1996 р.);

– Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу (№267 від 27 квітня 1994 р.);

- Про Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України

(№380 від ЗО березня 1996 р.);

– Про гарячі обіди дітям-сиротам та дітям із малозабезпечених сімей (№1032 від 31 серпня 1996 р.).

Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які запишись без піклування батьків, забезпечують також відомчі документи, насамперед:

– Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (затверджено наказом Міністра освіти України №137 від 13 травня 1993 р.);

– Положення про Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України (затверджено наказом Міністерства освіти України№98 від ЗО березня 1996 р.);

– Про введення нових норм харчування в дитячих будинках-інтернатах (наказ Міністерства соціального захисту населення України №34 від 1 березня 1996 р.);

– Інструкція про виготовлення і правила користування Єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (затверджено наказом Міністерства освіти України №216 від 19 червня 1996 р.)

У зв'язку із загостренням проблем сирітства, насамперед соціального, недостатніми умовами розвитку, повноцінної освіти і виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування видано Указ Президента України №1153 від 17 жовтня 1997 р. «Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків». Заходи, окреслені Указом, реалізуються за такими напрямами: запобігання соціальному сирітству; поліпшення умов розвитку, виховання та освіти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; створення умов для соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; нормативно-правове та науково-методичне забезпечення охорони прав цієї категорії дітей. Передбачається, що однією з основних умов, які забезпечуватимуть подальше удосконалення цієї діяльності, буде посилення уваги до роботи шкіл-інтернатів, будинків дитини тощо.

З метою напрацювання нових форм влаштування дітей-сиріт у сучасних умовах розвитку суспільства особлива увага приділяється впровадженню інституту прийомної сім'ї.

Тема 4. Технологія створення прийомної сієї та дитячих будинків сімейного типу

1. Залучення кандидатів у прийомні батьки

Інформаційно-ознайомчий етап

Зміст інформаційно-ознайомчого етапу

Інформаційно-ознайомчий етап створення прийомних сімей розпочинається рекламною компанією, що проводиться за двома напрямками.

Перший напрямок забезпечує формування позитивної громадської думки щодо сімейних форм державної опіки. Він передбачає досягнення таких завдань:

– підвищити обізнаність громадськості про інститут прийомної сім'ї як форму державного влаштування дітей, які позбавлені батьківської опіки;

– продемонструвати позитивні сторони роботи органів опіки і піклування, центрів соціальних служб для молоді, спеціалізованих соціальних служб.

Другий напрямок спрямований на залучення кандидатів у прийомні батьки і передбачає досягнення таких завдань:

– отримати достатньо звернень громадян для набору кандидатів у прийомні батьки;

– надати кандидатам на початковому етапі інформацію щодо умов, за яких особи не можуть стати прийомними батьками.

Зміст рекламних матеріалів має містити інформацію для потенційних кандидатів, зокрема щодо наступних етапів процесу. Особлива увага повинна бути зосереджена на достовірності інформації. Важливо, щоб кандидати з самого початку були обізнаними із завданнями, які стоять перед ними.

Засоби проведення інформаційної кампанії

В кожному окремому випадку працівники мають самостійно визначитися, які інформаційні матеріали необхідно підготувати і які засоби використовувати для проведення дієвої кампанії. Такими засобами можуть бути:

– рекламні оголошення в місцевих незалежних газетах;

– реклама на транспорті (автобусах, таксі, поїздах);

– афішна кампанія;

– реклама на місцевих радіо – та телеканалах;

– написання статей, публікацій у інформаційних виданнях;

– інформаційні столи на святах та інших суспільних подіях;

– усне спілкування, особливо з прийомними батьками;

– підготовка реальних прийомних батьків до проведення інформаційних вечорів для їхніх сусідів;

– зв’язок з суспільними групами.

Як показав досвід, найефективнішим засобом проведення інформаційно-рекламної компанії по залученню кандидатів є проведення інформаційних вечорів із залученням прийомних батьків.

Набір кандидатів у прийомні батьки

Надання інформації по телефону

Результатом проведення інформаційно-рекламної кампанії може бути звернення клієнта по телефону за додатковою інформацією.

Телефонна розмова повинна бути короткою і включати лише відповіді на поставлені питання. Якщо абонент зацікавився отриманою інформацією, йому пропонується прийти до центру соціальних служб або відділу у справах сім’ї та молоді, де він зможе більш детально дізнатися про інститут прийомної сім’ї

Соціальний працівник, який відповідає на звернення клієнтів, має бути підготовлений до ведення телефонних діалогів, вміти налагоджувати контакт з абонентом, а також володіти мистецтвом конструктивного завершення розмови.

Часто люди телефонують лише для того, щоб їх вислухали. Побудувати вірно телефонний діалог соціальному працівнику допоможуть знання мети, завдань та процесу телефонного діалогу. Треба передбачити, що за інформацією звертатиметься велика кількість громадян, які не обов’язково є потенційними кандидатами у прийомні батьки.

Соціальний працівник, який приймає телефонні дзвінки від громадян, має володіти інформацією про порядок створення прийомних сімей і знати функціонал інших органів державної влади і місцевого самоврядування, що турбуються про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для цього важливо мати телефонний довідник з переліком телефонів:

– інспектора з охорони дитинства;

– відділу соціального захисту населення;

– служби у справах неповнолітніх;

– відділу у справах сім’ї та молоді державної адміністрації;

– громадської приймальні державної адміністрації;

– Червоного Хреста;

– банків одягу;

– притулків тощо.

Особливості ведення телефонного діалогу. Телефонний діалог ґрунтується на готовності соціального працівника вислухати клієнта і відкритості спілкування. Під час розмови важливо визначити мотивацію абонента, його бачення ситуації, з'ясувати наміри та питання, з яких він/вона звертається.

Соціальному працівникові необхідно:

– поцікавитись звідки отримана інформація про прийомну сім'ю;

– чому вона його зацікавила;

– зрозуміти як абонент уявляє прийомну сім'ю;

– чи знає він/вона про інші форми опіки.

На завершальній стадії діалогу соціальний працівник бере на себе ініціативу конструктивно завершити розмову. Якщо у результаті діалогу стає зрозуміло, що клієнт не має обмежень щодо можливості створення прийомної сім'ї, соціальний працівник домовляється про зустріч з метою визначення подальшої співпраці. У разі, коли людина не є потенційним кандидатом у прийомні батьки і задає побічні питання, її необхідно переадресувати до спеціаліста, який займається цими проблемами, або ж тактовно та аргументовано відмовити. Варто пам'ятати, що телефонний діалог – елемент формування громадської думки про інститут прийомної сім'ї, тому важливо надавати точну і дозовану інформацію. Якщо люди навіть не є потенційними кандидатами у прийомні батьки, у результаті розмови можуть стати однодумцями і сприятимуть розповсюдженню наданої їм інформації.

Реєстрація звернень

Соціальний працівник реєструє особисте звернення громадян чи телефонний дзвінок у відповідному журналі. При цьому фіксується основна інформація про клієнта, яка дає можливість у подальшому підтримувати з ним контакти (прізвище, ім'я, по-батькові, вік, соціальний та сімейний стан, кількість дітей в сім'ї, причина звернення, контактний телефон). При зверненні громадян з питань створення прийомних сімей слід пояснювати етапи, які мають пройти кандидати. Важливо пам'ятати, що перше враження про прийомні сім'ї буде сформоване на основі того, що побачать і/або почують аплікати (претенденти) при зверненні.

Якщо аплікати потребують більше інформації, ніж вони отримали в результаті інформаційно-рекламної кампанії та звернення, необхідно негайно надіслати їм пакет інформації (протягом 2 тижнів від дня звернення). Кандидати у прийомні батьки мають бути впевнені, що вони

отримали вичерпну інформацію та мають достатньо часу подумати перед тим, як написати заяву і стати на облік як потенційні прийомні батьки.

Для стимулювання процесу прийняття рішення кандидатами доцільно періодично надсилати нагадування. Інколи варто відвідувати окремих людей, які чекають інформаційної зустрічі, але не звертаються з проханням про неї.

Творча уява, толерантність і наполегливість обов'язкові умови процесу набору кандидатів у прийомні батьки. Різні люди потребують різних підходів, тому необхідно випробувати декілька з них і визначити, що працює краще.

Інформаційні групові зустрічі

Після проведення рекламно-інформаційної кампанії, з метою зацікавлення потенційних прийомних батьків, органами опіки і піклування і/або спеціалізованими соціальними службами супроводу сімейних форм опіки доцільно проводити інформаційні зустрічі. Такі зустрічі допомагають аплікатам прийняти зважене рішення.

Дуже важливо, щоб інформація про прийомну сім'ю як сімейну форму державної опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, надавалася дозовано та правдиво. На інформаційних зустрічах надається, перш за все, загальна інформація про існуючу в державі систему опіки і піклування для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відмінність прийомної сім'ї від інших форм державної опіки (наприклад, усиновлення); принципи функціонування й основні етапи створення прийомних сімей; важливість соціального супроводу та співпраці із соціальним працівником; необхідність спеціальної підготовки кандидатів у прийомні батьки. Важливою є інформація про фінансове забезпечення утримання вихованців прийомних сімей і звітування за використані кошти. На зустрічах також надається інформація про обмеження щодо створення прийомної сім'ї (наприклад, за станом здоров'я) тощо.

Не можуть бути прийомними батьками особи:

– які не перебувають у шлюбі;

– не пройшли курс підготовки кандидатів у прийомні батьки;

– визнані в установленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними;

– позбавлені батьківських прав;

– колишні опікуни (піклувальники, усиновителі), позбавлені відповідних прав за неналежне виконання покладених на них обов'язків;

– за станом здоров'я не здатні виконувати обов'язки по вихованню

дітей (інваліди I і II групи; особи, які мають глибокі органічні ураження нервової системи; алкогольну та наркотичну залежності; хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психічні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви; нахили до насильства);

– з якими на спільній житловій площі проживають члени сім'ї, які мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психічні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства;

– із середньомісячним сукупним доходом на кожного члена сім'ї (обчисленим за останні шість календарних місяців, що передували місяцю подання заяви про створення прийомної сім'ї), не меншим, ніж рівень прожиткового мінімуму (гарантованого мінімуму), встановленого законодавством.

2. Оцінка потенційних прийомних батьків

Перша зустріч з потенційними кандидатами у прийомні батьки

Перша зустріч з претендентами у прийомні батьки є початком процесу оцінки потенційних прийомних батьків за результатами звернень громадян і виконується соціальним працівником. Перший етап оцінки відбувається у формі інтерв'ю.

Для того, щоб розмова при першій зустрічі з кандидатом була продуктивною, важливо створити довірливі стосунки. Сором'язливим слід дати можливість придивитися, освоїтися, збудженим – заспокоїтися, занепокоєним – підбадьоритися.

Під час першого інтерв'ю соціальний працівник задає запитання до кандидата у прийомні батьки щоб отримати інформацію для подальшої оцінки. У свою чергу важливо, щоб і клієнт отримав чіткі відповіді на поставлені ним запитання та мав інформацію для подальших роздумів щодо висловленого ним бажання взяти на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківської опіки. Зустріч не повинна бути тривалою. По закінченні розмови доцільно запропонувати клієнту друковану інформацію про особливості функціонування прийомної сім'ї як державної форми опіки над дітьми із контактними телефонами відповідальних осіб.

Первинна оцінка дає змогу відсіяти осіб, які шукають будь-яку роботу або навіть вигоду. Особам, які хочуть отримати «власну» дитину, слід порекомендувати усиновити дитину і з цією метою звернутися до органів опіки та піклування районних держадміністрацій та міськвиконкомів.

Зустріч з кандидатом у прийомні батьки слід завершувати пропозицією обміркувати отриману інформацію і, у випадку позитивного

рішення, знову прийти до служби. Для прийняття цього рішення клієнту надається місяць. На наступну зустріч соціальний працівник запрошує подружню пару.

За підсумками першої зустрічі кандидат у прийомні батьки заповнює загальну анкету.

Приблизний перелік питань, які соціальний працівник обговорює з кандидатом у прийомні батьки при першій зустрічі:

– Звідки Ви отримали інформацію про прийомну сім'ю?

– Що привело Вас до думки взяти в свою сім'ю дитину, яка залишилася без батьківського піклування?

– Коли Ви вперше про це подумали і як дійшли рішення прийти до Служби?

– Чи знаєте Ви про інші форми державної системи опіки та піклування (усиновлення, опіка та піклування родичів, виховання в інтернатних закладах, будинках сімейного типу, притулках тощо)?

– Як Ви вважаєте, яка із названих форм найбільш прийнятна для розвитку дитини? Чому?

– Чи розповідали Ви про своє бажання створити прийомну сім'ю своїм родичам, друзям? Як вони до цього поставилися?

– Що Ви можете розповісти про себе та свою сім'ю?

– Чи достатньо Ви отримали інформації, щоб обговорити ваші наміри з близькими?

– Як ви вважаєте, чи дозволяє стан Вашого здоров'я турбуватися про дитину?

Друга зустріч з кандидатами у прийомні батьки

Друга зустріч з кандидатами у прийомні батьки спрямована на поглиблення знань клієнтів щодо специфіки функціонування прийомної сім'ї. Вона орієнтує їх на з'ясування реальних можливостей родини виховувати нерідну дитину (дітей). Під час бесіди соціальному працівнику важливо підвести батьків до усвідомлення тих труднощів, які їх очікують при виконанні обов'язків прийомних батьків.

Клієнтів коротко ознайомлюють з особливостями підготовки кандидатів до прийомного батьківства, визначають напрямки подальшої співпраці, інформують про перелік документів, необхідних для юридичного оформлення прийомної сім'ї, сутність та принципи соціального супроводу прийомної сім'ї На зустрічі акцентується увага на необхідності співпраці з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї. Кандидатів у прийомні батьки повідомляють, що вся надана ними інформація перевірятиметься з

урахуванням умов конфіденційності (права на приватне життя, не розголошення окремих даних).

Під час розмови необхідно звернути увагу на важливість інформування всіх членів сім'ї стосовно наміру батьків взяти на виховання дитину-сироту та прийняття спільного для всіх членів родини рішення про створення прийомної родини.

Соціальному працівнику слід з'ясувати погляди кандидатів на прийомну дитину, яку вони бажають прийняти у свою сім'ю (її стать, вік, особливості тощо), та їхнє обґрунтування, обговорити наявні в родині можливості та ресурси для забезпечення нормального розвитку прийомної дитини та її соціалізації. Важливо підкреслити необхідність підтримки зв'язків прийомної дитини з біологічними родичами.

Не потрібно прискорювати рішення кандидатів про створення прийомної сім'ї поки вони не пройдуть тренінг і не буде перевірена надана інформація. На завершення розмови кандидатам у прийомні батьки пропонується заповнити спеціальну анкету кандидата у прийомні батьки. Анкета має бути заповнена окремо чоловіком і дружиною. Кандидатам у прийомні батьки слід також порекомендувати обговорити у сімейному колі отриману під час другої зустрічі інформацію. Виконання цього завдання пропонується здійснити протягом місяця. Цей термін надається кандидатам у прийомні батьки для того, щоб спільно з іншими членами сім'ї прийняти зважене рішення про створення прийомної сім'ї, ще раз узгодити його зі всіма членами родини.

За результатами другої співбесіди, після наступного додаткового обговорення намірів створення прийомної сім'ї, кандидати пишуть заяву про взяття на облік подружжя як кандидатів у прийомні батьки на ім'я керівника Спеціалізованої соціальної служби соціального супроводу прийомних сімей.

Перелік питань для обговорення з кандидатом у прийомні батьки під час другої зустрічі:

– Розкажіть про свої наміри щодо створення прийомної сім'ї.

– Чи можемо ми поговорити більш докладно про можливості, які Ви маєте для проживання та виховання дитини у Вашій сім'ї?

– Чи достатньо у Вас місця в оселі ще для однієї дитини?

– Наявність місця в квартирі для розміщення особистих речей дитини.

– Чи дозволяє стан Вашого здоров'я турбуватися про дитину?

– Як ставляться члени Вашої сім'ї до рішення взяти на виховання чужу дитину?

– Ваші захоплення, коло інтересів?

– Чи маєте Ви досить часу для догляду за дитиною?

– Як часто Ви подорожуєте?

– Хто може Вам допомогти на випадок від'їзду чи хвороби?

– Чи відомі Вам ситуації, коли люди брали на виховання біологічно нерідних дітей?

– Чи готові до того, що найближче оточення не завжди зможе Вас зрозуміти і підтримати?

– Чи згодні Ви з тим, що надана Вами інформація буде перевірена?

– Ви згодні з тим, що соціальний працівник буде постійно Вас відвідувати?

– Чи не буде заважати прийомне батьківство Вашій основній роботі?

– Чи є у Вас час пройти підготовчий курс навчання (48 годин)?

Інформація, яку повинен отримати соціальний працівник під час другої зустрічі з кандидатом на створення прийомної сім'ї:

– підтвердження рішення взяти дитину на виховання;

– ставлення всіх членів родини та знайомих до рішення взяти дитину;

– сприйняття необхідності співпрацювати з соціальним працівником;

– сприйняття необхідності підтримувати зв'язки з біологічними родичами дитини;

– проведення вільного часу, інтереси та захоплення.

Види прийомних сімей

Під час проведення другої бесіди з кандидатами в прийомні батьки, соціальним працівником на основі побажань батьків і оцінки їхньої спроможності, визначається попередня спеціалізація майбутньої прийомної сім'ї.

Відповідно до міжнародної практики класифікувати прийомні сім'ї можна за такими ознаками:

– вік прийомної дитини;

– термін перебування дитини в прийомній сім'ї;

– кількість прийомних дітей;

– складність випадку.

За ознакою *вік дитини* прийомні сім'ї спеціалізуються на вихованні дітей:

– раннього віку (до 3–х років);

– дошкільного віку (від 3 до 7 років);

– молодшого шкільного віку (від 7 до 11 років);

– старшого шкільного віку (від 11 до 18 років).

За ознакою *термін перебування дитини* в сім'ї можна виділити:

– прийомні сім'ї «невідкладного влаштування» (дитина влаштовується у прийомну сім'ю негайно за наявності надзвичайних обставин. Наприклад, у випадку небезпеки для її життя і здоров'я, насилля в сім'ї тощо);

– прийомна сім'я тимчасового влаштування (дитина влаштовується на певний термін. Наприклад, дитина з особливими потребами розмішується у прийомну сім'ю на період відпустки батьків або у випадку важкої хвороби батьків, опікунів чи піклувальників до повернення їх працездатності);

– довготривалого перебування (дитина влаштовується у прийомну сім'ю до досягнення нею повноліття);

– перехідного поселення (досвідчена прийомна сім'я бере на виховання дитину на період її адаптації у випадку смерті батьків і пошуку прийомної сім'ї довготривалого перебування).

За ознакою *складність випадку* (стан здоров'я дитини чи юридична ситуація) прийомні сім'ї спеціалізуються на вихованні дітей:

– з особливими потребами;

– важкохворих;

– ВІЛ–інфікованих;

– які мають хімічні залежності;

– випускників інтернатних закладів;

– дітей разом з їхніми неповнолітніми матерями.

Спеціалізація узгоджується на Комісії фахівців з питань сімейних форм опіки. При визначенні спеціалізації прийомної сім'ї враховуються побажання батьків, береться до уваги їхня точка зору щодо потенційного вихованця. Ухвали коригуються у ході підготовки кандидатів. Остаточне рішення щодо того, якою буде прийомна сім'я і яку саме дитину буде влаштовано, приймається після проходження ними курсу підготовки і фіксується у висновку.

Відвідування помешкання потенційних прийомних батьків

Візит соціального працівника до родини кандидатів у прийомні батьки має відповідати завданням попереднього оцінювання. Перший візит соціального працівника до помешкання родини кандидатів у прийомні батьки має відбутися якомога раніше. Якщо стан помешкання і навколишнє середовище не задовольняє вимогам влаштування прийомних дітей, роботу щодо подальшої оцінки слід припинити, але контакти не переривати. У випадку поліпшення умов проживання кандидат може звернутися знову і тоді роботу слід продовжити.

Основні позиції, на які необхідно звернути увагу при зборі інформації про кандидатів:

– умови життя сім'ї;

– наявність місця в квартирі для поселення прийомної дитини (місце для ліжка дитини, розміщення особистих речей, стола);

– територіальна доступність школи/дитсадка, медичної установи, транспорту та інших зручностей;

– демонстрація членами сім'ї можливостей для влаштування дитини;

– сімейні стосунки подружжя, між дітьми і батьками,

– стосунки членів сім'ї із старшими дітьми, які проживають окремо. Для цього доцільно зустрітися із ними або зателефонувати і попросити прокоментували бажання своїх батьків взяти на виховання прийомних дітей. Якщо дорослі діти продовжують жити разом з батьками, ситуацію слід додатково вивчити.

Особливо важливим питанням, на що звертається увага під час візиту, є сімейні взаємостосунки, цінності членів сім'ї, сімейні реліквії та відношення до них. Ставлення батьків до проявів зрілості дітей і особливо питань сексуальності. Соціальному працівнику слід детально обговорити ці питання з кандидатами.

По завершенні візиту складається акт обстеження житлових умов сім'ї За результатами відвідування соціальний працівник готує звіт та складається акт житлово-побутових умов для з'ясування можливостей прийомних батьків задовольнити матеріальні потреби дитини і забезпечити сприятливе середовище для їх повноцінного розвитку.

Співбесіда потенційних прийомних батьків з психологом

Про зустріч кандидатів з психологом домовляється соціальний працівник. Мета співбесіди – допомогти клієнтам прийняти усвідомлене рішення. Для кандидатів у прийомні батьки бесіда з психологом – це етап усвідомлення своїх намірів та порівняння їх із наявними можливостями. Особи, які хочуть стати прийомними батьками, мають реально оцінювати свій потенціал, щоб бути здатними надати прийомній дитині допомогу відповідно до її актуального стану і розвитку.

Основними завданнями психолога під час співбесіди є:

– зрозуміти мотиваційні чинники кандидатів у прийомні батьки створити прийомну сім'ю;

– допомогти потенційним прийомним батькам усвідомити причини, що спонукають їх взяти на виховання нерідну дитину;

– встановити ймовірність ризику насилля над дитиною;

– оцінити здатність претендентів забезпечити захист прийомної

дитини;

– встановити рівень відкритості/замкнутості сімейної системи претендентів у прийомні батьки;

– виявити показники здорового функціонування сім'ї (здатність сім'ї вирішувати складні життєві ситуації без порушення цілісності), її мобільність;

– обговорити показники стабільності шлюбу претендентів;

– прояснити стиль виховання, що практикується сім'єю при вихованні дітей;

– виявити мережу, що підтримує подружжя;

– з'ясувати ставлення членів сім'ї до захворювань.

При проведенні психологічної оцінки кандидатів у прийомні батьки доцільно використовувати такі методи:

Інтерв'ю – проводиться для оцінки сімейної системи за категоріями гнучкості та згуртованості. Питання для проведення інтерв'ю можна підібрати самостійно або скористатися методикою проведення оціночного інтерв'ю Джея Хейлі.

Геноґрама – це форма запису сімейного родоводу, в якій доступно фіксується інформація про всіх членів родини протягом трьох поколінь. Геноґрама графічно показує інформацію, що дозволяє швидко оцінити взаємостосунки членів сім'ї. За необхідності дані геноґрами поповнюються і корегуються.

Екомапа – клієнту пропонується на аркуші паперу графічно позначити всіх своїх близьких. Ступінь зв'язку між ними позначається довжиною лінії. Намальована картина дає змогу кандидату у прийомні батьки з'ясувати їхні сімейні взаємостосунки та мережу можливої підтримки. Показники сприятливої сімейної взаємодії такі:

– взаємоповага;

– взаємозамінність ролей подружньої пари;

– емоційна взаємопідтримка;

– наявність спільних інструментальних цінностей (стосуються виконання роботи, що можна висловити фразою: «Я теж так зробив би»);

– наявність спільних інтересів, хобі;

– ціннісна орієнтація батьків на дітей;

– відкритість сім'ї до співпраці;

– відсутність таємниць для окремих членів родини;

– готовність сім'ї до змін, що пов'язані з появою дитини.

Лінія часу – цей метод дає змогу побачити основні життєві події кандидатів, усвідомити їхнє значення та вплив на теперішнє життя. Інколи,

окремі факти, що зафіксовані на «лінії часу», можуть відображатися на побудові взаємостосунків з прийомними дітьми.

Отримана інформація під час зустрічі детально обговорюється з кандидатами і є предметом для подальшого аналізу готовності кандидатів створити прийомну сім'ю без упереджень і проекцій із свого минулого.

Психологічна оцінка спрямована на допомогу потенційним прийомним батькам в усвідомленні власних намірів та реальних можливостей надання турботи прийомній дитині.

Готовність батьків до виховання прийомних дітей передбачає наявність у них певних особистісних якостей, що і слід з'ясувати у процесі оцінки кандидатів у прийомні батьки.

Зустріч соціального працівника з рекомендувачами кандидатів у прийомні батьки

Рекомендувачами можуть бути люди, які знають кандидатів не менше п'яти років, близькі до сім'ї і згодні надати інформацію про неї. Кандидати у прийомні батьки надають соціальному працівнику контактний телефон, адресу, прізвища рекомендувачів. Соціальний працівник домовляється з рекомендувачами про зустріч. Під час бесіди слід з'ясувати наступне:

– Протягом якого часу Ви знайомі, де Ви познайомилися?

– Чи знаєте Ви батьків кандидатів? Який стиль виховання характерний для їх сімей?

– Чи відомі Вам інтереси і захоплення кандидатів?

– Чи відомі Вам наміри кандидатів взяти у сім'ю нерідну дитину?

– Чи вважаєте Ви, що кандидати будуть гарними прийомними батьками для дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування?

– Чи властиві кандидатам такі якості:

- любов до дітей;
- терпіння;
- життєва мудрість;
- доброта.

– З якими труднощами, з Вашої точки зору, можуть стикнутися кандидати при створенні прийомної сім'ї?

Бесіда з рекомендувачами не повинна носити характер допиту, а сприяти довірливій та щирій співпраці людей.

Перевірка інформації, наданої кандидатами у прийомні батьки

Соціальний працівник, який перевірятиме інформацію повинен розуміти, що відбувається втручання у приватне життя родини і діяти відповідно до чинного законодавства. Основне правило – *дотримання конфіденційності!*

Джерела отримання інформації

– освітні заклади, де навчаються діти;

– друзі і знайомі;

– дільничний міліціонер;

– медичні працівники.

Детальну перевірку інформації доцільно проводити лише у тому разі, якщо у соціального працівника виникають сумніви щодо достовірності інформації, наданої кандидатами. В ситуації необхідності проведення детальної перевірки необхідно визначити:

– найважливіші питання, що потребують уточнення;

– повноваження перевіряючих;

– потребу у залученні інших фахівців.

Комісія фахівців з питань сімейних форм опіки

Комісія фахівців з питань сімейних форм опіки скликається відповідною спеціалізованою соціальною службою або місцевими відділами у справах сім'ї та молоді. До її складу входять фахівці різних спеціальностей: соціальні працівники супроводу прийомних сімей та прийомних дітей, психолог, представники служби у справах неповнолітніх, охорони здоров'я, освіти, незалежні експерти інших напрямків за потребою. До складу Комісії можуть також входити досвідчені прийомні батьки. Відповідно до питань, які виносяться на засідання, якісний склад Комісії може змінюватися. Роботою Комісії керує керівник відповідної спеціалізованої соціальної служби або відділу адміністрації, якому делеговано функцію реалізації сімейної державної політики на місцевому рівні. На засідання комісії фахівців з питань сімейних форм опіки соціальний працівник готує необхідні документи (кандидатів у прийомні батьки та прийомних дітей), які будуть розглядатися.

На розгляд Комісії фахівців з питань сімейних форм опіки виносяться такі питання:

– встановлення доцільності продовження роботи з кандидатами та їх направлення на тренінг;

– надання направлення на безкоштовне медичне обстеження;

– надання висновку опікунській раді про можливість створення прийомної сім'ї;

– проведення взаємодобору дітей та прийомних сімей;

– схвалення оцінки та перегляд питань опіки прийомних дітей в прийомній сім'ї.

3. Порядок схвалення кандидатів у прийомні батьки

Документація на етапі схвалення

Рішення про схвалення базується на процесі оцінки, проведеному раніше. З цією метою, органи державної влади і місцевого самоврядування повинні мати належним чином встановлену і оформлену документацію (включаючи лист перевірок), яку отримали під час оцінки.

Інформація, що надається на розгляд опікунської ради для висновку про схвалення кандидатів у прийомні батьки, має включати:

– копії паспортів кандидатів у прийомні батьки;

– довідка про склад сім'ї (форма № 3);

– копія свідоцтва про шлюб;

– довідка про доходи потенційної прийомної сім'ї;

– акт обстеження житлово-побутових умов сім'ї;

– заява кандидатів у прийомні батьки про створення прийомної сім'ї;

– довідка про стан здоров'я кандидатів у прийомні батьки (довідка про відсутність хронічних захворювань, обстеження нарколога, венеролога, психіатра);

– письмова згода повнолітніх членів родини на створення прийомної сім'ї (засвідчена нотаріально);

– висновок про можливість створення прийомної сім'ї із вказівкою про проходження кандидатами тренінгової підготовки;

Усі копії документів повинні бути юридично засвідченими (нотаріально або підписом керівника установи).

Виконання цих пунктів повинно забезпечити членів опікунської ради повною інформацією про кандидатів та їх сімейне оточення.

Всі матеріали оцінки мають міститися в особовій справі кандидатів. Їм повинна бути надана можливість читати неконфіденційну частину особової справи до подачі документів на схвалення, а також додавати будь-яку інформацію або роз'яснення, які на їх думку будуть корисними. Це особливо важливо у тих випадках, коли органи влади не схильні до позитивного рішення.

Знайомити кандидатів у прийомні батьки з іншою документацією, особливо з рекомендаціями, де повинна дотримуватися конфіденційність, забороняється.

4. Розгляд справи на засіданні опікунської ради

З метою розгляду справи кандидатів на створення прийомної сім'ї, органи опіки піклування проводять засідання опікунської ради, на яке запрошуються кандидати у прийомні батьки.

Деякі органи державної влади і місцевого самоврядування мають спеціально уповноважені координаційні ради, що складаються з керівників таких структурних підрозділів: служби у справах неповнолітніх, освіти і науки, сім'ї та молоді, соціального захисту, головних лікарів, центрів соціальних служб для молоді тощо, для схвалення прийомних сімей. Проте, у більшості випадків цими питаннями займається опікунська рада.

До повноважень опікунської ради відноситься:

– прийняття рішення про схвалення або відмову кандидатам у прийомні батьки, на підставі висновку комісії фахівців та наданих документів;

– узгодження взаємодобору дітей та прийомних батьків, наприклад, віку та кількості дітей;

– вирішення часових меж дії схвалення;

– перегляд схвалення, коли існують певні занепокоєння або причини;

– погодження процедури щорічного огляду прийомних сімей.

До функцій опікунської ради щодо сімейних форм виховання повинні також входити:

– узгодження щодо спеціальних влаштувань;

– щорічний огляд стану справ опіки та розвитку дітей у прийомних сім'ях;

– розгляд різних питань, що стосуються справи, наприклад, заяв від прийомних батьків з різних питань.

Органи державної влади і місцевого самоврядування визначають склад опікунської ради і порядок її діяльності, щоб найкраще сприяти ефективному виконанню завдань, які на неї покладені.

До складу опікунської ради можуть входити представники громадськості. Опікунська рада повинна мати узгоджений порядок залучення спеціалістів з метою пояснення окремих аспектів процесу оцінки, схвалення тощо, за необхідності.

Усі члени опікунської ради повинні пройти відповідну підготовку щодо сімейних форм державної опіки, отримати письмову інформацію, що описує їхню роль і відповідальність.

Члени опікунської ради знайомляться з матеріалами про потенційних прийомних батьків і дітей за тиждень до засідання.

Під час засідання опікунської ради соціальний працівник коротко надає інформацію про кандидатів у прийомні батьки та відповідає на запитання. Потім – запрошуються кандидати. У випадку, коли до прийомної сім'ї влаштовується дитина старша 10 років, її присутність на засіданні обов'язкова.

Про прийняте рішення опікунська рада офіційно повідомляє кандидатів у прийомні батьки. Рішення може бути:

– сім'я затверджується;

– сім'я затверджується з влаштуванням до неї дитини;

– сім'я не затверджується;

– сім'я направляється на додаткове обстеження.

Рекомендації опікунської ради протоколюються і подаються на остаточне вирішення до районної адміністрації (виконкому).

Юридичне оформлення прийомної сім'ї

Юридичне оформлення прийомної сім'ї здійснюється у два кроки:

1. Надання сім'ї статусу прийомної.

2. Передача прийомній сім'ї дитини, яка потребує державного влаштування.

На етапі схвалення кандидатів у прийомні батьки проводиться юридичне оформлення прийомної сім'ї. Прийомна сім'я створюється рішенням районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчим комітетом міської ради (міст республіканського, Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) на підставі заяви подружжя, яке виявило бажання утворити прийомну сім'ю (згідно п. 5 Положення про прийомну сім'ю).

Розпорядження адміністрації може бути:

– про надання сім'ї статусу прийомної.

– про надання статусу прийомної сім'ї та передачу на виховання та спільне проживання конкретної дитини у разі, коли завершений етап взаємодобору.

Кандидати у прийомні батьки отримують статус «прийомних» після *розгляду їх кандидатур на опікунській раді* та прийняття *розпорядження районної адміністрації* про надання статусу. Одночасно з наданням прийомній сім'ї юридичного статусу може прийматися рішення *про передачу* у прийомну сім'ю *дитини на виховання та спільне проживання.*

На підставі розпорядження голови райдержадміністрації (міськвиконкому) про надання сім'ї статусу прийомної та передачу дитини на виховання і спільне проживання складається і підписується угода про

передачу у прийомну сім'ю дитини (дітей) на виховання та спільне проживання.

Після підписання угоди розпочинається фінансове утримання прийомної дитини у сім'ї.

Фінансове обґрунтування утримання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у прийомній сім'ї

Згідно з Положенням про прийомну сім'ю, фінансування утримання дітей в прийомній сім'ї гарантоване державою. Щомісяця виділяються кошти на харчування прийомних дітей, виходячи з натуральних норм його забезпечення, придбання для них одягу, взуття, медикаментів, предметів особистої гігієни, іграшок, книжок, інвентарю та обладнання, на проведення культурно-масової роботи, а також кошти на оплату комунальних послуг за нормами і тарифами, що діють у даній місцевості, пропорційно до кількості прийомних дітей.

На підставі чинних нормативів щодо матеріального та грошового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблені Українським інститутом соціальних досліджень, складається кошторис утримання дитини у прийомній сім'ї.

Тема 5. Технології соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

1. Методика соціальної роботи з прийомними сім'ями

Після підготовки потенційних прийомних батьків, підбору та підготовки прийомних дітей, затвердження місцевими органами виконавчої влади прийомної сім'ї та фактичної передачі дитини у прийомну сім'ю починається низка проблем, пов'язаних з адаптацією дитини та сім'ї до нових умов співжиття.

Саме в цей період особливого значення набуває соціальний супровід прийомної сім'ї, а точніше, прийомної дитини у сім'ї, тобто розпочинається клопітка робота навколо формування взаємодії дитини з новим соціально-виховним середовищем.

Всі батьки, і прийомні також, не є винятком, вони хочуть бачити дітей красивими, розумними, талановитими, словом – предметом своєї гордості. Але щоб дитина стала такою, потрібне не тільки бажання батьків, а ще й багато праці, терпіння та терпимості, чуйності, поваги до особистості маленької людини, якою б складною і суперечливою вона не була.

Слід пам’ятати, що в цій ситуації складно не тільки і не стільки дорослим. Дитина, потрапивши в нові умови життя, зазнає не менших труднощів, але при цьому проявити свої почуття та розповісти про внутрішній стан словами не завжди може. Все це відбивається в її поведінці.

Як уже зазначалося, робота по підготовці і створенню прийомних сімей в Україні тісно пов’язана з функціонуванням інституту соціальних працівників. Саме вони є першими помічниками прийомних батьків, у них ті отримують поради, допомогу, проходять навчання тощо. Метою соціального працівника у цій справі є об’єднання всіх зацікавлених сторін (медиків, учителів, державних службовців) для досягнення якнайкращих умов виховання дитини в прийомній сім’ї.

Теоретичною основою у соціальному супроводі прийомних сімей для фахівців є метод соціальної роботи, який називається «ведення випадку».

При «веденні випадку» соціальний працівник виступає у ролі соціального менеджера, який виконує низку різних функцій, зокрема:

– о*цінювальна* – визначення конкретних потреб прийомної сім’ї та ресурсів.

– *допоміжна* – забезпечення послуг прийомним сім’ям у питаннях, які вони не спроможні самостійно вирішувати.

– *організаційна* – об’єднання зусиль різних установ і фахівців з метою задоволення потреб прийомної сім’ї.

– *освітньо-виховна* – забезпечення членів прийомної сім’ї необхідними-знаннями і навичками.

– *консультативна* – надання прийомним батькам інформації щодо наявних можливостей вирішення конкретної проблеми і допомоги іншим фахівцям у виборі найбільш ефективного методу підтримки.

– *посередницька* – направляти прийомних батьків і дітей у відповідні установи та до конкретних фахівців.

– *координаційна* – координація процесу допомоги, що надається різними установами та фахівцями.

– *адвокатська* – захист прав та інтересів як прийомної дитини, так і прийомної сім’ї.

– *адміністративна* – здійснення діяльності щодо планування заходів, надання допомоги прийомним дітям і оцінка її ефективності.

– *аналітична* – збір та аналіз інформації, необхідної для прийняття рішень.

Таким чином, соціальний працівник повинен мати комплексну теоретичну підготовку та практичні навички, що дозволяють йому розумітися на великій кількості питань, вміти виконувати конкретну практичну роботу, а також володіти певним набором методів для надання соціальної допомоги та підтримки.

2. Основні напрями соціально-педагогічної допомоги дитині, яка виховується у прийомній сім'ї

Основними функціями соціального працівника в даній сфері є вивчення відповідності об'єктивних і суб'єктивних характеристик потенційної сім'ї нормативним вимогам щодо цього; підготовка потенційних прийомних батьків; підбір та підготовка дітей для конкретної прийомної сім'ї; соціальний супровід дитини в прийомній сім'ї; робота по оцінці ефективності функціонування прийомних сімей; робота із кровною сім'єю з метою її реабілітації.

У різних країнах функції соціальних працівників розподіляються між різними фахівцями. Так, наприклад, у Великобританії один соціальний працівник рекрутує й готує прийомні сім'ї; інший – добирає і супроводжує дитину, забезпечуючи захист її прав; третій соціальний працівник працює з кровною сім'єю, а четвертий – здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї.

У наших умовах, коли інфраструктура соціальних служб поки що розвинена недостатньо, всі функції щодо прийомної сім'ї покладаються на одного соціального працівника, як правило, того, хто працює в центрі соціальних служб для молоді.

Об'єктом роботи соціального працівника насамперед є дитина у прийомній сім'ї та сім'я в цілому як мікроколектив. Робота з сім'єю вбирає в себе три основні напрями соціально-педагогічної допомоги: освітню, психологічну, посередницьку.

Кожна із складових розглядається спочатку в теоретичному плані.

1. *Освітня складова* передбачає два напрями діяльності: допомогу в навчанні та допомогу у вихованні.

Допомога в навчанні спрямована на запобігання появі сімейних проблем і формування педагогічної культури прийомних батьків.

Найбільш типовими помилками у вихованні є такі: недостатнє уявлення про цілі, методи, завдання виховання; відсутність єдиних вимог у вихованні з боку всіх членів сім'ї; сліпа любов до дитини; надмірна суворість; перекладання виховання на освітні заклади; сварки батьків; відсутність педагогічного такту у взаєминах з дітьми; застосування фізичних покарань тощо.

Тому діяльність соціального працівника передбачає проведення широкої освітньої роботи серед прийомних батьків з таких питань:

– педагогічна, соціально-педагогічна і правова підготовка прийомних батьків до виховання дітей;

– допомога батькам у формуванні адекватної поведінки у дітей стосовно однолітків;

– значення особистого прикладу і авторитету батьків у вихованні дітей, аспекти ролі батька і матері, взаємини між батьками;

– взаємостосунки різних поколінь у сім'ї, методи педагогічного впливу на дітей, формування позитивних взаємин між дорослими і дітьми;

– виховання дітей у сім'ї з урахуванням статі і віку;

– соціально-психологічні проблеми «важких підлітків», проблеми негативного впливу бездоглядності і безпритульності на психіку дитини;

– самовиховання і його організація, роль сім'ї у керуванні процесом самовиховання дітей і підлітків;

– заохочення та покарання у процесі виховання дітей у сім'ї;

– особливості виховання дітей з відхиленнями у фізичному і психічному розвитку;

– трудове виховання у сім'ї, допомога дитині у виборі професії, проблеми виявлення і розвитку професійних нахилів і здібностей дітей;

– організація режиму праці, навчання, відпочинку і дозвілля дітей у сім'ї;

– підготовка дітей дошкільного віку до занять у школі;

– моральне, фізичне, естетичне, статеве виховання дітей;

– розвиток досвіду спілкування у дитячому віці;

– причини та наслідки дитячого алкоголізму, токсикоманії, проституції, дитяча патологія та роль батьків у цьому, зв'язок здоров'я дітей з асоціальними проявами їхніх батьків.

Крім цього, соціальні працівники можуть організовувати для прийомних батьків ще й практичні заняття, які допомагають значною мірою впорядкувати побут сім'ї та підвищити її соціальний статус.

Соціальні навички, набуті під час практичних занять, можуть бути такими: вміння розпоряджатися домашнім бюджетом, раціональне ведення домашнього господарства, правильне харчування дітей різного віку, навички санітарії та гігієни, етика сімейного життя, культура взаємин між членами родини, адекватне соціальне реагування на проблемні ситуації тощо.

Допомога у вихованні надається шляхом консультування, створення спеціальних виховних ситуацій для вирішення проблем, вчасної допомоги

сім'ї з метою її зміцнення і якнайповнішого використання виховного потенціалу для блага дитини.

Основним напрямом сімейного життя, за яким реалізуються виховні функції, є сфери батьківського обов'язку, любові й інтересу.

Відсутність змістовної життєдіяльності у цих сферах позбавляє сім'ю можливості ефективно впливати на дітей. Вияв активності в одній із цих сфер за рахунок інших викривлює виховний процес, позбавляє його повноти, цілісності, багатогранності.

Сутність обов'язку розкривається через відповідальність дорослих і дітей за характер життя і нормальне функціонування сім'ї. Якщо стосунки у цій сфері порушені, то соціальний працівник зобов'язаний акцентувати увагу на необхідності формування моральної свідомості дітей та батьків через підвищення побутової вимогливості, взаємної відповідальності і поваги у сім'ї.

Сфера обов'язку щільно змикається зі сферою інтересу. Загальний сімейний інтерес, що культивується на основі спільної діяльності, об'єднує батьків і дітей у дружний колектив. Якщо в родині ця сфера деформована, то соціальному працівникові (педагогові) разом із прийомними батьками необхідно пробудити такий інтерес у дитини, починаючи з виконання нею домашніх обов'язків та виявлення зацікавленості у побутовій сумлінній праці і завершуючи спільним сімейним відпочинком, працею на присадибній ділянці, туристичними походами, довготривалими прогулянками на природі, заняттями спортом тощо. Головне, чого треба добитися у цьому процесі, це те, щоб привабливість, породжена цікавістю, вільним внутрішнім спонуканням, зливалася у сім'ї з почуттям відповідальності та обов'язку кожного з її членів.

Сфери обов'язку та інтересу не можуть існувати поза внутрішньосімейною любов'ю, яка надає сім'ї характеру самодостатності, формує у дитини тонкі людські почуття та якості, допомагає їй виявити свою гуманну сутність як особистості. Любов породжується тільки в атмосфері любові, яка органічно вбирається дитиною і формує її емоційно-вольове ставлення до життя. Якщо в сім'ї не сформована така атмосфера, то соціальний педагог працює з емоційним настроєм усієї родини, доводить переваги взаємного поважливого і турботливого ставлення членів сім'ї один до одного, допомагає відродити батьківську любов через прояв почуття гуманізму, любові до всього живого, до суспільства, до своєї родини, усвідомити, що справжня любов – це прояв одночасно і справедливості, і вимогливості, невід'ємна умова незалежності та

самоствердження, що особливо необхідно для зростання і розвитку дитини.

Таким чином, забезпечення життєдіяльності всіх основних сфер процвітання сім'ї у їхньому органічному взаємопроникненні і взаємодії дозволяє сім'ї найбільш повно і ефективно здійснювати свою виховну функцію.

Якщо батьки не досягають тут позитивного результату, у родині з'являються неадекватні методи виховання. Соціальному працівникові у ході надання допомоги сім'ї необхідно розібратися разом з батьками у цих методах і допомогти зупинитися на найбільш адекватних.

Методи сімейного виховання можна поділити на дві групи. Перша – методи повсякденного спілкування, ділової, довірливої взаємодії і взаємовпливу. Соціальний працівник має довести батькам, яким способом може бути реалізований цей метод (наприклад, обговорення різних життєвих питань у довірливій розмові, розуміння, довіра, спонукання, співчуття, пересторога, чесна критика).

Другу групу становлять методи педагогічного і психологічного впливу на особистість дитини з метою корекції її свідомості і поведінки: метод звертання до свідомості, метод звертання до почуттів, метод звертання до волі та вчинків. їх батьки використовують тоді, коли у дитини з'являються якісь проблеми. Соціальний працівник має підказувати, до яких прийомів краще в тій чи іншій ситуації вдаватися. Активізувати свідомість дитини можна з допомогою прикладу, роз'яснення, збудження психологічного стану радості, шляхом актуалізації мрії, зняття напруженості у взаєминах. До почуттів дитини звертаються (батьки або соціальні працівники), оперуючи такими поняттями, як совість, справедливість, естетика поведінки, самолюбство, співчуття і милосердя, страх та безстрашність, відраза та огидливість тощо. Коли ж ідеться про застосування волі і відповідного вчинку, то батьки мусять вдаватися до переконання, заохочення, покарання.

Таким чином, застосування тих чи інших методів та прийомів у виховному процесі має бути динамічним, спрямованим на встановлення реальних стосунків, що створюють таке виховне середовище, яке було б комфортним для всіх членів родини.

Проблеми в сім'ї можуть бути пов'язані з неправильно обраною тактикою у сімейному вихованні. Соціальний працівник у цьому випадку має допомогти усвідомити особливості таких негативних тактик, як «диктат», «опіка», «конфронтація», «мирне співіснування», і водночас

оволодіти позитивною тактикою сімейного виховання, так званою «тактикою співробітництва».

2. *Психологічна складова* соціально-педагогічної допомоги включає в себе два напрями: соціально-психологічну підтримку і корекцію.

Соціально-психологічна підтримка спрямована на відновлення сприятливого мікроклімату в сім'ї під час кризових спалахів у ній.

Психологічну підтримку сім'ям, що переживають різного роду стреси, соціальний працівник або соціальний педагог можуть надати, якщо вони мають відповідну психологічну освіту. В цілому ж цю роботу можуть виконувати психологи і психотерапевти. Така діяльність є найбільш ефективною, коли допомога сім'ї надається комплексно: соціальний працівник визначає проблему, аналізуючи міжособистісні стосунки у сім'ї, стан дитини у сім'ї, суспільну поведінку сім'ї; психолог шляхом психологічних тестів та інших методик виявляє ті психологічні зміни кожного члена сім'ї, що призводять до конфлікту; психіатр або психотерапевт здійснюють лікування.

Корекція сімейного мікроклімату проводиться тоді, коли в сім'ї має місце психічне насилля над дитиною, яке призводить до порушення її психологічного і фізичного стану. До недавнього часу цьому явищу не приділяли належної уваги. Такими видами насильства є залякування, образа дитини, приниження її честі та гідності, порушення довіри.

Соціальний працівник повинен скорегувати стосунки у сім'ї так, щоб усі необхідні заходи для забезпечення в ній порядку та дисципліни підтримувалися за допомогою методів, побудованих на повазі гідності дитини.

На відміну від психотерапії соціально-психологічна корекція виявляє ще й конфлікти внутрішньосімейних стосунків між родиною та суспільством. Мета її полягає у тому, щоб допомогти членам сім'ї зробити цю комплексну взаємодію більш конструктивною.

3. *Посередницька складова* соціально-педагогічної допомоги сім'ї розвивається у трьох напрямах: допомога в організації, координуванні та інформуванні. Це найбільш поширений аспект соціальної роботи в Україні. При цьому соціальний працівник, працюючи з сім'єю, виступає у трьох основних ролях:

Радник – інформує сім'ю про важливість взаємодії батьків та дітей у сім'ї; розповідає про розвиток дитини; дає педагогічні поради щодо виховання дітей;

Консультант – консультує з питань сімейного законодавства, міжособистісних стосунків і взаємодії у сім'ї; інформує щодо методів

виховання, які можна застосувати в умовах конкретної сім'ї; роз'яснює батькам способи створення умов, необхідних для нормального розвитку і виховання дитини у сім'ї;

Захисник – захищає права дитини у випадку, коли доводиться стикатися з порушенням її прав і проблемами, які з цього випливають.

3. *Орієнтовний план роботи соціальних педагогів щодо соціального супроводу дитини в прийомній сім'ї*

Соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) по створенню необхідних умов для оптимального функціонування прийомної сім'ї і розвитку дитини.

За своїм змістом соціальний супровід виходить за межі індивідуальної або групової соціальної роботи. Певною мірою методика соціального супроводу схожа з методом довготермінового ведення випадку стосовно конкретної сім'ї.

У системі функціонування інституту прийомних сімей основне місце займають соціальна служба та її фахівці, які забезпечують такі фази роботи з прийомними сім'ями.

Відбір сімей, які після проведення інформаційної кампанії виявили бажання взяти на утримання та виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування.

Оцінка потенційних прийомних батьків. Ця процедура передбачає збір матеріалів, документів, свідчень, на підставі яких будуть затверджуватися кандидатури прийомних батьків. Важливою складовою процедури відбору є ознайомлення з житловими умовами кандидатів та зустрічі соціальних працівників з усіма членами потенційної прийомної сім'ї. Незалежно від того, хто з членів сім'ї вирішив стати прийомним батьком/матір'ю, вивчається вся сім'я, її спроможність створити позитивний виховний клімат.

Затвердження кандидатів. Проводиться за результатами процедури оцінки. Водночас визначається спеціалізація прийомних батьків. Вони можуть бути затверджені для виховання однієї конкретної дитини, певної кількості дітей або певного їх типу. Після затвердження кандидатів підписується угода між прийомними батьками та представниками місцевої влади, в якій визначаються обов'язки сторін щодо виховання дитини, умови партнерства прийомної сім'ї та місцевих органів влади, строки виховання у прийомній сім'ї, спеціалізація сім'ї.

Підготовка проходить шляхом тренінгів, які проводять соціальні працівники. Як правило, такі тренінги розраховані на 8-10 щотижневих зустрічей.

Крім того, соціальні працівники мають щомісячно відвідувати сім'ю, вивчати умови виховання дитини, надавати допомогу у вирішенні проблем, які з'являються при вихованні, а у разі потреби можуть залучати до роботи з прийомною сім'єю інших фахівців соціальної сфери (медичних, педагогічних працівників).

Зазначені стадії фази є складовими прийомного піклування про дитину і реалізуються соціальними працівниками постійно. Головною метою цього безперервного процесу є створення та підготовка такої кількості прийомних сімей, щоб у разі потреби кожна дитина могла бути в короткий термін влаштована у сім'ю, яка відповідним чином підготовлена.

Основними завданнями соціального супроводу є:

– ефективне використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації прийомної сім'ї і прийомної дитини з метою вирішення проблем останньої;

– надання допомоги прийомній сім'ї для того, щоб у майбутньому вона могла вирішувати проблеми, які постають, в основному шляхом мобілізації власних ресурсів;

– забезпечення партнерських стосунків між прийомною сім'єю, соціальною службою, іншими державними і громадськими установами для комплексного забезпечення прав прийомної дитини.

Відбір прийомної сім'ї з числа претендентів означає, що сім'я вибрана благополучна. Проблеми до неї тією чи іншою мірою приносить прийомна дитина. До речі, весь сенс інституту прийомних сімей полягає в тому, що дитина приходить у звичайну сім'ю, яка нічим не відрізняється від мільйонів інших сімей, приймає умови життя в ній і тим самим ступає на шлях соціалізації у відкрите суспільство. Передбачається, що сім'я при цьому взагалі принципово не змінює стилю життя, свого соціального оточення. При створенні якихось особливих умов для прийомної дитини ми ризикуємо соціалізувати її не в реальне суспільство, а в якесь штучно створене спеціально для неї.

Можна сказати, що прийомна сім'я на період адаптації прийомної дитини стає носієм потенційної кризи, а тому має бути предметом особливої уваги соціальних працівників, хоча з часом роль останніх буде зменшуватися до консультацій, а в ідеалі – зведеться до щорічної оцінки ефективності функціонування благополучної прийомної сім'ї.

Підкреслюємо, що соціальний працівник не прикріплений до прийомної сім'ї як «нянька» на довгі роки. Він повинен лише активно допомагати їй (якщо це необхідно) на етапі становлення, взаємоадаптації і консультувати при потребі в майбутньому. Соціальний супровід передбачає не патерналізм, а співробітництво.

Процес соціального супроводу проходить в кілька етапів. Розпочинається він з вивчення ситуації. Практично це відбувається відразу після прийняття рішення про створення прийомної сім'ї і визначення особи дитини, яка буде в ній жити.

У цей період головне – вивчити всі гіпотетичні проблеми, які можуть з'явитися у дитини у зв'язку з її приходом у сім'ю і у сім'ї у зв'язку з приходом в неї дитини. При цьому пріоритет, безумовно, надається вирішенню проблем дитини. Якщо сім'я має багато своїх проблем, які можуть ще більше загостритися у зв'язку з приходом дитини, і ці проблеми будуть заважати життю і розвитку дитини, то від такої прийомної сім'ї слід відмовитися.

Для того, щоб передбачити і обговорити всі можливі проблеми входження дитини у сім'ю, соціальному працівнику слід ретельно вивчити історію життя дитини, зустрітися з людьми, які добре її знають. Це можуть бути родичі, якщо дитина приходить з рідної сім'ї, вихователі інтернату, притулку, працівники лікарні. При цьому важливо, щоб у ході розмови з ними, по можливості, був присутній той член прийомної сім'ї (зазвичай, мама), на якого покладатиметься основна відповідальність за дитину.

Інформація про дитину має складатися з кількох блоків:

1. *Офіційні дані*: ♦ Історія життя дитини. ♦ Наявність майна, в тому числі житла. ♦ Статус дитини (сирота, підкинута, інше).

2. *Стан здоров'я*: ♦ Медичний висновок повного обстеження (бажано незалежного); ♦ Перспективи розвитку хвороб (якщо такі є). ♦ Інформація дільничного педіатра або лікаря тієї установи, де знаходиться дитина, про специфіку стану здоров'я, перебіг хвороб тощо.

3. *Розвиток особистості дитини*: ♦ Формування рухівних навичок (для малюків). ♦ Вміння дитина правильно орієнтуватися і спостерігати. ♦ Чи розвинута у дитини уява. ♦ Вміння дитина концентрувати свою увагу. ♦ Чи достатньо розвинута пам'ять у дитини. ♦ Успіхи у школі (для дітей шкільного віку). ♦ Вміння дитина висловлювати свої думки. ♦ Як розвивається мислення дитини. ♦ Чим цікавиться дитина. ♦ Як відбувається емоційний розвиток дитини. ♦ Становлення стосунків дитини з людьми, які її оточують. ♦ Ставлення дитини до матеріальних цінностей.

♦ Чи любить дитина тварин. ♦ Ставлення дитини до себе. ♦ Активність дитина. ♦ Духовні потреби дитини.

Безумовно, зазначені позиції досить орієнтовні, і для різних вікових груп і життєвих ситуацій якісь із них будуть неактуальними, а деякі, навпаки, слід розширити. Головне, щоб і у соціального працівника, і у прийомних батьків вималювався багатоаспектний портрет дитини.

На підставі отриманої інформації, досвіду (як соціального працівника, так і прийомних батьків) слід спрогнозувати, з якими проблемами дитина і сім'я можуть зіткнутися в подальшому. Ми далекі від думки, що можна спрогнозувати все, але якщо, скажімо, дитина у дитячому будинку ходить на горщик, то певно, її не слід відразу привчати до унітаза, а робити це треба поступово, показуючи і пояснюючи детальніше. Або якщо дитина погано вчиться у школі чи школа, в якій вона вчиться, вочевидь слаба, слід прогнозувати, що будуть проблеми з отриманням освіти. І знову ж таки, якщо дитина недостатньо розвинута, непосидюча, а за віком їй слід іти до першого класу, то в такій ситуації бажано задля уникнення зайвих проблем відкласти навчання на один рік. Тобто ми хочемо сказати: є проблеми, які з'являються відразу після входження дитини в прийомну сім'ю, а є й такі, які можна передбачити.

Спочатку слід розробити план соціального супроводу на перший місяць життя дитини в прийомній сім'ї, потім – на півріччя. Після тривалого перебування дитини в прийомній сім'ї можна розробляти щорічний план соціального супроводу.

План соціального супроводу – це план цілеспрямованої діяльності соціального працівника, установ, які надають конкретні послуги, а також і членів прийомної сім'ї, які разом створюють необхідні умови для оптимального функціонування прийомної сім'ї та розвитку дитини.

Перший місячний план соціального супроводу за своєю структурою не відрізняється від наступних. Але за змістом у перші декілька місяців він буде більш насиченим, ніж у подальший період.

Структура плану соціального супроводу:

1.Адаптація в прийомній сім'ї – налагодження взаємовідносин з членами сім'ї, їх родичами, друзями та ін.

2.Вирішення юридичних питань і проблем захисту майнових прав дитини – набуття статусу дитини-сироти, вирішення квартирного питання та ін.

3.Входження в дитяче середовище – допомога у соціалізації, залучення до роботи дитячих і молодіжних громадських установ, дитячих колективів тощо.

4.Контакт з кровними батьками – у випадку, якщо кровні батьки не впливають негативно на виховання дітей, розглядається можлива форма їхнього контакту з дітьми.

5.Освіта та навчання – допомога в процесі навчання і виховання, контакт з учителями, вихователями тощо.

6.Особливості характеру – у разі замкнутості, зухвалої поведінки та інших відхилень від норми, організувати допомогу психолога, соціального працівника тощо.

7.Стан здоров'я (фізичного, психічного) – розробка плану медичного обслуговування і контроль за його виконанням.

8.Умови проживання дитини – контроль за умовами життя, допомога в вирішенні питань, пов'язаних з придбанням меблів, гарантія техніки безпеки та ін.

9.Фізичний розвиток дитини – участь у роботі спортивних секцій, клубів, гуртків.

Складові плану соціального супроводу свідомо розташовані в алфавітному порядку. Справа в тому, що на різних етапах становлення прийомної сім'ї і у різному віці дитини пріоритет мають різні складові.

Наприклад, у перший місяць перебування у прийомній сім'ї для малюків найбільш актуальними є проблеми здоров'я і адаптації до прийомної сім'ї.

Для дітей середнього віку – адаптація до членів прийомної сім'ї і проблеми навчання.

Для більш старших дітей на перше місце виходять проблеми вирішення юридичних питань, тому що після виповнення 18 років статусні проблеми дитини-сироти, майнові права відновити буде дуже важко.

На перших етапах входження дитини в прийомну сім'ю важливо не переобтяжувати її різними контактами і включенням в різноманітні заходи. Необхідно виконувати лише найбільш необхідні дії. Хоча у кожному конкретному випадку соціальний працівник і прийомна сім'я спільно вирішують, як краще вчинити.

Вже після того, як дитина переїде остаточно жити у прийомну сім'ю, можна продовжити процес вивчення ситуації:

Тема 6. Оцінка ефективності діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

1. Нагляд за функціонуванням прийомних сімей

Державна опіка дітей у прийомних сім'ях потребує здійснення контролю з боку державних органів влади. Функції створення, підтримки та контролю належного рівня державної опіки у прийомних сім'ях делеговані відділам державних адміністрацій у справах сім і та молоді. Функція контролю реалізується через такий вид соціальної роботи як нагляд за функціонуванням прийомної сім'ї та надання заміщувальної опіки прийомній дитині.

Нагляд є важливим елементом моніторингу прийомної сім'ї і здійснюється у процесі планових візитів соціальних працівників. Слід зазначити, що проведення нагляду не повинно збільшувати кількість візитів у прийомну сім'ю і таким чином спричиняти додаткове навантаження на прийомну родину. Число запланованих на рік зустрічей має бути сталим, проте одні візити мають здійснюватися з метою соціального супроводу, інші – нагляду.

Нагляд за функціонуванням прийомної сім'ї має гарантувати, що прийомні діти виховуються у нормальних умовах і їм нічого не загрожує. Крім того, нагляд – це право і джерело підтримки для прийомних батьків, а не додаткові проблеми. Знання про здібності, сильні та слабкі сторони прийомних батьків уможливлюють надання належної підтримки, особливо при складних обставинах. Регулярні цілеспрямовані зустрічі допомагають розвивати робочі відносини, гарантують, що соціальний працівник може запропонувати необхідну підтримку.

Органи опіки та піклування несуть відповідальність за узгодженість і своєчасність проведення нагляду та прийняття відповідних рішень за його результатами.

Основними завданнями нагляду за прийомною сім'єю та розвитком дитини є:

– спостереження за виконанням прийомними батьками плану соціального супроводу прийомної дитини та дотримання ними умов угоди;

– щорічна оцінка розвитку прийомної дитини;

– щорічна оцінка ефективності функціонування прийомної сім'ї;

– аналіз сімейного клімату та виконання прийомними батьками функцій опіки.

Результати процесу нагляду оформлюються у вигляді звіту і виносяться на розгляд комісії фахівців та опікунської ради.

2.Оцінка розвитку дитини у прийомній сім'ї

Оцінка дитини у прийомній сім'ї спрямована на виявлення змін, що відбулися у її розвитку та з'ясування відповідності надання опіки потребам дитини. Основними видами оцінки є:

– оцінка стану здоров'я та розвитку прийомної дитини, яка поділяється на базову, поточну, завершальну;

– оцінка якості опіки дитини в прийомній сім'ї, яка поділяється на поточну та завершальну.

Базова оцінка (як правило, експертна) проводиться спочатку на етапі влаштування дитини в прийомну сім'ю і включає загальну інформацію про дитину, а також результати діагностики стану здоров'я та розвитку дитини. На підставі даної оцінки складається план соціального супроводу сім'ї і формуються індивідуальні критерії для проведення подальшого щорічного оцінювання (поточного, результуючого).

Поточна оцінка здійснюється методом порівняння попередніх даних з поточними і слугує основою для корекції плану супроводу. Проводиться, як правило, в перший рік функціонування прийомної сім'ї через півроку після влаштування дитини в прийомну сім'ю.

Завершальна оцінка проводиться за півроку до виходу дитини з прийомної сім'ї, щоб з'ясувати, чи готова дитина до самостійного життя. Цей вид оцінки проводиться також у ситуації переводу прийомної дитини чи припинення функціонування прийомної сім'ї.

Дня проведення оцінки використовують такі показники:

– стан здоров'я дітей;

– дотримання особистісних прав дітей (право на ім'я, національність, громадянство, підтримку контактів з біологічними родичами тощо);

– забезпечення майнових та житлових прав дітей (спадок, житло тощо);

– рівень розвитку (фізичного, емоційного, соціального, морального тощо) і стан дитини;

– рівень досягнень в освіті;

– відповідність опіки потребам дитини;

– здатність прийомної сім'ї опікуватися про нерідну дитину.

За результатами оцінки складаються рекомендації для подальших дій щодо соціального супроводу прийомної сім'ї та прийомної дитини. Матеріали оцінки надаються органам опіки та піклування, для узгодження подальших дій щодо захисту прав, підтримки дитини та прийомної сім'ї.

Всі матеріали по створенню та супроводу прийомної сім'ї оформлюються в особову справу прийомної сім'ї та прийомної дитини.

3. Умови та проблеми функціонування ДБСТ

Результати дослідження умов діяльності дитячих будинків сімейного типу засвідчили наявність певних труднощів у матеріальному забезпеченні їх функціонування та існування тенденції до погіршення матеріального становища у будинках, що створені давно. Причинами цього, на думку батьків, є: ріст споживчих цін; припинення виплат на дітей по досягненню ними повноліття; затримки у фінансуванні ДБСТ з боку державних органів влади; проблеми зі здоров'ям дітей (витрати на лікування); недостатні норми витрат на одяг, комунальні послуги, продукти харчування тощо.

Дані оцінки показали, що рівень життя родин суттєво залежить від наявності власного господарства. Загалом, батьки-вихователі надають великого значення наявності автомобіля в родині, оскільки вважають його засобом для розв'язання багатьох проблем, зокрема пов'язаних з організацією дозвілля вихованців.

За даними дослідження, зовсім мала кількість таких родин мають заощадження, призначені для вкладання у підприємницьку діяльність з метою майбутнього покращення матеріального стану сім'ї.

Головною причиною зниження рівня життя деяких родин є затримки з фінансуванням ДБСТ. У цей період сім'ї по-різному вирішують фінансові проблеми.

Перевагою ДБСТ порівняно з інтернатним вихованням є те, що діти навчаються у звичайній школі. На момент переведення дітей до загальноосвітньої школи, на думку вчителів, рівень їх розвитку не відповідав віку. Однак, як свідчать показники успішності, за час навчання у загальноосвітній школі, рівень розвитку вихованців ДБСТ суттєво підвищується.

Гострою проблемою функціонування ДБСТ є організація дозвілля дітей.

До найпоширеніших проблем, з якими стикаються батьки-вихователі ДБСТ, відносяться:

– низька активність органів місцевої влади щодо вирішення проблем ДБСТ;

– затримка грошових виплат в середньому на 2–3 місяці;

– відсутність соціального супроводу;

– низький рівень знань батьків про вікові особливості дітей;

– конфліктні ситуації серед прийомних дітей;

– обмежений доступ до інформаційних ресурсів щодо розвитку та виховання дітей;

– відсутність повноцінного відпочинку батьків.

Діяльність ДБСТ в Україні регулюється Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №564 від 26 квітня 2002 року. Відповідно до Положення, «... батьки-вихователі в обов'язковому порядку проходять курс навчання попередньої та періодичної (раз на п'ять років) підготовки, проведення якого забезпечують місцеві відділи у справах сім'ї та молоді». Великим потенціалом щодо підготовки та навчання батьків-вихователів володіють місцеві та регіональні Центри соціальних служб для молоді. Досвід функціонування обстежених ДБСТ показує, що батьки-вихователі потребують підтримки та допомоги при вирішенні багатьох проблем, які непомітні у процесі створення ДБСТ і розвиваються пізніше. Наприклад, це проблеми ставлення вихованців до родини, налагодження стосунків між дітьми, врегулювання конфліктів тощо. За ДБСТ обов'язково повинен бути закріплений фахівець, до якого при необхідності могли б звернутися всі мешканці ДБСТ, і який би ніс відповідальність за виховання прийомних дітей у ДБСТ разом з батьками-вихователями. Таким фахівцем, наприклад, міг би бути соціальний працівник відповідної спеціалізованої служби місцевого центру соціальних служб для молоді. До основних обов'язків такого спеціаліста слід віднести: відбір, підготовка та переведення дітей до ДБСТ, участь у відборі та підготовці батьків-вихователів, здійснення соціального супроводу, налагодження відносин з місцевою владою, сприяння вирішенню інших проблем.

Важливою формою виховного процесу в ДБСТ є залучення дітей до роботи по господарству. Процес трудового виховання та розподілу обов'язків у сім'ї є важливим, але інколи проблематичним для дітей, що потрапляють у ДБСТ. Це зумовлено тим, що діти під час перебування в інституційних закладах ідеалізують сім'ю. Серед них поширене уявлення, що в майбутній сім'ї їх будуть всі любити, у них буде тато, мама, сестри та брати, багато іграшок, великий і світлий будинок. Жодна дитина не думає про певне коло обов'язків щодо інших і про самообслуговування. Відмінність ідеалу від реальної ситуації, в яку потрапляє дитина після переведення до ДБСТ, досить часто призводить до виникнення агресії, непокори, образ з боку дітей.

Завданням батьків-вихователів є не лише відпрацювання господарчих навичок, а й всебічний розвиток вихованців. Варто зазначити, що у трапляються випадки, коли активно залучаючи дітей до роботи, батьки-вихователі обмежують їх у інших необхідних для розвитку діях.

Про благополуччя виховання в ДБСТ яскраво свідчить самооцінка його мешканців, яка ілюструє їхнє самопочуття. Висока самооцінка

означає, що діти дуже цінують зміни, які сталися в їх житті з часу, коли вони отримали сім'ю, догляд, турботу, любов, а дехто, навіть, дах над головою і можливість забути про голод. Вибір дитиною максимального балу при визначенні самооцінки може також свідчити про її необ'єктивність. Особливо це стосується дітей із затримкою психічного розвитку, для яких властива некритичність. Слід зауважити, що «нормальним» (найбільш поширеним) вважається середній рівень самооцінки.

Слід однак зазначити, що емоційний стан дітей у дитячих будинках сімейного типу важко назвати абсолютно благополучним. Більшість з них мають психологічні проблеми, значна кількість дітей перебуває в стані стресу. Майже у всіх дітей наявні свідчення емоційного неблагополуччя. При цьому четверта частина дітей мають високий рівень емоційної напруги. Майже половина дітей перебувають у стані стресу, з них лише одна дитина рідна. Половина дітей мають незадоволені потреби в теплих стосунках, любові. Більше третини дітей мають незадоволені потреби у самоствердженні, поваги з боку інших. Близько третини обстежених дітей мають блоковану потребу самореалізації, що спричиняє підвищену дратівливість, невротичні прояви, а також мають знижений фон настрою, дезадаптованість, блоковану потребу спонтанності власного «я».

Проявами незадоволеності базових психологічних потреб дітей є їхня замкнутість, відстороненість від інших, протестні реакції, негативізм, підвищена дратівливість, стан перенапруження, втоми, підвищена тривожність тощо.

Важливо підкреслити, що емоційний стан батьків-вихователів в цілому досить позитивний. Більшість батьків-вихователів демонструють благополучність психоемоційної сфери.

Дослідження свідчать, що сімейною ситуацією задоволені батьки та майже всі біологічні діти. В половині з обстежених ДБСТ більшість дітей сприймає сімейну ситуацію як благополучну. Натомість, в іншій половині ДБСТ більшість дітей незадоволені сімейною ситуацією.

Емоційні зв'язки є досить тісними в половині ДБСТ. В більшості випадків спостерігається тісний зв'язок між батьками і дітьми, особливо молодшими (до 5-6 років). Більшість біологічних дітей та вихованців має однаковий рівень емоційних зв'язків з обома батьками. Тим не менш, досить часто вихованці надають перевагу матері. Емоційно близькими членами сім'ї для більшості дітей частіше є обидва батьки або лише мати, рідше – хтось з біологічних дітей або вихованців. У всіх дітей практично відсутнє почуття покинутості, відчуженості в сім'ї.

Часто в обстежених сім'ях виділяється хтось з дітей, з ким більшість дітей має слабкі емоційні зв'язки. При цьому, в усіх обстежених ДБСТ ця дитина не є біологічною дитиною батьків-вихователів.

Привертає увагу той факт, що сімейною ситуацією більшою мірою задоволені біологічні діти у порівнянні з іншими вихованцями. Негаразди в стосунках чи сприйнятті сімейної ситуації спостерігаються у «перенаселених» ДБСТ, а також там, де дітей виховує одна мати.

За словами батьків-вихователів, більшість дітей, що проживають у ДБСТ, мають гарні стосунки із членами родини, сусідами і в школі. Проте, іноді трапляються конфліктні ситуації з оточуючими їх людьми. Найбільш конфліктним є спілкування з іншими дітьми у ДБСТ, втім це інколи властиво й для звичайних сімей. Цікавим є те, що найважче для батьків-вихователів було визначити стосунки дітей із позасімейним оточенням (сусідами, сусідськими дітьми, однокласниками). Це може свідчити про те, що для батьків-вихователів позасімейне спілкування дітей є значною мірою невідомим.

Основними причинами, на думку батьків-вихователів, що іноді призводять до конфліктів між батьками і взятими на виховання дітьми, є небажання вчитися, крадіжки, небажання допомагати по господарству, конфлікти зі старшими дітьми, паління тощо. Серед причин конфліктів між батьками та вихованцями є недостатня інформованість щодо особливостей поведінки дітей з різними захворюваннями. Така необізнаність у деяких випадках призводить до відмови від виховання дитини.

Серед причин конфліктних ситуацій між вихованцями ДБСТ найбільш характерними є такі, як агресивна поведінка однієї дитини щодо іншої (інших), ревнощі до батьків, один до одного, різна ігрова активність дітей, нестача іграшок, небажання поділитися книжками, олівцями, іграшками та іншими речами. Останні три причини є характерними для будь-якої сім'ї, де виховуються діти, а перші три – є специфічними саме для сімей, де виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування та потребують допомоги психолога. До речі, психологічної допомоги щодо подолання ревнощів до батьків потребують не тільки вихованці ДБСТ, але й біологічні діти батьків-вихователів. Можна передбачити, що ці проблеми загострюватимуться, адже за чинним Положенням про дитячий будинок сімейного типу формування ДБСТ має відбуватися впродовж трьох місяців (а не року, як це було раніше), що значно ускладнить адаптацію до нових умов життя і біологічних дітей, і вихованців, і батьків-вихователів.

Методики «Малюнок сім'ї», «Незакінчені речення» та соціометрія є інформативними при вивченні особливостей стосунків у сім'ї, легкими для застосування та інтерпретації соціальними працівниками. Їхнє використання дозволятиме визначати нагальні для вирішення проблеми; повторне застосування допоможе оцінювати результати втручання, коригувати та модифікувати підходи до підтримки ДБСТ, роботи з окремими дітьми, наприклад, при корекції емоційної відстороненості деяких з них.

Тема 7. Модель створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу

1. Соціально-педагогічні моделі роботи з прийомною сім'єю

У світі вже накопичений чималий досвід у справі надання соціальної допомоги сім'ям, які її потребують, з використанням довго– та короткотривалих форм роботи. Серед останніх можна виділити *кризовоінтервентну* та *проблемно-орієнтовну* модель взаємодії.

Кризовоінтервентна модель роботи з сім'єю передбачає допомогу безпосередньо у кризових ситуаціях, які можуть бути зумовлені змінами у природному життєвому циклі сім'ї або випадковими травмуючими обставинами. Такі несприятливі періоди пов'язані насамперед з віковими кризами дитини, тоді у сім'ї посилюються психолого-педагогічні проблеми. Криза трьох років може бути викликана процесом формування основних індивідуально-психологічних якостей та створення передумов для розвитку соціально-моральних якостей; 7-8 років – адаптацією до нового соціального статусу школяра, засвоєнням нового режиму життя, встановленням відносин з учителем, дитячим колективом; 12-17 років – самоствердженням, зміною стосунків з батьками та світом дорослих у цілому; 18-21 – соціальним самовизначенням, соціальним становленням.

Оскільки кризова ситуація потребує швидкого реагування, її оцінка не передбачає детальної діагностики, а увага фокусується на масштабах дезадаптації та засобах її подолання. При цьому використовуються як внутрішні ресурси сім'ї, так і зовнішні форми допомоги.

Незалежно від того, які проблеми спричинили кризову ситуацію, завдання соціального працівника полягає в тому, щоб шляхом надання безпосередньої позитивно емоційної підтримки пом'якшити вплив стресової події і мобілізувати зусилля сім'ї на подолання цієї кризи.

Допомога вважається успішною, якщо вдається домогтися зменшення тривожності, залежності, психологічного дискомфорту та

інших проявів кризового стану, а також сформувати нове розуміння проблеми, що з'явилася, розвинути адаптивні реакції, які можуть бути корисними і у майбутньому.

Неважко помітити, що психологічна допомога у стресовій ситуації є превалюючою, тому, можливо, більш виправданим було б втручання в неї професійного психолога, який володіє достатніми уміннями психологічної реабілітації. Водночас слід зазначити, що допомога у даній ситуації повинна бути не стільки психологічно глибокою, скільки комплексною і такою, що широко охоплює проблему та усіх учасників ситуації. Це можуть бути члени родини, неформальні групи підтримки, спеціалізовані заклади (їхню увагу теж необхідно привертати до проблем сім'ї та до її потреб). Завдання соціального працівника полягає у тому, щоб допомогти подолати первинну реакцію – пригніченість та розгубленість, а надалі зайняти активну позицію у реабілітації сім'ї, зосередити свої зусилля на розвитку особистості кожного з її членів, на пошуку адекватних способів соціалізації та досягнення оптимального рівня адаптації у суспільстві.

Проблемно-орієнтована модель взаємодії передбачає короткотермінову роботу, тривалість якої не перебільшує чотирьох місяців.

Проблемно-орієнтована модель спрямована на вирішення конкретних практичних завдань, що заявлені і визнані родиною, тобто центром цієї моделі є вимога, щоб професіонали, котрі надають допомогу, концентрували зусилля саме на тій проблемі, яку визнала сім'я і над якою вона готова працювати, і це важливіше, ніж погляд фахівця на природу, причину самої проблеми.

Проблемно-орієнтована модель ґрунтується на тому, що за певних умов більшість проблем люди можуть вирішити або хоча б зменшити їх гостроту самостійно. Звідси й завдання соціального працівника – створити такі умови.

Специфіка діагностичної роботи у рамках цієї моделі полягає у тому, що соціальний працівник зосереджує увагу не стільки на внутрішніх особливостях сім'ї, скільки на ситуації, що спричинила цю проблему. Разом з сім'єю формулюються конкретні, реальні завдання. Наприклад, налагодити контакти дитини з батьком тощо.

Проблемно-орієнтована модель передбачає вирішення проблем спільними зусиллями. Робота провадиться у плані співробітництва з акцентом на стимулювання та підтримку здібностей членів сім'ї при вирішенні їхніх власних труднощів. Визначаються перешкоди, які заважають сім'ї, і використовуються заходи, що допомагають розв'язати

проблему. Успішне її вирішення створює позитивний досвід для майбутнього, для самостійного вирішення подібних проблемних ситуацій.

Втручання соціального працівника потрібне в тому випадку, якщо проблема пов'язана з особливостями взаємодії між членами сім'ї. До таких проблем належать: деструктивне ставлення до дитини, неправильний стиль виховання, незадовільний психологічний клімат у сім'ї та ін.

Довготермінові форми соціальної роботи потребують тривалого спілкування із сім'єю (понад чотири місяці) і, звичайно, побудовані на психосоціальному підході.

Основні завдання психосоціального підходу полягають у тому, щоб змінити сімейну систему, зорієнтувати її на виконання свого специфічного завдання або змінити ситуацію – скорегувати роботу інших громадських систем, які справляють вплив на сім'ю, чи впливати на те й інше разом.

Патронаж – одна з форм роботи соціального працівника – передбачає відвідування сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, що дозволяє встановлювати і підтримувати тривалі зв'язки із сім'єю, вчасно виявляти її проблемні ситуації, надавати при цьому їй негайну допомогу.

Патронаж забезпечує можливість «вести» сім'ю у природних умовах, що дозволяє мати більше інформації, дотримуватись низки етичних принципів: самовизначення сім'ї, добровільності надання допомоги, конфіденційності.

Патронаж може здійснюватись з такими цілями:

– діагностичні: ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику (медичних, соціальних, побутових), дослідження проблемних ситуацій, що склалися;

– контрольні: оцінка становища сім'ї і дитини, динаміки проблем (якщо контакт з сім'єю відбувається вдруге); аналіз результатів реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій тощо;

– адаптивно-реабілітаційні: надання конкретної освітньої, психологічної, посередницької допомоги.

Патронаж може бути одноразовим або регулярним, залежно від обраної стратегії роботи (довго- чи короткотривалої) з конкретною родиною.

Патронаж сімей, котрі мали конкретні проблеми, здійснюють із запланованою періодичністю.

Крім патронажу можна застосовувати таку форму роботи із сім'єю, як консультативні бесіди. Консультування передбачено здебільшого для

надання допомоги практично здоровим людям, які зазнають труднощів у вирішенні деяких життєвих питань.

Соціальний працівник може використовувати найбільш поширені прийоми консультування: повчання, переконання, художні аналогії, міні-тренінги тощо. Причому консультативна бесіда може бути наповнена різним змістом і виконувати різні завдання: освітні, психологічні, психолого-педагогічні.

Разом із індивідуальним консультуванням можуть застосовуватися й групові методи роботи – тренінги.

Тренінг передбачає застосування багатьох прийомів індивідуальної і групової роботи і є одним із найперспективніших методів вирішення психолого-педагогічної роботи з сім'ями.

Сім'я має ряд своїх специфічних особливостей і потребує обліку всіх її характеристик – проблеми окремих членів сім'ї завжди є проблемою для всієї сім'ї як цілісного об'єднання.

Сім'я – система гомеостатична, тобто стійкий баланс стосунків, що в ній склався, має тенденцію самовідновлюватися після будь-яких порушень.

Сім'я – система закрита, не кожен соціальний працівник може туди увійти.

Сім'я є автономною у своїй життєдіяльності.

Соціальний працівник не може вирішувати замість сім'ї всі її проблеми, він здатний лише активізувати сім'ю на вирішення цих проблем, зокрема допомогти усвідомити проблему, що з'явилася, створити умови для її успішного розв'язання.

2. Групи взаємопідтримки прийомних батьків (групи зустрічей)

Групи зустрічей прийомних батьків проводяться один раз на місяць. Метою проведення групових зустрічей прийомних батьків є набуття ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток уміння встановлювати партнерські стосунки та здобуття здатності бути гнучким у поведінці. Групи зустрічей проводить психолог або досвідчений соціальний працівник, який володіє методикою проведення таких зустрічей.

Завдання:

– створення в групі атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги та взаємопідтримки;

– вчасне виявлення «проблемних зон» функціонування прийомної сім'ї;

– прояснення потреб прийомних батьків та напрямків необхідної підтримки;

– розширення досвіду учасників в вирішенні складних ситуацій;

– научання методам психологічної самодопомоги;

– научання навичкам асертивної поведінки ;

– інформування про сфери отримання кваліфікованої допомоги;

Щоб позитивний груповий процес міг відбутися, потрібно дотримуватися таких умов проведення групових зустрічей:

– час роботи групи і його використання планують самі учасники згідно питань, які їх хвилюють. Формами роботи може бути поведінковий тренінг, робота в партнерських парах тощо;

– роботи повинна проводитися в спеціально облаштованому для цього приміщенні;

– доречна наявність поруч окремої кімнати, яка знадобиться у випадках розгортання конфліктної ситуації між окремими учасниками групи. У групі завжди знайдеться медіатор – нейтральна особа або другий ведучий, який захоче уважно вислухати спочатку одного, а потім другого учасника суперечки. Конфлікт, що виник, не завжди швидко може бути вирішений. Група зустрічей завжди має обмежений час проведення. Тож, щоб груповий процес залишити у безпеці і захистити від деструктивних процесів, які завжди будуть виникати в групі, краще конфліктну ситуацію ізолювати і для її вирішення надати медіатору та учасникам конфлікту окрему кімнату. Етап «вибуху», через який проходить будь-яка тривалоіснуюча група є одним із методів, який використовується в психотерапевтичних групах особистісного росту. В групових зустрічах цей процес потрібно курирувати:

– група повинна бути відкрита для нових учасників, що буде сприяти збереженню позитивного групового процесу;

– оскільки групи зустрічей народжують почуття унікальності спілкування, яке важко відтворити в реальному житті, ведучий групи повинен слідкувати за наступним:

- щоб самовираження та саморозкриття членів групи не були самоціллю, а сприяли створенню довірливої атмосфери і усвідомленню свого «Я»;
- люди, які нездатні адаптуватися до реального світу, комфортно себе почувають лише в вузькому колі однодумців. Не слід допускати, щоб такі групи ставали замінниками реального спілкування;
- група має позитивний вплив на особистість, якщо набутий в групі досвід вона використовує в реальному житті;

- підходи ведучого до групової роботи та особисті характеристики членів групи є визначальними факторами її успішності:
- робота ведучого групи не повинна зумовлювати формування ставлення до нього як до наділеного «магічними якостями». Ведучий повинен залишатися реальною людиною і на рівні інших членів групи бути включений в її роботу;
- як правило, прийомні батьки мають здатність долати складні ситуації. Ведучим групи слід пам'ятати, що способи подолання складних життєвих ситуацій є різними і люди по–різному реагують на сильні емоції та конфлікти. Вміння ведучого визнавати доречність різних способів вирішення складних ситуацій, може вступити у конфлікт із моральними переконаннями та стилем поведінки учасників. Нереалістичні очікування від групи, приписування їй функцій вирішення питань матеріальної допомоги, схильність учасників уникати або йти на конфронтацію у складних ситуаціях, занижена самооцінка можуть призвести до нездатності людини реалізувати у житті груповий досвід. За таких умов група може мати негативний вплив на особистість.

Метод груп зустрічей дає людям відчуття спільності, тому їх надбання широко використовуються у роботі різних груп та соціальних інститутів.

Поки існує проблема самотності, відчуження, а також прагнення особистості до реалізації власного потенціалу, буде відповідна необхідність у групах зустрічей. Інститут прийомної сім'ї недостатньо розвинений у нашій країні. Тож потреба у підтримці однодумцями людей, які створили прийомні сім'ї, ще тривалий час буде актуальною. Проведення групових зустрічей є вдалою та ефективною формою підтримки прийомних батьків.

3. Навчання прийомних батьків

Необхідним елементом забезпечення ефективного функціонування прийомної сім'ї є неперервний процес навчання. Досвід переконує, що однією з форм посилення виховного потенціалу прийомної сім'ї є «Літня школа». Завдання «Літньої школи» визначаються відповідно до якісного складу її учасників. Форми роботи школи перш за все повинні забезпечувати для її учасників можливість вільного обміну думками, поновлення знань з виховання дітей та урегулювання взаємостосунків у сім'ї, налагодження партнерських стосунків. Позитивно зарекомендували себе такі види роботи під час проведення «Літньої школи»:

– тренінги;

– секційні заняття за віковими категоріями дітей;

– секційні заняття з проблем розвитку та виховання дітей;

– психологічні марафони;

– групові обговорення;

– арт-студія;

– ігротека;

– заходи розважального напрямку, тощо.

Важливо, щоб всі форми розважального напрямку були запропоновані самими учасниками школи. Створена таким чином «Літня школа» сприятиме створенню позитивної атмосфери та згуртованості всіх її учасників: прийомних батьків, соціальних працівників дітей.

4. Представлення інтересів прийомних дітей та прийомних сімей

Представлення інтересів – комплекс заходів з метою впливу на зміну рішень.

Представлення інтересів за своєю суттю є процесом, орієнтованим на досягнення певних цілей, а тому відіграє важливу роль у відновленні соціальної справедливості, забезпеченні політичних і громадянських свобод, наданні права голосу, врахуванні точки зору прийомних сімей та дітей тощо.

Представлення інтересів прийомних сімей і дітей здійснюється соціальними працівниками і охоплює такі рівні:

– місцевої влади;

– громади;

– міжособистісний.

Не існує універсальної моделі представлення та відстоювання інтересів: його стратегія формується в залежності від конкретних обставин. Ефективне представлення інтересів вимагає окреслення кола проблемних питань, чіткого визначення цілей і завдань, виявлення потенційних прихильників і супротивників, проведення аналізу, підготовку аргументів, мобілізації людських і матеріальних ресурсів.

Процес представлення і відстоювання інтересів може носити конфронтуючий або договірний характер. Конфронтуюче представлення інтересів спирається на дії, що виражають протилежну думку, протест, незгоду. Договірне представлення інтересів передбачає залучення всіх зацікавлених сторін і надає особливого значення консенсусу, переговорам та управлінню конфліктами.

Кампанія представлення і відстоювання інтересів розробляється на основі стратегічного планування.

Відповідно до ст. 237 Цивільного Кодексу України представництвом є право відношення, в якому одна сторона (представник) зобов’язана або

має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Соціальні працівники, здійснюючи супровід, уповноважені представляти інтереси прийомних дітей в установах та організаціях на підставі п. 7 Наказу Державного комітету у справах сім'ї та молоді «Про затвердження Програми «Соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» від 01.10.2002 року № 658». Представництво інтересів прийомної сім'ї та прийомної дитини регулюється також угодою.

5. Історія життя прийомної дитини

Для забезпечення ідентичності прийомної дитини важливо скласти історію її життя. Це можна зробити у вигляді книги-альбому, де варто зібрати фотографії біологічних батьків та родичів дитини, місця її проживання до влаштування у прийомну сім'ю, малюнки, листи, короткий опис фактів з життя дитини. Матеріал, що буде розміщений в альбомі, повинен сприяти створенню повноцінної картини життя дитини і не перевантажувати її болісними спогадами про минуле під час здійснення соціального супроводу.

Книга-альбом складається соціальним працівником разом із дитиною.

Для забезпечення права дитини на індивідуальність необхідно підтримувати *контакти з біологічною ріднею***.** Основними формами підтримки контактів є зустрічі, листування, телефонне спілкування тощо.

6. Візити без попереднього повідомлення

Важливою формою соціальної роботи та складовою процесу моніторингу за прийомною сім'єю є окремі візити соціального працівника без попередження. Прийомні батьки повинні усвідомити з самого початку можливість таких відвідин. Недоцільно мати постійну програму візитів без попереднього повідомлення, якщо на це немає причин. Водночас, якщо за прийомними батьками здійснюється ретельний нагляд з певних причин, вони повинні бути відомі прийомним батькам.

*Розширені зустрічі по оцінці***.**

Такі зустрічі проводяться один раз наприкінці року. Метою їх є аналіз та обговорення відповідності опіки прийомної дитини її потребам. Такі зустрічі можуть проводитися як на житловій площі прийомних батьків, так і в інших місцях. На них запрошуються соціальні працівники з

супроводу конкретної прийомної сім'ї та дитини, прийомні батьки, прийомна дитина, спеціалісти, які працювали із сім'єю та дитиною, незалежний експерт.

За потребою на такі зустрічі можуть приходити біологічні родичі прийомної дитини. В ході спілкування всі учасники висловлюють свої думки щодо змін в розвитку прийомної дитини. Спільно обговорені та прийняті до вирішення питання соціальний працівник вносить як зміни в план супроводу. Результати обговорення входять в звіт, який щорічно складає соціальний працівник.

Аналіз та написання звіту.

Звіт є спільною роботою двох соціальних працівників, кожний з яких спочатку заповнює свою частину, а потім спільно роблять загальні висновки. Звіт щорічно подається на розгляд комісії фахівців з питань сімейних форм опіки.

Завершення перебування дитини в прийомній сім'ї.

Настає час, коли дитина має піти з прийомної сім'ї Це може статися з наступних причин:

– завершення терміну функціонування прийомної сім'ї (коли дитина досягає повноліття, закінчує навчання тощо).

– одруження прийомної дитини.

– реінтеграція – повернення прийомної дитини до рідних батьків (опікуна, піклувальника, усиновителя).

– вихід прийомної дитини із прийомної сім'ї у зв'язку з:

- виникненням у прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей (важка хвороба, зміна їх сімейного стану, відсутність взаєморозуміння батьків з дітьми, конфліктні стосунки дітей, тощо).
- особистою відмовою прийомної дитини від подальшого проживання в прийомній сім'ї
- за умов, що передбачені угодою з місцевою владою.

Тема 8. Соціально-педагогічна роботи з неблагополучними сім'ями

1. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Сім'я – це мала соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, дітей (власних і прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового,

морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Сучасна сім’я зберегла і виконує такі функції: репродуктивну, виховну, економічну, рекреативну, господарсько-побутову, комунікативну, регулятивну.

Сім’я складається з трьох основних підсистем: чоловік-дружина; батьки-діти; дитина-дитина, у яких визначається тип спілкування. За стилем спілкування визначають тоталітарні, ліберальні та партнерські типи сімей.

Показником тоталітарних відносин у сім’ї є зловживання владою, відсутність рівноправ’я, конкурентні структури, суворі правила сімейного спілкування, що мають примусовий характер, відсутність спільних сімейних заходів, сімейної єдності та співчуття.

Ліберальні відносини проявляються в сім’ї в результаті відсутності усіляких відносин: відторгненість членів сім’ї один від одного, повне небажання приймати участі у вихованні дітей і т.д.

Основними ознаками партнерської сім’ї вважають відкритість сімейних стосунків, гнучкі правила розпорядку, тісна сімейна згуртованість, співчутливі стосунки, почуття захищеності.

Відсутність батьківської любові, ласки, уваги, турботи породжує явище сімейної депривації, коли дитина не може тривалий час задовольнити достатньою мірою людські емоційні потреби. Депривація загострює негативні риси характеру дитини, спричиняє ураження центральної нервової системи, інші патології.

Якщо відбувається перекручення або невиконання сімейних функцій, порушується якість сімейних стосунків, тоді відбувається криза сучасної сім’ї, або сім’я із статусу благополучної переходить у статус неблагополучної. Такі сім’ї належать до «групи ризику», їх називають проблемними.

Сімейне благополуччя визначається високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, задоволеності емоційно-психологічних потреб усіх її членів. Воно залежить не стільки від матеріально-економічної забезпеченості сім’ї, її прибутків, скільки від гуманізму взаємин, вміння любити і поважати одне одного.

Ознаками благополучної сім’ї є:

– координація дій у вирішенні всіх питань внутрісімейного життя;

– взаєморозуміння і взаємоповага;

– спільність інтересів у багатьох сферах духовного життя;

– узгодження виконання обов’язків із прагненнями та інтересами членів сім’ї;

– раціональне визначення способів вирішення всіх сімейних проблем;

– розуміння завдань сімейного виховання.

У нормальній сімейній атмосфері дитина зростає доброзичливою, гуманною, стійкою та оптимістичною. У неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємодопомога, почуття впевненості, щастя.

Неблагополучні сім’ї – це сім’ї, які в силу тих чи інших обставин повністю, або частково втратили свої виховні можливості, якісні стосунки внаслідок чого складаються несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних сімей належать:

– сім’ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства;

– сім’ї з низьким аморально-культурним рівнем батьків;

– сім’ї зі стійкими конфліктами у взаєминах між батьками, батьками та дітьми;

– неповні сім’ї;

– сім’ї, зовні благополучні, які допускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання внаслідок невміння будувати взаємини між членами сім’ї, низької педагогічної культури та неосвіченості.

Проблеми у виховання дітей створюються унаслідок допущення помилок в системі виховання. Помилки мають стійкий характер і полягають:

– у відсутності вимог до дитини;

– безконтрольності з боку батьків за поведінкою та успішністю дитини;

– надмірної батьківської любові (запещені діти);

– надмірній суворості виховання;

– відсутності врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини;

– споживацьке ставлення до життя, негативне ставлення до праці;

– невідповідальність морально-естетичних принципів сім’ї загальноприйнятим суспільним нормам;

– невміння раціонально вирішувати сімейний конфлікт;

– відсутність життєвих позицій.

Соціальний педагог повинен зосереджуватися на роботі з такими категоріями дітей:

– діти, з сім'ї, яка складається з різних поколінь;

– одна дитина в сім'ї;

– дитина, з молодої сім'ї, сім'ї студентів;

– дитина, з неповної сім'ї;

– позашлюбна дитина;

– дитина, з сім'ї в повторному шлюбі;

– дитина, з сім'ї «маленької мами»;

– дитина, з сім'ї біженців,переселенців, військових, емігрантів, віруючих;

– дитина-сирота;

– дитина-інвалід;

– дитина, з сім'ї наркоманів, алкоголіків, матері-повії;

– дитина, з багатодітної сім'ї;

– усиновлена дитина;

– хвора дитина.

Кожна неблагополучна сім'я має свою специфіку, свій характер сімейного неблагополуччя, а відтак соціально-педагогічна робота з сім'єю носить індивідуальний характер.

2. Методики роботи соціального педагога з неблагополучними сім'ями

Вивчали і розробляли зміст, напрями, методи вивчення сім'ї та соціально-педагогічну роботу з сім'єю відомі українські вчені Бугаєць Н., Зайцева З., Звєрєва І., Капська А., Коваль Л, Кравець В., Трубавіна І., Харченко С. та ін. Соціально-педагогічна робота з сім'єю спрямовується на реалізацію сімейної політики держави, розробку механізмів забезпечення життєдіяльності та захисту сім'ї.

Під ***методикою соціально-педагогічної роботи*** будемо розуміти систему взаємопов'язаних дій соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямованих на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав, свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого прогресу.

Метою соціально-педагогічної роботи є стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень, підвищення престижу сім'ї, підвищення виховного потенціалу сім'ї.

Зміст і форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю зумовлюються видом сім'ї; проблемами, які існують у сім'ї; типом спілкування у сім'ї. Зазначені чинники вимагають добору відповідних методів, прийомів і форм соціально-педагогічного втручання.

Соціальний педагог, який здійснює соціально-педагогічну роботу з проблемною сім'єю виступає в трьох основних ролях: *радника, консультанта, захисника.*

Радник – інформує сім'ю про значущість нормальних стосунків у сім'ї, розказує про розвиток дітей, дає педагогічні поради щодо навчання і виховання дітей.

Консультант – консультує з питань сімейного законодавства, інформує про існуючі методи виховання, орієнтує на конкретну сім'ю, по*ясснює батькам способи створення нормального мікроклімату.*

Захисник – захищає права дитини у випадку повної деградації батьків, сімейної, соціальної депривації.

Розробка соціально-педагогічної діяльності визначається типом сім'ї та її проблемами.

У практиці соціально-педагогічної діяльності визначені різні моделі допомоги сім'ї.

1. Діагностична модель, метою якої є виявлення порушень та відхилень у життєдіяльності сім'ї, встановлення причин і виставлення, на основі отриманої інформації, діагнозу. Діагноз слугує основою для прийняття відповідної моделі допомоги сім'ї.

2. Педагогічна модель, сутність якої полягає в наданні можливості батькам оволодіти педагогічними знаннями виховання і навчання дітей.

3. Психологічна модель використовується з метою усунення проблем у спілкуванні між членами родини.

4. Соціальна модель використовується у разі виникнення проблем, пов'язаних з побутово-економічними негараздами.

5. Медична модель передбачає, що в основі сімейних труднощів може лежати хвороба.

Напрями соціально-педагогічної діяльності з сім'єю є соціально-педагогічна допомога, профілактика та реабілітація. *У роботі з неблагополучними сім'ями домінують соціальний супровід окремих категорій сімей, їх захист та соціальне інспектування.*

Таким чином, соціально-педагогічна робота починається з діагностики сім'ї, під якою розуміють виявлення конкретної інформації про сім'ю. У діяльності соціального педагога відомий досвід соціально-

педагогічної паспортизації сім'ї, який дозволяє систематизувати інформацію в єдиний стандарт – паспорт сім'ї.

Створенню паспорту сім'ї передує соціально-педагогічний моніторинг – це періодичне отримання, узагальнення, аналіз та нагромадження інформації про процеси, які проходять у сім'ї та прийняття на цій основі стратегічних і тактичних рішень. При оцінюванні змін у сім'ї соціальний педагог повинен керуватися принципами моніторингу:

– достовірності, повноти та системності інформації;

– оперативності отримання даних;

– диференціювання оцінок і висновків.

Джерелом інформації виступають: члени сім'ї; безпосереднє та опосередковане спостереження; ЗМІ; продукти діяльності сім'ї; інформація, яку отримали у ході спеціальної діагностики (опитування, анкетування, експертних оцінок і т.д.).

Соціальний педагог повинен вивчати стосунки в середні сім'ї, ставлення один до одного членів сім'ї: чоловік-дружина; мати-батько; брати-сестри; батьки-діти.

Для отримання більш детального висновки соціальний педагог може створити «Карту сім'ї», у якій зазначити такі пункти:

– список усіх членів сім'ї, з указуванням дати народження (смерті);

– коротка характеристика членів сім'ї;

– найбільш важливі для кожного члена події;

– внутрісімейні правила і норми, емоційний клімат;

– аналіз житлових умов, сусідів, економічної, комунікативної ситуації;

– дані про соціальний статус, національність, релігійну приналежність, освіту;

– аналіз проблем і потреб;

– оцінку і висновок допомоги.

Основне призначення моніторингу і діагностики полягає у встановленні висновку про стан конкретної сім'ї. На основі отриманої інформації соціальний педагог розробляє стратегію і тактику інтервенції.

Соціально-педагогічна допомоги включають три напрямки: освітній, психологічний, посередницький.

Освітня соціально-педагогічна допомога

1. Допомога у навчанні спрямовується на попередження виникнення сімейних проблем і формування педагогічної культури батьків. Навчання здійснюється в оволодінні батьками теоретичних знань і формування в них умінь, які допоможуть упорядкувати побут сім'ї та її соціальний статус.

Теоретичні знання батьки можуть отримувати на лекторіях, основними завданнями якого є:

– педагогічна і соціально-психологічна підготовка батьків до виховання майбутніх дітей;

– навчання батьків формувати у дітей адекватну поведінку у стосунках з однолітками;

– вироблення батьківського авторитету у вихованні дітей;

– формування позитивних стосунків між батьками і дітьми різних поколінь;

– навчання вихованню дітей з урахуванням статі і віку;

– заохочення і покарання в сім'ї;

– особливості виховання дітей з фізичними та психічними відхиленнями;

– навчання батьків підготовки дітей до школи та інші.

У процесі практичних занять формуються соціальні умінні: уміння вести домашній бюджет, навички домогосподарства, санітарії та гігієни, культури взаємостосунків між членами сім'ї і т.д.

2. Допомога у вихованні проводиться через консультування, створення спеціальних виховних ситуацій. Основними сферами сімейного життя, в яких реалізується виховна функція є формування батьківського обов'язку (родинна деонтологія), сімейного інтересу, внутрісімейної любові. Тому важливим моментом соціально-педагогічної діяльності є адекватний добір методів сімейного виховання.

Методи сімейного виховання розділяються на дві групи:

1) методи щоденного спілкування: метод поваги особистості дитини і метод переконання і вмовляння. *Даний метод реалізується через методичні прийоми:* обговорення різноманітних ситуацій і проблем життя у довірливій розмові, розуміння, співчуття, спонукання, перестороги, критика;

2) методи педагогічного і психологічного впливу вихователя на особистість з метою корекції свідомості, поведінки і діяльності: методи формування свідомості (переконання, навіювання, приклад); методи організації діяльності (вправляння, тренування, доручення); метод стимулювання діяльності (заохочення, схвалення,змагання); методи самовиховання (самоаналіз, самоконтроль, самонаказ, самонавіювання). *Методичними прийомами даної групи методу є:* пояснення, створення ситуації задоволення, актуалізації мети, переконання, заохочення, навіювання і т.д.

Соціально-психологічна допомога

1. Підтримка, спрямовується на створення сприятливого мікроклімату в сім'ї в період тимчасової кризи. Психологічна підтримка сім'ї надається соціальним педагогом у разі, коли в нього є психологічна освіта, у випадку відсутності відповідного документу про освіту, соціальний педагог виступає посередником між клієнтом і психологом. При цьому, соціальний педагог визначає проблему, аналізує міжособистісні стосунки у сім'ї, статус дитини в сім'ї, стосунки сім'ї з суспільством, а психолог шляхом тестування та інших методик виявляє психічні зміни кожного члена сім'ї, а психіатр або психотерапевт – надає терапевтичну допомогу.

2. Корекція міжособистісних стосунків проходить у разі психологічного насильства над дитиною, які приводять до зрушень нервово-психічного і фізичного стану. Метою соціально-психологічної корекції є виявлення міжособистісних конфліктів у сім'ї та сім'ї з суспільством, допомога розпізнати їх стосунки між членам сім'ї і допомогти змоделювати новий тип стосунків.

Посередницька соціально-педагогічна допомога

1. Організація сімейного дозвілля: створення клубів за інтересами, організація сімейних свят, конкурсів, літнього відпочинку тощо; благодійних аукціонів, виставок-продажів поношених речей.

2. Координація співробітництва з різними соціальними інститутами, які допоможуть подолати проблему конкретної сім'ї. Наприклад,

– передача дитини в прийомну сім'ю;

– усиновлення дитини;

– розміщення дитини в інтернат, притулок, дитячий будинок;

– направлення на лікування від алкоголю тощо.

3. Інформування членів сім'ї з питань соціального захисту, яке здійснюється через соціальне консультування з житлових, сімейно-шлюбних, трудових, пенсійних питань; з проблем порушення прав дітей, жінок, інвалідів.

Профілактична роботи з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя. На даному рівні соціальний педагог організовує свою роботу на основі достовірної інформації.

Найпоширенішим методом є розробка соціально-педагогічних програм (проектів) просвітницької роботи, роботи з батьками (семінари-

практикуми, лекції, бесіди, виступи на батьківських зборах), створення груп підтримки і організація взаємодопомоги.

Завданнями просвітницької програми є:

– засвоєння батьками педагогічних знань, які б сприяли підвищенню ефективності виховання дітей;

– формування уміння осмислювати сімейні ситуації, приймати ефективні методи розв'язання проблем на основі педагогічних закономірностей, принципів виховання;

– розширення досвіду сімейного виховання.

Соціальний педагог повинен пропагувати ненасильницьке виховання, ознайомлювати батьків з методами, які розвивають у дітей слухняність, відповідальність, не використовуючи при цьому «каральну педагогіку», добирати мовленнєві вирази, які сприятимуть подоланню непорозуміння у сім'ї та школі:

– хвалити дітей за хороші вчинки;

– заохочувати за будь-які зміни у покращенні поведінки чи дій;

– намагатися навчити дитину виправляти неправильні вчинки;

– залучати дитину до процесу прийняття рішення;

– уникати погроз;

– не вимагати від дитини того, чого вона не може зробити;

– не надавати переваги одній дитині, якщо в сім'ї вона не одна;

– шукати можливість, щоб показати дитині свою любов. Батькам повинні бути відомі прийнятні методи покарання:

– не можна позбавляти дитину задовольняти людські потреби. Наприклад, якщо дитина недостойно веде себе за столом, можна попросити її сісти окремо, таким чином позбавити її спільного перебування за столом;

– можна заборонити їздити на велосипеді, якщо порушує правила дорожнього руху, але ненадовго;

– маленьких дітей, які пишуть по стінах, можна заставити вимити стіни з милом і похвалити за виконану роботу і т.д.

Ефективність профілактичної діяльності соціального педагога залежить від правильно вибраного способу спілкування з сім'єю, створення дружньої атмосфери при спілкуванні. Цьому сприяють тематичні вечори, вечори відпочинку, святкування визначних подій, ювілеїв тощо.

Реабілітація – це система заходів, спрямованих на повноцінне відновлення функціонування втрачених сімейних функцій. Реабілітаційну

роботу з сім'єю можна розділити на три рівні: індивідуальний, груповий і з громадою.

На індивідуальному рівні реабілітаційна робота передбачає: консультування як спроба однією людини покращити ситуацію іншої за допомогою методичних прийомів консультування: бесіди, спостереження, переконання, вправ, компромісу, активного слухання, перефразування, конфронтації, прикладу.

Методи групової реабілітації: збори, лекції, бесіди, диспути, дискусії, та ін. Основним методом виступає тренінг.

Соціально-педагогічна робота в громаді. Мета проведення – відновлення життєвого простору сім'ї. Методи роботи: лекції, бесіди, організації масових акцій, благодійних заходів, мітингів.

Основними формами реабілітаційної роботи є: центри реабілітації, центри психолого-педагогічної допомоги, центри дозвілля, сімейні клуби, медико-соціальні центри, притулки, курси, навчально-консультативні пункти, клуби, лекторії, кабінети довіри, служби знайомств, шоу-програми, тематичні КВК, театри мініатюр, експериментальні майданчики, школи батьків, школи матері, кабінети екстреної психологічної допомоги, психоемоційні тренінги тощо.

Сімейне консультування – надання соціально-педагогічної допомоги при розв'язанні соціальних проблемах, конфліктів між дорослими і дітьми. Предметом соціально-педагогічного консультування є:

– сфера життєвого забезпечення (працевлаштування, оформлення пільг, субсидій, матеріальної допомоги тощо);

– організація побуту (ремонт квартири, дезинфекція, організація дозвілля і кутка дитини та ін.);

– сімейне здоров'я (організація медичної діагностики, лікування хронічних захворювань, наркологічної допомоги, формування здорового способу життя та ін.);

– виховання дітей (розв'язання проблем дезадаптації, корекція відхилень та ін.);

– духовне і моральне здоров'я (розвиток цінностей, ціннісних орієнтацій, позбавлення від алкогольної залежності та ін.);

– внутрішні та зовнішні комунікації (відновлення втрачених зв'язків, розширення контактів, гармонізація стосунків).

Соціально-педагогічний супровід – це вид соціально-педагогічної діяльності спрямований на здійснення опіки, допомоги та патронажу неблагополучної сім'ї. Він спрямований на постійне ведення сім'ї, яка потребує систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення

життєдіяльності. У практиці соціально-педагогічної роботи, крім неблагополучних сімей, супровід здійснюється у прийомній сім'ї, сім'ї, у якій виховуються діти з обмеженими функціональними можливостями.

Патронаж – форма державного захисту прав сім'ї, особистості на дому. Він передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, оздоровчих, просвітницьких заходів, надання соціально-педагогічних послуг. Термін патронажу обмежений – 4-9 місяців. Одночасно соціальний педагог може працювати з двома сім'ями. Члени сім'ї повинні мати зв'язок з ним протягом 24 годин. Він повинен бути в курсі усіх подій, які відбуваються у сім'ї. У ході патронажу реалізуються різні види допомоги – матеріальна, психологічна, освітня.

У рамках патронажу виділяють такі етапи:

1. Знайомство, договір з сім'єю.
2. Входження в сім'ю.
3. Збір інформації про сім'ю.
4. Аналіз інформації про сім'ю.
5. Виведення сім'ї із соціальної ізоляції.
6. Вихід із сім'ї. Розглядаються зняття сім'ї з патронажу і встановлення терміну спостереження (нагляду) за сім'єю (до року).

Методика проведення патронажу:

– визначення мети відвідування сім'ї;
– повідомлення сім'ї про візит;
– представлення себе (виготовлення візитки, нагрудного знаку);
– забезпечення особистої безпеки;
– час відвідування - 20-30 хвилин;
– підведення підсумку спільно з членами сім'ї.

Тривалість соціально-педагогічного супроводу окремої сім'ї визначається гостротою проблеми, яка існує у сім'ї, рівнем розвитку самостійного подолання труднощів.

Соціальне інспектування – це складова соціального супроводу, метою якого є нагляд і контроль соціального педагога за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявлення випадків їх порушень та умов, що цьому сприяють.

Соціальне інспектування неблагополучних сімей може здійснюватися спільно з дільничним інспектором міліції, представниками опікунської ради.

Чітко визначені функції соціального інспектування у соціально-педагогічній діяльності соціального педагога Ваховським Л., Кратіновою В., Песоцькою О., Харченко С.Я.:

– *діагностична* – виявлення порушень прав людини, девіантної поведінки дітей, зловживання наркотичних речовин членами сім'ї, втечі з дому, невідвідування школи та ін.;

– *профілактична* – запобігання рецидивам названих проблем;

– *інформаційна* – інформування представників влади про наявність порушень у сім'ї;

– *наглядово-контрольна* – облік і перевірка житлово-побутових умов у сім'ї, перевірка виконання рекомендацій;

– *охоронно-захисна* – клопотання про позбавлення батьківських прав, вилучення дитини з сім'ї, спрямування жертв сімейного насильства до кризових центрів, притулків для жінок і неповнолітніх;

– *комунікативна* – встановлення взаємодії соціального педагога з членами сім'ї з метою спонукання їх до подолання причин неблагополуччя в родині;

– *координаційна* – залучення медиків, психологів, юристів та інших фахівців до розв'язання проблем у сім'ї.

3. Форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю

Соціально-педагогічна діяльність здійснюється в межах сім'ї, загальноосвітньої школи, спеціальних закладах, соціальних службах.

У соціально-педагогічній діяльності домінують індивідуальні, групові та *колективні форми роботи.*

Серед індивідуальних – важлива роль належить сімейній терапії. Сімейна терапія – це робота з усією сім'єю або її членами. Технологія сімейної терапія включає два етапи.

Перший етап – з'ясування (прийняття) проблеми сім'ї. Наприклад, пияцтво чоловіка сприймається дружиною, а чоловіком – ні.

Другий етап – корекційна робота.

Процес сімейної терапії може тривати кілька місяців, може бути безперервним або з певними канікулами. Консультативні зустрічі один або двічі на тиждень. Консультант може використовувати декілька різних технік.

До *групових психолого-педагогічних форм* належать тренінгові заняття, семінари, відеолекторії, зустрічі з спеціалістами.

Колективними формами соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю є:

1. Робота стаціонарних та пересувних консультативних пунктів.
2. Клуби для дівчат, молодих жінок.
3. Клуби молодої сім'ї.
4. Школи батьківської підтримки.

5. Школи молодої матері («Школа мам»).

6. Рекламно-інформаційні кампанії у співпраці з ЗМІ (радіолекторії, кінолекторії).

7. Благодійні акції.

8. Конкурси, сімейні свята, фестивалі та ін.

Отже, приймаючи сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної діяльності, необхідно враховувати її вид, функції, тип спілкування, історію розвитку і соціальний статус в соціумі.

Тема 9. Особливості соціальної роботи з неблагополучними сім'ями

1. Сімейне неблагополуччя. *Сімейне неблагополуччя* – соціально-моральне явище. Причинами неблагополуччя можуть бути психолого-педагогічна і правова неграмотність, алкоголізм і наркоманія членів сім'ї, економічна нестабільність, безробіття, моральні дефекти в психології сім'ї, викривлене розуміння життєвих цілей і засобів їх досягнення, якими користуються дорослі члени родини.

Неблагополучні сім'ї – ті, в яких порушуються права її членів, права людини, порушуються юридичні норми суспільства. Такі сім'ї потребують реабілітації та соціального супроводу, який здійснює районний Центр соціальних служб для молоді. У разі виявлення неможливості проживання неповнолітніх дітей у сім'ї необхідно забезпечити своєчасне інформування відповідних служб (районну службу у справах дітей, кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, органи опіки і піклування), які вирішують питання вилучення дітей із таких сімей та влаштування їх до відповідних державних закладів.

Потенційно неблагополучними вважаються сім'ї, в яких порушені зв'язки з середовищем, внутрішньо-родинні зв'язки, порушена структура сім'ї, її спроможність виконувати свої функції. І не завжди потенційно неблагополучні сім'ї стають неблагополучними. Це залежить від потенціалу сім'ї, підтримки та допомоги у вирішенні життєвих проблем.

Ознаками неблагополуччя сім'ї є:

– невиконання батьками обов'язків щодо виховання дітей та їх матеріального утримання;

– байдуже ставлення до здоров'я, фізичного, духовного та морального розвитку дітей;

– жорстоке поводження, фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство над неповнолітніми;

– зловживання батьками алкоголем, наркотиками, токсичними речовинами та їх аморальна поведінка в суспільстві;

– втягування неповнолітніх до протиправної діяльності, бродяжництва та жебракування;

– експлуатація дітей у різних проявах;

– створення житлово-побутових, санітарно-гігієнічних умов, які загрожують здоров'ю та життю неповнолітніх.

2. Методичні рекомендації щодо роботи та ведення обліку дітей у загальноосвітніх закладах, які проживають в неблагополучних сім'ях. Відвідування і вивчення сімей учнів загальноосвітніх закладів – важлива складова педагогізації батьківської громадськості і необхідна передумова організації роботи педагогічного працівника з формування педагогічної культури сім'ї. Вивчення сімей учнів – можливість для класного керівника та соціального педагога знайти правильний підхід до вихованців, уникнути помилок і конфліктних ситуацій, використовувати доцільні методи і прийоми у своїй педагогічній практиці, познайомитись з виховними особливостями, системою моральних і духовних цінностей батьків, виявити неблагополучні сім'ї та випадки порушення прав дитини в сім'ї.

Основними методами дослідження сім'ї є метод документалістики (особова справа учня, характеристика класного керівника, психолога, класний журнал, «щоденник педагогічних спостережень», акти обстеження житлово-побутових умов, винесення питань на розгляд методичного об'єднання класних керівників тощо), методи опосередкованого вивчення сім'ї (візит педагога додому. Спостереження, спільний аналіз проблемних ситуацій, що склались у сім'ї чи школі з розробленням спільних заходів щодо їх подолання).

Перший візит у сім'ю до початку навчальних занять у школі надає можливість класному керівнику познайомитись з сім'єю учня в домашній, звичній для дитини обстановці, виявити сім'ї, в яких батьки не займаються вихованням неповнолітніх дітей, в яких не створені умови для їх розвитку.

З метою забезпечення соціально-правового захисту дітей, випадків жорстокого поводження з дітьми, запобігання правопорушенням і бездоглядності в загальноосвітніх закладах ведеться облік дітей, які виховуються в неблагополучних сім'ях. Інформація щодо виявлення та обліку дітей даної категорії направляється до органів місцевого самоврядування, районної служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ з метою проведення спільних профілактичних заходів.

За підсумками роботи класних керівників щодо відвідування і вивчення сімей в закладі освіти створюється загальний банк даних дітей,

які перебувають в неблагополучних сім'ях; розробляються заходи щодо роботи з даною обліковою категорією дітей (особлива увага приділяється ранній профілактиці важковиховуваності та педагогічної занедбаності дітей, організації вільного часу, соціальному та правовому захисту); ведуться облікові картки на неповнолітніх, які виховуються в неблагополучних сім'ях; проводяться систематичні інспектування сімей спільно з працівниками органів внутрішніх справ, медичними працівниками, працівниками районної служби у справах дітей, районного центру соціальних служб для молоді. За ініціативою педагогічних працівників питання невиконання батьками своїх обов'язків виноситься на розгляд громадських комісій у справах дітей, на засідання опікунських рад при виконавчих комітетах міських, селищних та сільських рад. У разі виявлення неможливості проживання неповнолітніх дітей в сім'ї необхідно забезпечити своєчасне інформування відповідних служб (районну службу у справах дітей, кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, органи опіки і піклування), які вирішують питання вилучення дітей з таких сімей та влаштування їх до відповідних державних закладів.

3. Система заходів щодо виявлення та профілактичної роботи з дітьми «групи ризику». Виявлення дітей, які мають труднощі у навчанні, проблеми в поведінці та ознаки емоційних розладів як можливої «групи ризику», включає:

– бесіди з класними керівниками та вчителями-предметниками;

– спостереження в класах;

– тестування, соціометричні дослідження, аналіз анкет школярів;

– бесіди і консультації для батьків, діти яких мають труднощі у навчанні, проблеми у поведінці та ознаки емоційних розладів.

Визначення причин труднощів учнів «групи ризику» можливе через:

– індивідуальні обстеження дітей «групи ризику»(тестування, бесіди, інтерв'ю);

– функціональний аналіз проблем дитини, виявлення головних причин, які зумовлюють труднощі;

– визначання типу «групи ризику» та міри небезпеки.

Можливі шляхи подолання труднощів:

– переадресування до спеціалістів – дитячого психоневролога, психотерапевта, у соціальні служби;

– індивідуальна чи групова психолого-педагогічна корекція;

– робота психолога із сім'єю: рекомендації щодо перебудови сімейних стосунків, зміни стилю виховання;

– рекомендації вчителям про вибір індивідуального педагогічного стилю спілкування з певною дитиною;

– зниження вимог до виконання навчальної програми;

– тимчасовий перехід на індивідуальну («домашню») форму навчання;

– зміна дитячого колективу, переведення до іншого вчителя;

– заохочення до позашкільної діяльності, створення «ситуації успіху»;

– допомога сім'ї з боку вихователів, соціальних педагогів, служб з охорони дитинства. У крайньому разі – клопотання про позбавлення батьківських прав.

Психологічна просвіта вчителів і батьків включає:

– психолого-педагогічні семінари;

– виступи на батьківських зборах, «батьківських лекторіях», де повідомляються дані, отримані в результаті психологічних досліджень, пропонуються рекомендації для поліпшення емоційного клімату в сім'ї, корекція емоційних дитячих розладів та запобігання їм, шляхи профілактики суїциду. На індивідуальні консультації запрошуються батьки дітей, умовно віднесених до «групи ризику».

Робота з педагогічним колективом:

– психолого-педагогічний консиліум чи спеціальна педрада, присвячена профілактиці суїцидів. Під час підготовки до педради проводиться вивчення психологічного клімату в учнівських колективах, розподілу ролей, виявлення учнів, які займають статус лідерів чи відторгнутих. Виявлення «групи ризику» і складання списків по кожному класу;

– індивідуальні бесіди та консультації з педагогами за результатами тестувань, спостережень, рекомендації щодо вибору адекватних методів педагогічного впливу стосовно класу в цілому і окремих учнів;

– педагогічні консиліуми щодо окремих учнів «групи ризику»;

– участь у розробці заходів із надання допомоги дітям зі соціально-неблагополучних сімей.

Корекційні заходи з учнями:

– групи психологічної корекції, тренінгові групи із залученням дітей, які виявили схильність до емоційних розладів;

– групові та індивідуальні консультації з учнями;

– окремі елементи соціально-психологічного тренінгу з групою учнів чи класом.

Робота з батьками:

– виступи на батьківських зборах;

– зустрічі зі сім'єю;

– індивідуальне консультування: рекомендації з налагодження дитячо-батьківських стосунків, зміни, у разі необхідності,стилю виховання, переадресування до інших спеціалістів.

4. Напрямки соціально-педагогічної допомоги проблемним сім'ям. Одним з основних об'єктів соціальної роботи виступають молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми у сімейному вихованні, сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги, реабілітації. Це неблагополучні, багатодітні, студентські сім'ї, сім'ї мігрантів та біженців, сім'ї з дітьми та батьками-інвалідами, сім'ї з нестандартною дитиною, бідні і малозабезпечені сім'ї, сім'ї одиноких та неповнолітніх матерів. Соціальна робота з молодими сім'ями полягає у забезпеченні соціальної профілактики сімейного неблагополуччя, здійсненні системи заходів, спрямованих на запобігання аморальної, протиправної поведінки дітей та молоді, наданні соціальної допомоги та послуг з метою реалізації програми роботи з молодою сім'єю; наданні допомоги батькам у розв'язанні складних питань сімейного виховання; здійснення соціальних послуг, здійснення соціальної реабілітації.

Соціальна робота з сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Соціальна допомога – має на меті надання різноманітних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприяють формуванню у сім'ї нормальної життєдіяльності. Соціальні послуги можуть мати інформаційний, консультативний характер, метою їх є надання, психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки сім'ям. Завдання полягає у тому, щоб допомогти сім'ї в цілому і кожному з її членів справитися с повсякденними життєвими труднощами, проблемами. Тобто кожна людина і сім'я в цілому мусить продіагностувати проблеми, які з'явилися, і самостійно вирішити їх. У разі потреби здійснюється їх корекція.

Соціальний працівник виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Соціальні послуги спрямовані на допомогу створення й поліпшення умов

життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це, насамперед, роз'яснення про пільги, що надаються молодим сім'ям, жінкам, одиноким, неповнолітнім матерям, дітям з неблагополучних сімей та сімей групи ризику, їх батькам, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів послуг дітям і сім'ям – жертвам екологічних, технологічних, політичних катастроф, які опинилися в екстремальній ситуації, а також молоді, яка збирається взяти в шлюб. Молодій сім'ї, неповнолітнім та молоді має бути гарантованим надання різного роду інформативних консультацій. Соціальної допомоги потребують також сім'ї, які мають проблеми у вихованні дитини з будь-яких причин, проблеми у внутрісімейних взаємовідносинах або стосунках із суспільством, в організації життєдіяльності сім'ї, а також сім'ї соціального ризику з несприятливими умовами існування. Такі сім'ї потребують різних видів допомоги: з питань планування сім'ї, виховання та догляду за дітьми, адаптації до зміни зовнішніх умов, розробки індивідуальних сімейних стратегій, підготовки молоді до вступу в шлюб, організації вільного часу молодої сім'ї, налагодження сімейного побуту й господарства, удосконалення взаємостосунків у сім'ї.

Соціальний патронаж – один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально-незахищених сімей.

Соціальна реабілітація – спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів в життєдіяльності сім'ї, які з'являються в наслідок захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомога тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності та самотності. Крім того, соціальна реабілітація передбачає надання допомоги сім'ям, члени яких мають стійку алкогольну чи наркотичну залежність, повернулись з місця позбавлення волі.

Робота з соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю, та їх родичами. Основна мета такої роботи – виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї. Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні їм допомоги у розв'язанні складних питань родинної педагогіки: підготовка

молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків.

Соціальної допомоги потребують також неповнолітні та одинокі матері, неблагополучні сім'ї, сім'ї з дітьми-інвалідами, прийомними, усиновленими дітьми, вихователі дитячих будинків сімейного типу; сім'ї, в яких виховуються проблемні діти, а також обдаровані; сім'ї з нестандартними дітьми, де дитина зазнала різного виду насильства.

У процесі такої роботи надається також соціальна, психолого-педагогічна допомога вчителям, шкільним психологам, класним керівникам з питань організації їх взаємостосунків з батьками, класним колективом, вивчення особливостей окремих класних колективів та дітей, робота з окремими категоріями сімей та дітьми з таких сімей.

Для вирішення центрами соціальних служб для молоді проблем неблагополучних сімей створюються: школи молодої матері, школи батьківської підтримки «телефону довіри», консультативні пунктів при школах, ПТУ, соціальні служб для батьків, соціально-медичні курси для молодих жінок, клуби молодих батьків. Основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, психодрама, кінолекторії.

Питання сімейної психотерапії є найбільш складним в реалізації діяльності соціальних педагогів. Робота в цьому напрямі передбачає соціальну реабілітацію сімей з дисгармонією у сімейних взаємостосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань, що створює загрозу для стабільності сім'ї. Існують сім'ї, які потребують соціально-психологічної допомоги внаслідок тимчасових або затяжних труднощів. Подружня психотерапія має в основному індивідуальний характер і зорієнтована лише на одну сімейну пару та її проблеми, допомагає досягти гармонії у взаємостосунках та врегулювання подружніх взаємин даної сім'ї. Основні структури, що застосовуються у роботі з сім'єю – це консультпункти, кабінети екстреної психологічної допомоги, «телефон довіри», тренінгові центри. І саме завдяки їх функціонуванню проводяться тестування, анкетування, психоемоційні тренінги, бесіди-консультації.

Така робота передбачає допомогу людям знайти душевну рівновагу, почуття безпеки, навчити їх долати стресові ситуації, поважати і розуміти себе та близьких людей.

5. Робота соціального працівника з сім'єю, де є насильство щодо членів родини. У наш час, є громадські інспектори із захисту прав дітей, кримінальна міліція у справах неповнолітніх і служба у справах неповнолітніх, у коло обов'язків яких входить профілактична робота з неблагополучними сім'ями. Але не звернута увага на систему попередження насильства в сім'ї, супроводу сімей, де є насильство, діти і батьки не знають своїх прав і обов'язків, що спричиняє насильство в сім'ї, але не знімає відповідальності за його наслідки. Такі проблеми і входять в коло обов'язків соціального педагога.

Робота з сім'єю, як з системою щодо реабілітації після насильства дитини здійснюється у соціальній службі за такими етапами:

1. Первинний прийом соціальним педагогом центру. Збір інформації, виявлення ситуації в сім'ї. Формування у батьків первинної мотивації до довготермінової роботи, психологічна підтримка дитини.

2. Нарада спеціалістів центру і школи. Вироблення спільної стратегії і програми роботи з сім'єю.

3. Індивідуальна психотерапія дитини.

4. Індивідуальна психотерапія батьків.

5. Групова психотерапія батьків.

6.Тренінги з дітьми. Емоційна корекція. Формування соціальних навичок, розвиток сфери самоконтролю та вольової регуляції поведінки.

7. Тренінг для батьків. Навчання навичкам конструктивної взаємодії з дітьми.

Під час цієї роботи соціальні педагоги здійснюють її емоційний супровід: підбадьорюють, мотивують, наполягають, цікавляться станом справ дитини і батьків, підкреслюють віру в існування ресурсів сім'ї, повагу до членів сім'ї. Надаються поради для поточної підтримки дитини в мікросередовищі, виявлення змін у її стані.

Показниками оцінки ефективності реабілітаційної роботи з неблагополучною сім'єю, в якій застосовувалося насильство є:

1. Порівняння даних психодіагностичного і педагогічного обстеження дитини до і після роботи:

– наявність адекватної самооцінки;

– зниження рівня тривоги;

– поліпшення соціометричного статусу.

2. Порівняння даних психодіагностичного і педагогічного обстеження дитячо-батьківських стосунків до і після роботи:

– зменшення ступеню відторгненості (за опитувальником батьківського ставлення);

– зменшення впливу патологічних факторів (несформованість батьківських почуттів, не сприйняття, непослідовність вимог та ін.).

3. Експертні оцінки:

– оцінка батьками і педагогами змін у поведінці і настрої дитини, її адаптивних можливостей;

– оцінка членами сім'ї своїх досягнень, які сталися під час проходження тренінгів і консультування.

З метою попередження насильства в сім'ї використовуються такі напрями захисту прав членів сім'ї:

– *просвітні кампанії* – в школах, на робочих місцях, в неурядових та урядових організаціях;

– *громадський захист* – за допомогою петицій, плакатів, листівок на вулицях, оголошень у газетах, відкритих дискусіях та дебатах;

– *законодавчі та політичні кампанії* – щодо певних проблем, обрання чи підготовка кандидатів, які розуміють проблему порушення прав.

Отже доцільним є знання про правила поведінки соціального педагога у випадку, коли жертва звертається по допомогу сама: уважно, спокійно, терпляче слухати, не обвинувачувати людину, вірити їй, виявляти співчуття, емпатію; інформувати про права, але не примушувати жертву обговорювати з нею всі «за» та «проти» звернення до правоохоронних органів.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Вимоги до виконання ІНДЗ

Обсяг ІНДЗ 5-10 сторінок.

Найважливішою вимогою до виконання ІНДЗ є глибоке і повне висвітлення теми. У вступі зазначають підстави, причини, проблемну ситуацію, що зумовили необхідність написання ІНДЗ; в основній частині аналізується сучасний стан проблеми, наводяться аргументи, обґрунтовується основна ідея автора; у підсумковій частині містяться висновки, рекомендації, пропозиції.

Завдання студента під час захисту – показати розуміння конкретної проблеми. Оцінка за ІНДЗ залежить від якості її виконання, ступеня самостійності, мови і логіки викладання, оформлення роботи, виступу студента на захисті, відповідей на запитання по темі роботи. Результати ІНДЗ оцінюються згідно з чинною шкалою оцінювання.

Додаткові бали можна отримати за участь у семінарах, конференціях, фестивалях, конкурсах; публікації тез; розробці проектів та ін.

Оцінювання виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ)

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується піл час підсумкового оцінювання навчальних досягнень здобувачів з дисципліни.

№ з/п	Критерії оцінювання	Кількість балів
1.	Логічність і послідовність викладення матеріалу	1
2.	Повнота розкриття теми	1
3.	Самостійний і творчий підхід до аналізу проблеми, яка досліджується	2
4.	Грамотність тексту	1
5.	Посилання на першоджерела	1
6.	Ґрунтовний висновок	1
7.	Своєчасність здачі ІНДЗ	1
8.	Якість оформлення ІНДЗ	1
9.	Презентація (захист) ІНДЗ	1
Загальна кількість балів		10

Студент також має можливість перезарахувати бали (інші види робіт) за наявності результатів навчання, отриманих у неформальній освіті (стажування, тренінги, участь у конференціях, семінарах та ін.) та інформальній освіті (самоосвіта).

Інформація про ресурси для неформальної освіти, процедуру визнання результатів, отриманих у неформальній освіти, розміщена на сайті факультету соціальної та психологічної освіти (https://cutt.ly/eZgmfns).

Дотримання принципів та правил академічної доброчесності передбачає самостійне виконання завдань до практичних занять, завдань самостійної роботи, завдань до ІНДЗ, підготовки до підсумкового контролю, визначених Кодексом академічної доброчесності Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Положення про запобігання та виявлення академічного плагіату в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, **Законом України «Про авторське право і суміжні права»**, методичними рекомендаціями щодо дотримання принципів академічної доброчесності на факультеті соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини.

Орієнтовна тематика рефератів

1. Вплив сім'ї на соціалізацію дитини.
2. Вплив соціального середовища на розвиток дитини
3. Державна та благодійницька політика як умова реалізації прав дітей.
4. Дитячий будинок сімейного типу як сім'я і первинний колектив.
5. Діяльність соціального педагога щодо соціально-правового захисту дітей та молоді.
6. Діяльність соціального працівника, який здійснює соціальний супровід.
7. Засади соціально-правової підтримки молодої сім'я.
8. Майнові правовідносини батьків і дітей.
9. Методика соціальної роботи з прийомними сім'ями.
10. Опіка, піклування та патронат над дітьми.
11. Основні форми влаштування долі дитини, яка залишилась без батьківської опіки.
12. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей.
13. Особливості дітей, позбавлених батьківського піклування.
14. Особливості розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
15. Особливості соціально-педагогічної роботи з прийомною сім'єю.
16. Права дитини: реалії та перспективи.

17. Прийомна сім’я як соціально-педагогічне середовище для становлення особистості дитини.
18. Роль сім’ї у вихованні особистості.
19. Роль батьків у вихованні особистості.
20. Сім’я як об’єкт соціально-педагогічної діяльності.
21. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт.
22. Соціальне сирітство в Україні як соціальне явище.
23. Соціальний супровід як специфічна форма соціальної роботи.
24. Соціально-правовий захист дітей через виплату аліментів.
25. Соціально-психологічна допомога сім’ям з дітьми.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота здобувача вищої освіти – це форма організації навчального процесу, при якій заплановані завдання виконуються здобувачем під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі.

Мета самостійної роботи: розвиток творчих здібностей та активізацій розумової діяльності здобувачів; формування в здобувачів потреби безперервного самостійного поповнення знань; здобуття студентом глибокої системи знань як ознаки міцності знань.

Зміст самостійної роботи здобувача полягає в науково обґрунтованій системі дидактично та методично оформленого навчального матеріалу і визначається з урахуванням структурно-логічної схеми підготовки фахівців, яку відображено в освітньо-професійній програмі. Зміст самостійної роботи визначається робочою програмою навчальної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота з навчальної дисципліни для здобувачів може включати різні форми, які визначаються робочою програмою, залежно від мети, завдань та змісту навчальної дисципліни.

Контроль за опрацюванням навчального матеріалу, винесеного на самостійну роботу проводиться викладачем на заняттях та в позааудиторний час. Консультації та поточний контроль викладачі можуть проводити згідно з розкладом додаткових занять (чергування викладача).

Основними формами контролю самостійної роботи є: проведення заліку/екзамену; тестування; колоквіум; проведення контрольних робіт; письмові чи усні опитування здобувачів; перевірка домашніх завдань; перевірка індивідуальних завдань; перевірка творчих завдань; захист ІНДЗ; та інше.

Результативність виконання конкретних завдань для самостійної роботи здобувача оцінюється в балах, кількість яких може бути різною для різних типів завдань і визначається в межах дисципліни.

До основних форм самостійної роботи здобувача вищої освіти з дисципліни «Соціальний супровід сім’ї» відносяться: опрацювання лекційного матеріалу; вивчення окремих питань згідно з рекомендованою літературою; пошук інформації в Інтернеті; підготовка до виконання практичних робіт; підготовка завдань самостійної роботи; підготовка до виконання контрольних робіт; підготовка до виконання ІНДЗ

(індивідуального навчально-дослідного завдання); підготовка до заліку/ екзамену.

Проробка лекційного матеріалу починається з детального розбору конспекту лекцій. На даному етапі варто розібратися в сутності кожного поняття і положення, домагатися розуміння логічного змісту формулювань. При цьому варто використовувати літературу та інформаційні ресурси. У разі потреби необхідно звернутися за консультацією до викладача.

При підготовці до практичних занять необхідно ознайомитися з графіком самостійної роботи студента і відповідними розділами курсу по конспекту лекцій і літературі.

Виконання ІНДЗ (під керівництвом викладача) допоможе здобувачам опанувати навички добору самостійної роботи з літературними джерелами, а також, на основі вивчення, узагальнення, систематизації, аналізу матеріалу, робити відповідні висновки.

На практичних заняттях проводиться опитування здобувачів з метою вияснення їх самостійної підготовки до виконання роботи. Після виконання роботи здобувач захищає звіт по ній. Для проведення опитування викладач готує ряд питань та завдань по теоретичному та практичному матеріалі. Питання і завдання розвивають логіку, пізнання здобувача і дозволяють повніше засвоїти тему, яка вивчається.

У домашніх умовах матеріал лекції опрацьовується по конспекту та по підручниках (посібниках). З метою розвинення навиків самостійної роботи і повніше ознайомлення здобувача з навчальною та науковою літературою, здобувачу вищої освіти пропонується по темі лекції питання для самостійного опрацювання. Опрацювання включає в себе вивчення – засвоєння – конспектування.

Самостійна робота здобувачів розподіляється на аудиторну і позааудиторну. Аудиторна самостійна робота виконується на лекційних і практичних заняттях. Позааудиторна – виконується в домашніх умовах.

Проведення аудиторної самостійної роботи залежить від кваліфікації, уміння і методики проведення викладачем аудиторних занять.

Активізація розумової діяльності на лекції проводиться шляхом постановки питань, які загострюють увагу здобувачів на важливих моментах матеріалу, що викладається, запропонуванням ситуацій, які більш глибоко роз’ясняють положення лекції. Ситуації повинні бути простими і не вимагати довгих роздумів на їхнє вирішення.

На практичних заняттях проводиться опитування здобувачів з метою вияснення їх самостійної підготовки до виконання роботи. Після

виконання роботи здобувач захищає звіт по ній.

Методичні рекомендації до виконання завдань для самостійної роботи

Вимоги до організації самостійної роботи студентів та структура навчальних завдань визначаються робочою навчальною програмою дисципліни.

Самостійна робота – головний спосіб вивчення дисципліни, органічна частина навчального процесу. Вона допомагає глибоко засвоїти матеріал, закріпити знання, поглибити вміння та навички в пізнавальній діяльності, творчо мислити; виховує організованість і дисциплінованість, активність та ініціативу, настирливість у досягненні мети; сприяє виробленню власних прийомів і методів пізнання, вчить раціонально організовувати та контролювати робочий час.

Основними завданнями самостійної роботи студентів є підготовка і виконання поточних навчальних завдань, а також самостійне вивчення окремих питань дисципліни.

Теми, що виносяться на самостійне опрацювання необхідно презентувати у вигляді усної доповіді (коротке повідомлення 5-7 хвилин) під час практичного заняття (чи під час індивідуальної консультації з викладачем). В умовах дистанційного навчання завдання для самостійної роботи прикріплюються окремим документом в Інформаційно-освітньому середовищі (Moodle).

Завдання до самостійної роботи

1. Законспектувати Декларацію ООН про права дитини, Конвенцію ООН про права дитини, статті Конституції України, що стосуються прав дітей та сім’ї.
2. Законспектувати Закон України «Про охорону дитинства».
3. Вивчити проблеми сирітства в Україні.
4. Вивчити першоджерела з проблем функціонування прийомної сім’ї в Україні та за кордоном.
5. Підготувати таблицю щодо прав та обов’язків опікунів та піклувальників, прийомних батьків, батьків вихователів.
6. Розробити план соціального супроводу прийомної дитини. Розробити план соціального супроводу прийомної дитини.
7. Дати характеристику формам оцінювання ефективності діяльності прийомної сім'ї і дитячого будинку сімейного типу.
8. Визначити механізми співпраці різних соціальних інститутів щодо діяльності прийомної сім’ї і дитячого будинку сімейного тину в Україні.

9. Вивчити досвід роботи Центру по роботі з прийомними сім’ями (на прикладі власного регіону).

10. Законспектувати норми Житлового Кодексу, що стосуються прав дітей.

11. Законспектувати статті Сімейного Кодексу, що стосуються прав дітей.

Критерії оцінювання завдань для самостійної роботи

К-сть балів	Критерії оцінювання
1 -3	Здобувачем у розкритті змісту завдань були допущені суттєві помилки; завдання викладені поверхово або здобувач зовсім не виконав поставлених завдань.
4-5	Здобувачем у розкритті змісту завдань були допущені несуттєві помилки; завдання викладені поверхово або здобувач частково виконав поставлені завдання.
7-9	Здобувач володіє знанням матеріалу на рівні вимог, наведених вище, але у розкритті змісту завдань ним були допущені певні помилки, завдання виконані фрагментарно, питання пропрацьовано недостатньо глибоко, у занадто стислій формі.
10-11	Здобувач дав правильні відповіді на поставлені завдання; робить логічні висновки та узагальнення, показує здатність аргументувати власне ставлення до альтернативних поглядів на певні питання; використовує належний інструментарій; демонструє знання законодавчих і нормативних актів питання, що розглядається; але здобувачем допущені 1-2 незначні помилки.
12-15	Здобувач дав обґрунтовані, глибокі й теоретично правильні відповіді на всі поставлені завдання; робить логічні висновки та узагальнення, демонструє здатність висловлювати та аргументувати власне ставлення до альтернативних поглядів на певні питання; використовує належний інструментарій; демонструє знання законодавчих і нормативних актів питання, що розглядається.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Правове регулювання соціального забезпечення: навчальний посібник / Уклад.: Г. В. Бондаренко. Умань: Візаві, 2022. 116 с.

2. Система соціального захисту в Україні : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Матрос. Умань : Візаві, 2021. 175 с.

3. Соціальна робота з різними групами клієнтів : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Т.Д. Кочубей. Умань: Візаві, 2022. 82 с.

4. Соціальний аудит та інспектування в системі соціальних служб : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. Г. В. Бондаренко. Умань : Візаві, 2023. 128 с.

Допоміжна

1. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту : становлення і розвиток в Україні. Київ : Знання, 2005. 381 с.

2. Бондаренко Галина. Дитячий будинок як осередок соціального виховання. Соціальна робота та соціальна освіта 2023. № 2 (11).

3. Бондаренко Галина. До питання професійної підготовки вихованців дитячих будинків:погляд в минуле. Соціальна робота та соціальна освіта 2024. № 1 (12).

4. Бондаренко Г.В. Особливості сформованості поглядів батьків на обдарованість дитини. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 51. С. 114–117.

5. Дитина в прийомній сім'ї, нотатки психолога. К., 2001. 101 с.

6. Методичний посібник по проведенню тренінг-курсу для соціальних працівників з читань підбору, підготовки та соціального супроводу прийомних батьків К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. 128 с.

7. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків. К: Видавництво «Студцентр», 1998. 128 с.

8. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей. К., 1999. 103с

9. Методичні рекомендації щодо удосконалення отримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини. К: видавництво

«Студцентр» 1998. 192 с.

10. Наша сім’я. (Методичні рекомендації прийомним батькам). К., 1999. 80 с.

11. П’єша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). К.: Логос, 2000. 84 с

12. Прийомна сім’я: методика створення і соціального супроводу: Науково-методичний посібник / Г.М. Бевз, В.О. Кузьмінський, О.І. Нескучаєва та ін. К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.

13. Прийомна сім’я: оцінка ефективності опіки. Мелодичні рекомендації для соціальних працівників. К: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. 78 с.

14. Прийомні сім’ї для дітей-сиріт з функціональними обмеженням – К., 2001. – 120с.

15. Соціальна педагогіка: Підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

16. Соціальний супровід сім’ї: навчальний посібник / Уклад.: Г.В.Бондаренко. 3-е вид., переробл. та доповн. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2017. 113 с.

17. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Збірник методичних матеріалів / Авт. кол. Г.М. Бевз, А.Й. Капська, Н.М. Комарова та ін. К.: Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2003. 188 с.

Інформаційні ресурси

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського – http://www.nbuv.gov.ua.

Інституційний репозитарій УДПУ – https://dspace.udpu.edu.ua/.

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини – . https://library.udpu.edu.ua.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ

1. Визначення основних понять пов’язаних з працею соціального працівника, психолога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
2. Система опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування в Україні;
3. Законодавчо-нормативна база соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні;
2. Законодавче забезпечення пріоритетності сімейного влаштування дитини, залишеної без батьківського піклування в Україні;
3. Загальна характеристика форм опіки та піклування над дітьми;
4. Дитячий будинок сімейного типу – одна з форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
5. Особливості функціонування прийомної сім’ї, як форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
6. Особливості функціонування дитячого будинку сімейного типу як форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
7. Соціальний супровід як специфічна форма соціальної роботи;
8. Положення про прийомну сім’ю;
9. Залучення кандидатів у прийомні батьки;
10. Оцінка потенційних прийомних батьків;
11. Порядок схвалення кандидатів у прийомні батьки;
12. Методика соціальної роботи з прийомними сім’ями;
13. Основні напрями соціально-педагогічної допомоги дитині, яка виховується у прийомній сім’ї;
14. Орієнтовний план роботи соціальних педагогів щодо соціального супроводу дитини в прийомній сім’ї;
15. Нагляд за функціонуванням прийомних сімей;
16. Оцінка розвитку дитини у прийомній сім’ї;
17. Умови та проблеми функціонування ДБСТ;
18. Соціально-педагогічні моделі роботи з прийомною сім’єю;
19. Групи взаємопідтримки прийомних батьків (групи зустрічей);
20. Навчання прийомних батьків;
21. Складові оцінки ефективності впливу сімейної опіки на розвиток дитини;
22. Представлення інтересів прийомних дітей та прийомних сімей;

23. Історія життя прийомної дитини;

24. Візити соціального працівника без попереднього повідомлення в прийомну сім’ю;

25. Соціально-педагогічна робота з прийомною сім’єю.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Батьківство – факт походження дитини від певного чоловіка; юридично засвідчується органами реєстрації громадянського стану про народження.

Батьківство – це процес забезпечення батьками {рідними чи прийомними стосовно дитини) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей. Основними характеристиками батьківства є батьківська позиція та стиль виховання.

Батьківські права та обов'язки – особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, зумовлена історичним розвитком, закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки. Одне з головних – право на виховання дітей, їх соціальне забезпечення. Б.п.о. регламентовано у Сімейному кодексі України. Невиконання визначених суспільною мораллю та юридичними законами держави обов'язків призводить до втрати батьківських прав на дітей.

Будинок дитини – дитячий заклад для утримання та виховання дітей віком від 1 місяця до 3 років, від яких відмовилися батьки в пологовому будинку чи покинули їх напризволяще. Ці будинки знаходяться у відомстві Міністерства охорони здоров'я Найбільш поширеними причинами залишення дітей матерями є підлітковий вік матері; важкий матеріальний стан родини, безвідповідальне батьківство, небажана вагітність. Підставою для відмови від дитини є заява матері, завірена головним лікарем пологового будинку, з визначенням того, що вона не проти того, що дитина буде усиновлена. Дітям, батьки яких невідомі, присвоюють прізвище, ім'я, по батькові і реєструють в органах РАГСу на підставі акту про прийом в будинок. Діти, добровільно віддані у будинок дитини, у будь-який час можуть бути повернуті батькам. Якщо дитину не всиновили, то по досягненні нею трьох років її переводять у дитячий будинок.

Будинок дитини є комунальним закладом охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт, дітей, які залишились без піклування батьків, а також дітей з вадами фізичного та розумового розвитку.

Генограма – це форма запису сімейного родоводу, в якій доступно фіксується інформація про всіх членів родини протягом трьох поколінь. Генограма графічно показує інформацію, що дозволяє швидко оцінити взаємостосунки членів сім'ї. За необхідності дані генограми поповнюються і корегуються. Основні позначення генограми сім'ї наведено на рисунку.

Громадянство – правова приналежність особи до конкретної держави. Г. – необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав та обов'язків.

Дитинство – період інтенсивного фізичного, психічного розвитку індивіда, протягом якого відбувається підготовка його до дорослого життя. Д. – не просто віковий етап розвитку індивіда, а й особливе соціальне явище, суть якого визначається специфікою тієї суспільної системи, у яку Д. інтегровано. Як суспільство сприймає і виховує дітей – одна з головних соціокультурних його характеристик. Роль дитинства людини далеко не вичерпується біологічним дозріванням, а передбачає формування готовності до участі в суспільному трудовому житті дорослих. Вона забезпечується системою навчання та виховання і є наслідком засвоєння індивідом досвіду людства, здобутків його матеріальної та духовної культури.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей з неповних сімей, які потребують допомоги держави внаслідок хвороби батьків, позбавлення батьківських прав.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Існує три типи дитячих

будинків: дошкільні – для дітей 3–7 років; шкільні – для дітей 7–17 років; змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку. В будинку діти залучаються до різних видів діяльності: пізнавальної, трудової, спортивної, ігрової, побутової тощо. При кожному дитячому будинку діє опікунська рада, в яку входять представники місцевих органів народної освіти, члени педагогічного колективу.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання І спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Діти – особлива соціально-демографічна група населення, яка має не лише визначені вікові межі (за Конвенцією ООН про права дитини – від народження до 18 років), а й свої специфічні потреби, інтереси і права. У суспільстві Д. захищені соціальними, юридичними й моральними нормами, проте через недостатню здатність задовольнити свої потреби і захищати інтереси вимагають соціального піклування і відповідальності родини, а також держави і суспільства в цілому. Д. – за сімейним правом особи, що не досягли повноліття, а також особи, які. незалежно від віку, є синами й дочками своїх батьків.

Діти вулиці – діти, які за законом не визнані як такі, що позбавлені батьківського піклування, але фактично можуть бути визнані сиротами, оскільки батьки з певних причин належним чином не займаються їх вихованням. Під поняттям Д.в. розуміють безпритульність та бездоглядність. За визначенням ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН) *діти вулиці* – це:

– *безпритульні діти* – діти, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї та діти, яких вигнали з дому батьки;

– *бездоглядні діти* – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності

опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

– *діти-втікачі із виховних установ* – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

– *діти-втікачі з зовні благополучних сімей* – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

– *діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці* – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайдери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом *Дитячий будинок сімейного типу* – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває в шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менше як 5 дітей–сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства», п. 2 Положення про дитячі будинки сімейного типу).

Діти, позбавлені батьківського піклування – особи віком до 18 років, які залишилися без піклування одного або обох батьків у зв'язку з відсутністю батьків або позбавлення їх батьківських прав; обмеження їх в батьківських правах; визнання батьків безвісно відсутніми, недієздатними (обмежено дієздатними); перебування батьків у лікувальних закладах; відбуття покарання у вигляді позбавлення волі, перебування у місцях утримання під вартою підозрюваних та звинувачених у скоєні злочину; ухиляння батьків від виховання дітей чи захисту їх прав та інтересів; відмова батьків забрати своїх дітей із виховних лікувальних закладів, закладів соціального захисту та ін.). Подальша доля дітей, які визначаються як позбавлені батьківського піклування, вирішується органами опіки та піклування, що функціонують при місцевих органах виконавчої влади.

Екомапа – клієнту пропонується на аркуші паперу графічно позначити всіх своїх близьких. Ступінь зв'язку між ними позначається довжиною лінії. Намальована картина дає змогу кандидату у прийомні батьки з'ясувати їхні сімейні взаємостосунки та мережу можливої підтримки.

Захист дитинства – комплекс державних заходів і зусиль громадських організацій щодо законодавчого закріплення прав дітей, що орієнтується на пріоритет дітей, необхідність першочергової уваги до їх фізичного і духовного розвитку, гарантування особистих прав дітей, прав у сім'ї та суспільстві.

Інтерв'ю. Проводиться для оцінки сімейної системи за категоріями гнучкості та згуртованості. Питання для проведення інтерв'ю можна підібрати самостійно або скористатися методикою проведення оціночного інтерв'ю Джея Хейлі.

Лінія часу. Цей метод дає змогу побачити основні життєві події кандидатів, усвідомити їхнє значення та вплив на теперішнє життя. Інколи, окремі факти, що зафіксовані на «лінії часу», можуть відображатися на побудові взаємостосунків з прийомними дітьми.

Опіка і піклування встановлюється для виховання неповнолітніх дітей, які лишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей (ст. 243 Сімейного Кодексу України). Опіка встановлюється над неповнолітніми до 14 років. Піклування встановлюється над неповнолітніми віком 14-18 р.

Опіка (піклування) – особлива форма державної турботи про неповнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів.

Спільним для усиновлення і опіки є те, що вони покликані гарантувати створення сприятливих умов життєдіяльності дитини. З метою повноцінного розвитку дитини при встановленні опіки правовий зв'язок дитини з біологічними батьками та близькими родичами не припиняється.

Ця обставина значно спрощує умови передачі дитини під опіку, робить таку форму влаштування дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більш доступною для створення оптимальних умов виховання у сім'ї.

Опікуни, як правило, обираються із осіб, близьких підопічному. Такий підхід має історично сформовані традиції та виважений характер, розрахований на збереження дитиною наявних родинних зв'язків. Причому для встановлення опіки необхідна згода опікуна. Завдання опіки над дитиною формулюються як право і обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати до праці, здійснювати захист його прав та інтересів. При визначенні особи опікуна враховується не тільки його бажання, а й готовність та спроможність здійснювати відповідні обов'язки. Як і при усиновленні, встановлено ряд обмежень щодо осіб, які не можуть призначатися опікунами (піклувальниками).

Патронаж – одна з форм роботи соціального працівника – передбачає відвідування сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно–реабілітаційними цілями, що дозволяє встановлювати і підтримувати тривалі зв'язки із сім'єю, вчасно виявляти її проблемні ситуації, надавати при цьому їй негайну допомогу.

План соціального супроводу – це план цілеспрямованої діяльності соціального працівника, установ, які надають конкретні послуги, а також і членів прийомної сім'ї, які разом створюють необхідні умови для оптимального функціонування прийомної сім'ї та розвитку дитини.

Права дитини – забезпечення дитині законом можливості мати і розпоряджатися матеріальними, культурними та іншими соціальними благами й цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах.

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей–сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до

чотирьох дітей на виховання та спільне проживання (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства», п. 2. Положення про прийомну сім'ю).

Притулок для неповнолітніх – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому неповнолітніх віком від 3 до 18 років.

Сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, котрі залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх у встановленому порядку недієздатними, такими, що пропали безвісті.

Сім'я – динамічна мала група людей, котрі разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально–економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю.

Сім'я – первинна клітинка громадянського суспільства, в якій реалізується дітородна, виховна та інші функції суспільного життя; союз людей, оснований на добровільному й рівноправному шлюбі.

Соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини. Соціальні сироти – це особлива соціально–демографічна категорія дітей, котрі внаслідок соціальних, економічних та морально–психологічних причин стали сиротами при живих батьках. До них також належать і безпритульні діти, тобто діти вулиці. *Причини соціального сирітства в Україні*: низький матеріальний рівень життя багатьох сімей, безробіття обох чи одного з батьків; зайнятість батьків «човниковим бізнесом», що вимагає частої і довготривалої відсутності батьків; відсутність постійного житла (малозабезпечені сім'ї продають свої оселі, щоб забезпечити собі засоби існування, заздалегідь виписуючи дітей, залишаючи їх без даху над головою); асоціальний спосіб життя одного або обох батьків, як то різні види залежності (пияцтво, нарко– і

токсикоманія), проституція, участь у протизаконній діяльності; примушення дітей до жебрацтва з боку дорослих членів родини; різноманітні форми насильства над дітьми в сім'ї та державних закладах опіки.

Соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) по створенню необхідних умов для оптимального функціонування прийомної сім'ї і розвитку дитини.

Усиновлення (удочеріння) є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки (ст. 207 Сімейного Кодексу України)

Школа–інтернат для дітей–сиріт – державний навчально–виховний заклад для дітей–сиріт, дітей з неповних сімей, а також дітей, які потребують допомоги держави внаслідок хвороби батьків, втрати з ними зв'язків, позбавлення батьківських прав, в якому діти можуть виховуватися і навчатися від 3 до 17 років.

Шлюб – шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіка – у вісімнадцять років. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі.